

IZ KNJIGE:

»Socialnim delavkam bi sporočila, da naj podpirajo romske deklice in ženske. Želim si, da bi se zavedale, da je Rominjam v romski skupnosti uspeh skoraj onemogočen, same sebe nikoli ne postavijo na prvo mesto, saj so zmeraj v podrejenem položaju. Rominje potrebujemo veliko pomoči, da dosežemo svoje uspehe, včasih pa moramo za dosego nekega cilja tudi zapustiti družino ali celo skupnost. Rominjam se s polnoletnostjo življenje ne spremeni. Če živijo pri starših, morajo upoštevati njihova pravila, če živijo pri možu, pa njegova. Romskim ženskam na neki način nikoli ni omogočeno, da bi o svojem življenju odločale kot odrasle, polnoletne osebe, pogosto smo obravnavane kot otroci.«

Ker večinska družba vidi Rome kot »drugačne«, je nasilje nad deklicami in ženskami rutinsko prezrto, normalizirano in kulturalizirano (»Romi so vajeni nasilja«; »Romske deklice prej dozori-jo«; »To je del njihove tradicije«).

Knjiga govori o obojem, ljudeh, ki so intervenciji strokovnih služb težko dosegljivi in o opustitvi etičnih ravnanj v socialnem varstvu, ko gre za zaščito romskega otroka in romskih družin.

Posebna vrednost priročnika o romskih družinah je interdisciplinarno izhodišče za učinkovito preseganje socialne in ekonomske izključenosti Romov, še posebno žensk in mladoletnic ter otrok. Delo predstavlja večplastno razumevanje izzivov sobivanja Romov in Neromov, kot so poznavanje zgodovine zavračanja Romov v Evropi, preseganje diskriminacije in nasilja v patriarhalnih družinah, rodnostno vedenje Rominj in ustrezno ravnanje strokovnega osebja pri uresničevanju reproduktivnih pravic. Odlika tega dela je, da vsebuje zbrane zgodbe, ki socialnim in drugim strokovnim delavkam ponudijo orodja za razumevanje kompleksnih družbenih procesov v odnosih med Romi in Neromi pri vsakdanjem življenju, v izobraževanju, svetovanju in socialnem delu. Dragocenost tega priročnika so prav tako napotki za etično ravnanje, namenjeni socialnim delavkam in drugim poklicem v socialnem varstvu, šolstvu, zdravstvu in policiji.

Izr. prof. dr. Alenka Janko Spreizer, Univerza na Primorskem

Na področju dela z Romi, predvsem dela z romskimi ženskami, je še veliko neraziskanega, neizrečenega. Rominje so tiste, ki premnogokrat ostajajo v ozadju družbenega dogajanja. So neopazne, neprepoznave in neslišane. Na žalost, prepogosto narobe razumljene tudi s strani socialnih delavk in delavcev. Priročnik strokovnjakom približa znanje o delu z Romi, Rominjami in romskimi otroki. Socialno delo z Romi zahteva veliko strnjenih znanj in splošne razgledanosti za lažje razumevanje položaja in situacije, v kateri se je znašla romska družina in skupnost. Romske družine so v veliko primerih narobe razumljene in neprimerno obravnavane, zato je opolnomočenje in širjenje znanja za ravnanje še kako dobrodošlo. Priročnik izpostavi Rominje in Rome kot posameznike, ki v zgodbah pripovedujejo o osebnih izkušnjah. So izvedenci na osnovi lastnih izkušenj, kar daje njihovim zgodbam nov pomen, nam pa nov vpogled v problematiko.

Melisa Gutmann, magistra socialnega dela

ROMSKE DRUŽINE Priročnik za socialno delo in druge pomagajoče poklice

DARJA ZAVIRŠEK, NATALIJA DJOKOVIĆ, LAURA RADEŠIĆ,
KATARINA MEDEN, KATJA ĐOGIĆ, MARUŠA KOŽMAN

ROMSKE DRUŽINE

Priročnik za razumevanje etične prakse v socialnem delu in drugih pomagajočih poklicih v podporo slovenskim Rominjam in Romom

Prof. dr. Darja Zaviršek je sociologinja in profesorica na Fakulteti za socialno delo, kjer je razvila področja izobraževanja za socialno delo z marginaliziranimi skupinami: ženskami, ki doživljajo nasilje, hendikepiranimi, otroki, ki so preživeli spolne zlorabe, in etničnimi manjšinami. Uvedla je področje etnično občutljivega socialnega dela.

Natalija Djoković je diplomirana socialna delavka, zaposlena v nevladni organizaciji Društvo Mozaik. Je vodja programa socialnega vključevanja Rominj in Romov v Ljubljani. Od leta 2008 izvaja terensko in zagovorniško delo na področju vključevanja Rominj in migrantk. Med letoma 2013 in 2018 je bila asistentka na Fakulteti za socialno delo, kjer je izvajala vaje s področja socialnega dela z Romi in etnično občutljivega socialnega dela.

Laura Radešić je diplomirana socialna delavka in magistrica etnologije in kulturne antropologije. Ima večletne izkušnje pri delu z romskimi družinami. V svojem magistrskem delu je raziskovala reproduktivno zdravje Rominj v Ljubljani.

Katarina Meden je soustanoviteljica in predsednica Društva Mozaik – društva otrok, ki deluje od leta 2001. Uvedla je programe Integracije migrantk in migrantov v širše družbeno okolje in Integracije Rominj in Romov v širše družbeno okolje. Je zagovornica romskim družinam in otrokom, s katerimi dela v romskih naseljih in na njihovih domovih.

Katja Đogić je diplomirana socialna delavka, zaposlena v nevladni organizaciji Društvo Mozaik. Je vodja in izvajalka socialnovarstvenega programa, namenjenega prosilkam in prosilcem za mednarodno zaščito ter ostalim migrantkam in migrantom z različnim statusom v Ljubljani. Dela z romskimi in migrantskimi otroki ter družinami.

Maruša Kožman je diplomirana socialna delavka, ki se ukvarja z družinami migrantov in ženskami, ki preživljajo nasilje v domačem okolju.

**Darja Zaviršek, Natalija Djokovič, Laura Radešič,
Katarina Meden, Katja Đogič, Maruša Kožman**

ROMSKE DRUŽINE

**PRIROČNIK ZA RAZUMEVANJE ETIČNE PRAKSE V SOCIALNEM DELU IN DRUGIH
POMAGAJOČIH POKLICIH V PODPORO SLOVENSKIM ROMINJAM IN ROMOM**

ROMSKE DRUŽINE

Priročnik za razumevanje etične prakse v socialnem delu in drugih pomagajočih poklicih v podporo slovenskim Rominjam in Romom

Znanstvena recenzija: dr. Alenka Janko Spreizer; mag. Melisa Gutmann, dipl. soc. del.

Financer: Mestna občina Ljubljana, Oddelek za zdravje in socialno varstvo

Založil: Društvo MOZAIK – društvo otrok

Lektoriranje: Helena Dobrovoljc

Naslovnica: Noami Zaviršek

Tisk: Prima Print d.o.o.

Prelom: Dražena Perić

Naklada: 500

Ljubljana, 2019

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

364.4(=214.58):342.731(035)

ROMSKE družine : priročnik za razumevanje etične prakse v socialnem delu in drugih pomagajočih poklicih v podporo slovenskim Rominjam in Romom / Darja Zaviršek ... [et al.]. - Ljubljana:

Društvo Mozaik - društvo otrok, 2019

ISBN 978-961-290-506-4

1. Zaviršek, Darja

COBISS.SI-ID 301967872

KAZALO

Uvod v tematiko	5
1. poglavje: Kaj morajo socialne delavke in strokovnjakinje drugih strok vedeti o zgodovini evropskih in slovenskih Romov in Rominj.....	9
2. poglavje: Slovenske romske družine in njihovi otroci: razumevanje diskriminacij in socialnih norm.....	19
3. poglavje: Slovenski Romi v šolah: med podporo in nasiljem.....	41
4. poglavje: Nasilje nad ženskami kot del patriarhalnih odnosov v družinah	56
5. poglavje: Reproduktivne pravice in reproduktivno obnašanje romskih žensk.....	70
6. poglavje: Etično ravnanje socialnih in drugih strokovnih delavk v socialnem varstvu, šolstvu, zdravstvu, sodstvu in policiji glede romskih družin.....	79
7. poglavje: Etično delo z otroki in romskim družinami: težko dosegljivi uporabniki in pomanjkanje dela v skupnosti.....	89
8. poglavje: Mednarodni dokumenti in priporočila za delo na področju romskih družin.....	109
9. poglavje: Prihodnost <i>Romani familija</i>	116
Literatura	118

UVOD V TEMATIKO¹

Pred vami je priročnik za delo s slovenskimi romskimi družinami.² Ko govorimo o družinah, ne mislimo na romantične skupnosti, v katerih njihove članice in člani enakovredno ustvarjajo družinsko skupnost. Tako si namreč družino predstavljajo številni laiki in celo nekateri strokovnjaki v poklicih za delo z ljudmi. Družine razumemo kot kompleksne, družbeno konstruirane tvorbe, v katerih imajo ženske, moški in otroci različne položaje, ki so povezani z utrjenimi socialnimi normami in prepričanji. Na družinsko življenje vplivajo ekonomski in socialni položaj, ki ga zasedajo, njihov status v družbeni strukturi in posebne okoliščine vsake družinske skupnosti (oblika družine, smrti, bolezni, izgube, ločitve, neplodnost, politični konflikti, migracije ipd).

Priročnik je napisan predvsem za strokovne delavke, ki delajo z romskimi družinami (socialne delavke, socialne in specialne pedagoginje, psihologinje, učiteljice, policistke, romske asistentke, zdravnice, odvetnice, tožilci in sodnice), pa tudi za Rome in Rominje, saj je za ljudi najkoristnejše, če so dobro informirani o svojem položaju in o problemih, ki jih zadevajo. Zato je priročnik napisan na preprost način in tako, da prinaša spoznavne uvide in – izhajajoč iz njih –, neposredne napotke za delo. A v prvi vrsti je priročnik namenjen civilom ali gadžem (v Prekmurju se moški imenujejo gouri in ženske gauži; na Dolenjskem rečejo moškim gadžo in ženskam gaži). Slovenskih Romov in Rominj ne vidimo kot homogene skupine; med njimi obstajajo številne razlike. Skoraj nič od zapisanega ne velja za VSE, temveč samo za nekatere deklice, dečke, ženske in moške, ki pripadajo romski etnični skupini in celo samo eni skupnosti družini in enemu nase-

¹ V priročniku uporabljamo žensko in moško spolno obliko in včasih samo eno; pri tem mislimo na vse spole in spolne izraze. Največkrat uporabljamo žensko spolno obliko, saj je v pomagajočih poklicih največ žensk, in tudi, ko govorimo o družinah, velja tradicionalno prepričanje, da so zanje odgovorne ženske.

² Zbornik je izšel v okviru projekta POVEM NAPREJ, ki ga financira Mestna občina Ljubljana, Oddelek za zdravje in socialno varstvo v obdobju 2018-2020 (številka projekta C756-18-450073). Projekt izvaja Društvo MOZAIK – društvo otrok. Financerju se zahvaljujemo za podporo.

lju. Naš namen je, da bi se perspektivi Rominj in Romov čim bolj približali in iz nje gledali na to, kako družine razumeti in jih podpreti.

Zbornik je kolektivno delo socialnih delavk in sociologinj. Nastalo je na osnovi dolgoletnega dela s slovenskimi Rominjami, Romi in drugimi močno marginaliziranimi in stigmatiziranimi posamezniki in na osnovi izkušenj s konkretnimi družinami in posameznicami. Vse zgodbe in posamične izjave v priročniku so resnične in aktualne; deklice in dečki, ženske in moški tudi med pisanjem tega priročnika živijo med nami: v romskih naseljih po Sloveniji in tudi v velikih mestih. Nekatere zgodbe segajo še pred leto 2010, te družine praviloma dobro poznamo, saj jih spremljamo že več kot desetletje; druge zgodbe so novejše. Nekaterim dogodkom smo bile priča prav v času pisanja priročnika spomladi 2019. Včasih so primeri del večletnega dela, ki ga opravljajo strokovne delavke društva MOZAIK. Vse osebne zgodbe in izjave smo anonimizirali, s čimer smo morali, žal, izpustiti precej dragocenih detajlov, a le tako smo lahko spoštovali zeleno anonimnost in posameznike zavarovali. Imena, ki jih uporabljamo, so izmišljena. Morda se bodo prepoznali le konkretni posamezniki. Iz njihovih osebnih zgodb, razmišljanj in izkušenj se lahko učijo tisti, ki delajo z romskimi družinami v socialnem varstvu, šolstvu, na policiji, v zdravstvu in pravosodju. Tudi primeri slabe prakse v obliki dejanj in izrekaj, ki govorijo o predsodkih strokovnih delavk in delavcev, so vir učenja in samorefleksije. Resnične družinske zgodbe v priročniku služijo kot učno gradivo za razumevanje kompleksnih situacij in za prepoznavanje etičnega ravnanja strokovnih delavk in delavcev. Ob branju so prav osebne izkušnje glavni vir učenja.

Prepričani smo, da mora biti podpora in pomoč romskim družinam **multi-disciplinarna**; potrebno je medsebojno sodelovanje vzgojiteljic v vrtcih, patronažnih sester in zdravnikov, učiteljic in socialnih delavk, policistov, specialnih pedagoginj, kriminalistov in sodnikov. Na enem od multidisciplinarnih izobraževanj je slovenski tožilec pred časom komentiral: »Tu ni nič zame!« Mislil je na znanje, ki naj bi bilo po njegovem prepričanju namenjeno le socialnim delavkam in učiteljicam. Tožilec, ki na primer ne zazna lastnih ponotranjenih predsodkov do Romov in jih zato tudi ne spremeni, bo s predsodkovno naravnostjo izpustil ekonomske vidike življenja

romskih družin in ne bo razumel, kako vplivajo ti na slabo izobraženost mnogih Romov in morebiti na kriminaliteto. Nekaterim strokovnim delavcem se Romi ne zdijo dovolj pomembne stranke, zato imajo o njih tudi napačno in pomanjkljivo znanje (tožilka in socialni delavec nista videla uničujočih posledic za prihodnje življenje deklice, ko se je ta mladoletna preselila k svojemu »možu«).

Podpora in pomoč romskim družinam mora biti tudi **transdisciplinarna**. To pomeni, da strokovne delavke in delavci različnih strok z znanjem iz posamičnih strok ustvarijo nove odgovore na kompleksne situacije, ko gre za podporo ljudem. Transdisciplinarnost ne pomeni zgolj dodajanje znanja drugemu znanju, temveč preoblikovanje znanja ene stroke v kompleksnejše znanje in holistično razumevanje človeških problemov. Transdisciplinarnost zmanjšuje negativne učinke ozkih specializacij (kot na primer zgolj pričakovanja učiteljice, povezana s šolskim uspehom, brez razumevanja socialnih okoliščin; ali zgolj patologiziranje otrok zaradi predsodkov do njihovih staršev).

S transdisciplinarnostjo združujemo komponente dveh ali več disciplin, povezujemo njihova teoretska, raziskovalna in praktična znanja ter presegamo teoretične, epistemološke in praktične omejitve ene discipline. Tako dosežemo generiranje novega znanja, ustvarjanja sintez in praktičnega dela. Presegamo tradicionalno reševanja problemov in delitve znanosti na »čiste« discipline in prevprašujemo samoumevne hierarhije (npr. zdravniki, ki naj bi imeli »trde«, tj. kvantitativne podatke, nasproti socialnim delavkam, ki naj bi imele »mehke«, tj. kvalitativne podatke). To omogoča učinkovitejše reševanje problemov in prenašanje znanj od raziskovalcev k načrtovalcem politik in v prakso. Naši raziskovalni izsledki morajo vplivati na tiste, ki bodo načrtovali nove socialne, zdravstvene in izobraževalne službe v praksi.

S transdisciplinarnostjo se izognemo napačnim sklepanjem in povečamo fleksibilnost razmišljanja. Napačno prepričanje socialnega delavca, da je treba dovoliti deklici, da se poroči, »če si to sama želi«, lahko revidira policist, ki definira mladoletno poroko kot trgovino z ljudmi. Transdisciplinarno poznavanje problematike vpliva tudi na načrtovalce politik, da bolje

razumejo, kako Romi živijo in kaj potrebujejo. »Zdaj razumem, da so romski otroci najprej otroci in šele potem Romi,« je dejala pravnica, zaposlena na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve in enake možnosti, ko je dobila vpogled v razumevanje zaščite otrok s poudarkom na neenakosti med spoloma.

V priročniku želimo razrahljati esencionalizirano prepričanje o »dveh kulturah« tudi tako, da včasih za večinsko prebivalstvo uporabimo romska poimenovanja: npr. civili, kot Romi poimenujejo večinsko prebivalstvo na Dolenjskem; pavri kot izraz, ki se uporablja v Prekmurju; ali gadže. Da bi poudarili večkulturnost in večetničnost družbe, v kateri živimo, govorimo o slovenskih *Romane familiji*.³

³ V romščini: romska družina (množ.).

1

KAJ MORAJO SOCIALNE DELAVKE IN STROKOVNJAKINJE DRUGIH STROK VEDETI O ZGODOVINI EVROPSKIH IN SLOVENSКИH ROMOV IN ROMINJ

V Sloveniji živi največ Rominj in Romov v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli Krajini in Posavju. Številni živijo v Ljubljani in Mariboru. Večinsko prebivalstvo, vključno s strokovnjaki v socialnem varstvu, v Rominjah in Romih še vedno vidi »migrante«, »prišleke«, torej tuje prebivalstvo, medtem ko naj bi »domačini« živeli na ozemlju današnje Slovenije »od nekdaj«. Namišljena predstava o enovitosti in kontinuiteti bivanja skupine ljudi na določenem geografskem prostoru je zgrajena na mitologiji o monoetničnem prebivalstvu, ki sta mu skupni »kri in gruda« na enovitem teritoriju države (Šumi, Janko Spreizer, 2011; Šumi, 2012). Krvna pravica (lat. *ius sanguinis*) naj bi osebo naredila za prebivalca določene države, za osebo »slovenskega«, »nemškega«, »madžarskega«, »avstrijskega« porekla itd. V resnici pa so se ljudje vedno selili, se mešali, prehajali meje ter spreminjali kulturne značilnosti in posebnosti. Te predstave v Sloveniji temeljijo na slabem poznavanju zgodovine romske poselitve v Evropi, torej na pomanjkljivem znanju in predsodkih. Na prvem strokovnem posvetu o »socialnem delu z Romi« (organizator: Skupnost Centrov za socialno delo, 2013) so nekateri vodilni strokovnjaki v socialnem varstvu svoje predstavitve začeli z besedami, da so »Romi ljudstvo, ki je prišlo iz Indije«. S tem so jih najprej označili kot »tuje« in jih na kognitivni ravni potisnili stran od »slovenskega prebivalstva«. S tem so jih kot Neromi tudi **objektivizirali** (postali so objekt opazovanja, presojanja in definiranja), **etnizirali**, **kulturalizirali** in **patologizirali** (Zaviršek, 2010, 2012; Urh, 2010; Humljan Urh, 2014a, 2014b).

Etnizacija je proces, v katerem se dejanja in značilnosti pripadnikov etnične skupine presoja predvsem na podlagi dejstva, da gre za pripadnike etnične skupine. Tako etničnost postane razlagalni temelj za vse druge človekove značilnosti, ki postanejo ob tem potisnjene v stran kot manj pomembne ali celo nepomembne (da gre za otroka; da ljudje živijo brez tekoče vode in urejene kanalizacije ipd.).

Kulturalizacija je podobna etnizaciji v tem, da ljudi reducira na namišljeno kulturo, ta pa je razumljena kot nekaj trajnega, stalnega, nesprejemljivega. »Kultura« se uporablja za ustvarjanje socialne distance med konstruiranima skupinama »mi« in »oni«. Medtem ko »kultura« pri Neromih pomeni izobraženost, lepo obnašanje in moralno življenje, pomeni »romska kultura« patologijo. V izjavi »Romska kultura je, da ljudje ne delajo« je izpuščeno dejstvo, da Romov v Sloveniji praviloma ne želijo zaposliti, na avstrijskem Štajerskem in Koroškem pa jih množično najemajo za opravljanje različnih del (predvsem tiste, ki živijo v Prekmurju in se lahko vsak dan vozijo na delo).

Patologizacija je proces, ki značilnosti določene osebe ali skupine konstruira kot naravne, prirojene značilnosti te osebe ali skupine, za opise pa se uporabljajo medicinski pojmi. Ti medicinski pojmi etnične manjšine pogosto opisujejo kot nagnjene k določenim telesnim in duševnim boleznim, patološkemu nasilju in manjši inteligentnosti ali celo slabši duševni razvitosti.⁴ Takšne konstruirane individualizirane ali kolektivizirane značilnosti se uporablja za razlago socialnih dejstev, na primer revščine, socialne ranljivosti in celo marginalizacije etnične skupine.

Objektivizacijo, etnizacijo, kulturalizacijo in patologizacijo Romov poimenujemo tudi **rasizem**. Spomnimo se njegove definicije: »Rasizem temelji na poniževanju ljudi, katerim se glede na njihov izvor pripisujejo negativne lastnosti, in na povzdigovanju tistih, ki se jim glede na izvor pripisuje pozitivne lastnosti; te utrjujejo lastne ideale lepote, kreposti, inteligence, premišljenosti in moralnosti v naših lastnih življenjih« (Rommelspacher, 1995:

⁴ Pojem, ki se uporablja znotraj kategoriziranja oseb, ki so označene kot osebe z motnjo v duševnem razvoju. Poudarjamo, da gre za poimenovanja, ki so arbitrarna, fluidna in se ves čas spreminjajo.

39). Že skoraj pregovorni primeri etnizacij, kulturalizacij in rasizma zaposlenih v socialnih in izobraževalnih ustanovah so: »Premislite, ali res želite posvojiti otroka iz Makedonije, saj so romski otroci slabi v matematiki!«; »Vaš otrok ima smisel za glasbo, se mu vidi, da je Rom«. (Zaviršek, 2012)

Romi so pravnoformalno manjšinska etnična skupina, ki je notranjepolitično razdeljena še na »avtohtone« in »neavtohtone« Rome. Kot slednji so poimenovani tisti, za katere velja, da so prišli v Slovenijo kot ekonomski migranti iz skupne države Jugoslavije večinoma v šestdesetih letih 20. stoletja, in tisti, ki so po letu 1991 pribežali iz vojnih in ekonomsko opustošenih področij razpadajoče Jugoslavije. Mnogi od njih živijo v večjih slovenskih mestih (Ljubljana, Maribor, Celje, Velenje, Jesenice). Za razliko od njih naj bi bili, kot trdijo nekateri, »avtohtoni« tisti, ki jih zgodovinski viri omenjajo na ozemljih današnje Republike Slovenije že od 15. stoletja naprej. Takšna delitev »socialnega polja«, kot to poimenuje Balibar (2004), omogoča hierarhizacijo ljudi in učinkovitejše upravljanje z njimi, saj se na posameznika gleda v prvi vrsti skozi prizmo časa bivanja na določenem ozemlju (»krvna pripadnost«) in ne iz perspektive pravic in potreb. Številni Romi spadajo tudi med izbrisane prebivalce Slovenije, kar je dodatno prispevalo k ekonomskemu pomanjkanju družin, posameznic in posameznikov (Zorn, 2005, 2009).

Na ozemlju današnje Slovenije zgodovinski viri omenjajo Rome že v 15. stoletju. Od 17. stoletja dalje so podatki o njih pogostejši, najdemo jih tudi v matičnih knjigah. V začetku so zaradi dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali, in zaradi odrekanja gostoljubja lokalnih oblasti in večinskega prebivalstva pogosto menjali svoja bivališča (pregovorna »nomadskost« Romov). Kasneje so predvsem v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju dobili status stalno naseljenega prebivalstva (ponekod tudi zaradi prisilnih ukrepov o stalni naselitvi).

Položaj Romov se je v Sloveniji in drugih postsocialističnih državah, v katerih je leta 1991 živel največ Rominj in Romov, poslabšal zaradi ekonomskih sprememb in vse večje dominacije globalnega neoliberalizma. Pred tem obdobjem so bili nekateri Romi zaposleni kot nekvalificirani in polkvalificirani delavci v težki industriji, drugi pa so se preživljali z izdelovanjem

kovinskih izdelkov, popravili in lokalnimi obrtni. Z razpadom državnega socializma in razmahom globalnega neoliberalizma je po državah propadala zastarela in nekonkurenčna težka industrija, lokalno obrt pa so nadomestili ceneni, pokvarljivi in hitro nadomestljivi izdelki z globalnega juga. Tako so se zaposlenost Romov in možnost za delo v postsocialističnih državah še zmanjšali, izginile pa so tudi druge možnosti za zaslužek (izdelovanje kovinskih izdelkov je deloma nadomestilo zbiranje starega železja, zbiranje papirja in plastenk).

Povečana revščina je še okrepila predsodke Neromov do Romov; povsod po Evropi in še posebej po državah postsocializma (tudi v Sloveniji) se je pojavil fenomen NIMBY (angl. *not-in-my-backyard*) oz. nimbizma. Najhujša oblika nimbizma v Sloveniji se je pojavila na Dolenjskem, v odnosu do romske družine Stojan, ki so jo civili oz. Neromi pregnali s področja, na katerem so živeli. Na Madžarskem, v Romuniji, na Slovaškem in na Češkem vse od leta 1991 beležimo napade na romska naselja, ki so podobni pogromom: civili napadejo naselje z molotovkami, zažgejo barake ipd.⁵ Številne politične stranke so v postsocialističnih državah podpirale rasizem in z njim sovraštvo večinskega prebivalstva do Romov. To se je v socialnih, izobraževalnih in zdravstvenih ustanovah odražalo tako, da so zaposleni v njih ob pomanjkljivem izobraževanju za medkulturne kompetence prenašali predsodke in stereotipe v svoje strokovno delo. Romi so ostali nevidni, z njihovimi tiskami se nihče ni želel ukvarjati.

V popisih prebivalstva Slovenije se je manj kot tretjina ljudi, za katere ocenjujemo, da pripadajo romski etnični skupini, tj. med 10.000 in 12.000 oseb, izrekla za Rominje in Rome, ki so kot materni jezik navedli romščino. Nekatero slovenske Rominje in Romi tudi danes spreminjajo romske priimke v tipično slovenske ali nemške. V takšnem družbenem ozračju so Rominje in Romi ob vstopu postsocialističnih držav v Evropsko unijo začeli množično odhajati v zahodne države, kjer so iskali delo in se preživljali z beračenjem.

⁵ Več o tem v filmih: Hungary: Towards the Abyss. Direktor Glenn Ellis, 2013. (25 minut). *People and Power*, 22. 3. 2013. Al Jazeera; <https://www.aljazeera.com/programmes/peopleandpower/2013/05/201351674859600711.html> (15. 9. 2019) in Slovenian Roma Discrimination – Parallel Lives (Vzporedna življenja), Amnesty International, 2011; <https://www.youtube.com/watch?v=gJCNVzPDcbs> (15. 9. 2019).

Danes predstavlja 10 do 12 milijonov Romov največjo etnično manjšino v Evropi. V državah Evropske unije je približno 6 milijonov Rominj in Romov. Največ slovenskih prekmurskih Romov dela v obmejnih tovarnah v Avstriji; ženske delajo v vrtnarijah, nekatere tudi v zdravstvenem in socialno-varstvenem sistemu.

Rominje in Romi niso homogena skupina; med njimi obstajajo številne razlike kot med Neromi ali civili, pavri ali gadžami. Razlike so posledica različnih družbenih okoliščin, v katerih ljudje živijo, osebnih izkušenj, migracij, socialnih norm. Zato je napačno, če socialne delavke in druge strokovne delavke Rominje in Rome vidijo kot »skupino«, ne da bi med njimi videle razlike. Pogosto slišimo: »Romi so ...«. Takšno naravnost poimenujemo univerzalizem, saj ljudi obravnava zgolj kot skupino, katere »istost« je utemeljena na etničnosti, ne upošteva pa njihovega individualizma. Takšna naravnost izhaja iz različnih segmentov anticiganizma in se manifestira kot objektivizacija, etnizacija, kulturalizacija in patologizacija Romov. Tudi izjave, kot na primer »Z vsemi delam enako«, govorijo o odsotnosti razumevanja raznoličnosti človeškega bivanja in umanjkanje medkulturnih kompetenc pri delu z ljudmi.

Fenomen Romov kot grešnih kozlov ni zgolj stvar pretekle zgodovine, temveč je aktualen tudi danes. Razumeti družbene procese konstrukcije Romov, v katerih se jim je pripisalo določene značilnosti, češ da so bili krivi za številne tegobe ljudi v različnih časovnih obdobjih, pomeni razumeti njihovo zgodovinsko odrinjenost od glavnih tokov ekonomije, produkcije kulture in družbenega življenja na današnjem ozemlju Evrope.

Zgodovinski viri pišejo, da so Romi med 9. in 11. stoletjem v evropski del tedanjega bizantinskega cesarstva prišli prek Konstantinopla. Zgodovinar Wippermann (2015) opisuje, da jih najprej poznamo po grškem poimenovanju *atsiganoi* (novogrško *tsiganoi*), saj so Grki menili, da prišleki pripadajo krščanski skupnosti *athinganoi* (,nedotakljivi'). Zgodovinsko ni pojasnjeno, ali je šlo za samooznako ali za oznako drugih; vsekakor je ime-

la negativni predznak. Athinganom so očitali, da hočejo biti nedotakljivi, ker so se izogibali stikom s krščanskim prebivalstvom, in da ne spoštujejo v celoti cerkvenih dogem. Šlo naj bi za gnostično sekto zagovornikov perzijskega nauka Zaratustre, ki veruje v dobrega in slabega boga (boga in hudiča). Gnostična sekta Athinganov je v resnici znana iz predelov današnje Turčije, a do danes ni povsem jasnih dokazov za to, da bi bili Romi *athinganoi*. Vsekakor pa je znano, da so evropski prebivalci Romom očitali, da so slabi kristjani, saj ne molijo le k Bogu temveč tudi k zlim silam. V obdobju med 13. in 14. stoletjem najdemo vire o prihodu Romov na grški Peloponez, kjer so jih poimenovali Mali Egipčani (*aigypsios*). Tudi tu je šlo za negativno označitev, povezano s predsodki, ki so jih Grki gojili do Egipčanov.

V 15. stoletju so Romi brez znanega razloga zapustili Grčijo in druge okoliške države Balkana ter prišli v tedanje Nemško cesarstvo in druge zahodne države. Tudi tam so bili poimenovani *atsingganoi* in *aigypsios*, saj so Romi najverjetneje tudi sami prevzeli grška poimenovanja. Srednjeveške kronike dajejo vedeti, da so v novih deželah dobili nekaj pravic in privilegijev (pravica neomejenega potovanja, spreminjanja naselbin in trgovanja; spore so smeli reševati znotraj svojih sodišč). V tem obdobju so imeli potemtakem Romi nekaj več pravic kot Judje, ki so bili prav tako preganjani (obdobje antijudaizma). Romi so se tako v Nemškem cesarstvu in drugih zahodnih državah v poznem srednjem veku že integrirali, dokler ni v istem obdobju prišlo do velikih družbenih transformacij: Romi so bili izključeni iz poznosrednjeveškega fevdalnega reda in po vse evropskih deželah postali diskriminirani, preganjani in grešni kozli ob neprilikah.

Ta sprememba se je odražala tudi v poimenovanju Romov. Grški vzdevek *atsigganoi* se je prenesel v nemščino, kjer so Romi dobili ime *Zigeuner* (izhajajoč iz besede *zieh-* in *Gauner*). Izraz *gauner* po razlagah izhaja iz hebrejske besede *jowon*, ki je označevala grške Jonce, ki so veljali za prevarante. Nemška beseda *Gauner* je pomenila prevaranta, roparja, tolovaja. Še nevarnejši so bili roparji, ki so se potikali naokoli, od tod *Zieh-Gauner* ali *zigeuner*.

Poimenovanja v drugih državah so bila pomensko enaka. Na Švedskem so jih imenovali Tatarji (v prepričanju, da gre za Mongole, ki so v 13. stoletju vodili ekspanzionistično politiko po krščanskih deželah), v Franciji *bohémiens* (v prepričanju, da gre za Čehe) ali *Gitan*; v Španiji *gitano* in po drugih državah *tzigán*, *tsigan*, *zigenar*, *cigan*.

V istem obdobju so prišli tudi na ozemlje današnje Slovenije, in sicer z madžarskega ozemlja, ter se naselili v severovzhodni Sloveniji, kjer imajo danes večinoma kot »avtohtoni«¹ boljše življenjske pogoje in ekonomski položaj od Romov, ki živijo v jugovzhodnem delu države, kamor so prišli z ozemlja današnje Hrvaške. Z območja današnje Avstrije je prišla skupina Sintov (danes jih najdemo na Gorenjskem in tudi v Prekmurju). Ti Romi so v političnih dokumentih opredeljeni kot »avtohtoni«².

Beseda *cigan* je potemtakem kontekstualno ustvarjena beseda v ozračju predsodkov in preganjanj določenih etničnih skupin ter tvori zapleten rasističen sistem odnosov do evropskih Romov in Rominj (poimenovanje se je uveljavilo znotraj današnjih evropskih politik v želji po homogenizaciji etnične heterogenosti). Zaradi enovite genotipske narave človeka danes v znanosti velja, da rase ne obstajajo, kar pa ne izbriše rasistične naravnosti ljudi do določenih etničnih skupin. Izhajajoč iz tega dejstva številni znanstveniki govorijo o **anticiganizmu**, odklonilni naravnosti do vsega, kar je bilo označeno kot »cigansko«. Pojem se je domnevno uporabljal najprej v Rusiji že v 19. stoletju, kasneje je pojem prevzel Jean-Pierre Liégeois, direktor centra za raziskovanje Romov, danes pa je v družboslovju uporabljen vse pogosteje (Wippermann, 2015: 227).

Wippermann (2015) označuje **anticiganizem** kot ideologijo, mentaliteto in politiko, ki izhaja iz socialnih, religioznih, romantičnih in rasističnih elementov ter iz predsodkov do Romov, ki naj bi bili prevaranti, lenobe, »hudičevi otroci«, kradljivci otrok in »rasno«³ manjvredni. V obdobjih pomanjkanja in političnih nemirov so bili vedno grešni kozli za človeške tegobe. Zgodovino evropskih Romov zaznamujejo religiozni anticiganizem (predsodki, da Romi niso kristjani in da so povezani s hudičem), romantični anticiganizem (podobe veselih in brezskrbnih ciganov, katerih življenje je

polno pesmi); rasistični anticiganizem (prepričanje, da imajo Romi prirojene negativne osebne značilnosti) in socialni anticiganizem (zavračanje Romov kot slabih delavcev, sosedov, članov skupnosti).

Romi so bili pogosto projekcijsko platno za vse, kar je večinsko prebivalstvo videlo kot negativno in zavračalo. Stereotip, da »cigani kradejo otroke«, je po mnenju Wippermanna le obrnjena socialna izkušnja Neromov. Ti so Romom pogosto odvzemali otroke, jih nameščali v cerkvene internate in med »prave« družine, da bi jih resocializirali, dogodke pa projicirali v Rome, češ da so kradljivci otrok.

Bettina Sluzalek (2001) je v zgodovinskem pregledu obdobja pred drugo svetovno vojno opisala, kako sta brezposelnost in ekonomska kriza v Weimarski republiki spodbudili vse večjo potrebo po nadzorovanju prebivalstva in po redu. Strah pred »neredom« so projicirali v Rome in Sinte, češ da so oni pravi izvor nereda. Leta 1935 je nemško ministrstvo izdalo odlok o prepovedi rasnega mešanja med zakonci ter Jude in Cigane označilo kot rasno drugačne (nem. *Artfremde*). Glasovi, ki so Rome in Sinte označevali kot dedno bolne, in sterilizacija Romov zaradi »dedne duševne prizadetosti« so postali del državnega programa. Čeprav so slednjemu Romi dejavno nasprotovali, se je rasistično preganjanje poglobljalo. Nacistična oblast je Rome privedla v organizirana zbirna mesta že leta 1936 (najbolj znano zbirno mesto je bilo Berlin-Marzahn), kar naj bi bil ukrep, ki bi mesto »očistilo« Ciganov pred prihajajočo olimpijado rajha. Sledili so še bolj drakonski ukrepi, naperjeni v »boj proti ciganom«. Najbolj znan je Himmlerjev razglas z dne 8. decembra 1938 o »boju proti ciganski nadlogi« (nem. *Bekämpfung der Zigeunerplage*). Rome so označili kot delomrzneže in kot asocialne in leto kasneje jim je nacistična oblast prepovedala zapuščali svoja prebivališča. V Münchnu so ustanovili policijsko centralo rajha za boj proti ciganom (nem. *Reichszigeunerzentrale*). Od spomladi 1939 so po celotnem rajhu začeli popisovati »cigane, ciganske mešance in osebe, ki se potepajo na ciganski način«. Vsakogar so fotografirali v treh položajih, odvzeli so jim prstne odtise in popisali druge osebne značilnosti. Novembra leta 1939 so v koncentracijska taborišča strpali »sumljive Rominje«; leta 1942 pa so bili Romi izgnani iz vojaških službe v nemški vojski. Zdravnik, nevrolog dr. Ro-

bert Ritter, ki je bil posebej dejaven pri rasističnem klasificiranju Romov, je že leta 1936 ustanovil rasnohigienski in prebivalstvenobiološki raziskovalni odsek (RHF) v Berlinu ter se posebej posvetil dednobiološkim raziskavam Romov in »ciganskih mešancev«. Prav ta dejavnost, ki jo je opravljal že prej, mu je v obdobju državnega rasizma omogočila, da je ustanovil omenjeni odsek. Ritter je s sodelavci potoval po rajhu, da bi zajel čim več Romov, ki jih je v svojih klasifikacijah označil kot primitivne in asocialne, ljudi brez zgodovine in kulture, brez stalnosti in brez sposobnosti, da bi se spremenili. Zato je menil, da jih je treba sterilizirati. Ritter je v svoji obsežni klasifikaciji zbral popise 24.000 oseb, ki so obsegali fotografije, gipsne od-tise, slike družinskih dreves, telesne značilnosti in krvne skupine. Ljudi je v rasistični maniri razdelil na »popolne cigane« (nem. *Vollzigeuner*, označeni z Z), »ciganske mešance z večino ciganske krvi pomešane z nemško« (nem. *Zigeunermischling*, ZM+), »ciganske mešance z enako količino nemške in ciganske krvi« (ZM), »ciganske mešance z večino nemške krvi pomešane s cigansko« (ZM-) in »necigane« (nem. *Nichtzigeuner*, NZ). Njegova poročila so bila v pomoč deportacijam in pobojem na voljo policijski centrali rajha. Njegovi najtesnejši pomočniki so bili Adolf Würth, ki se je ukvarjal z balkanskimi Romi, Karl Morawek, ki se je ukvarjal s poljskimi in madžarskimi Romi, in Eva Justin, ki se je ukvarjala z otroki. Njeno delo dokazuje sodelovanje različnih institucij in poklicev pri eksterminaciji Romov. Ker je znala romsko, so ji ljudje zaupali in se jim je lahko približala. To ji je omogočilo, da je leta 1943 dokončala doktorsko disertacijo in svoje raziskovalne ugotovitve pospremila v delu z naslovom »Življenjske usode rasno tujih ciganskih otrok in njihovih potomcev« (Sluzalek, 2001: 13). Jedro njene raziskave so bili Sinti, in sicer otroci iz katoliške sirotišnice St. Josefspflege v Mulfingnu v pokrajini Baden-Württemberg. V sirotišnici so jih vzdrževali vse do leta 1944, ne da bi jih deportirali v koncentracijsko taborišče prav zato, ker jih je Justin potrebovala kot »objekte« svojega raziskovanja. Dva meseca po koncu doktorata so 39 otrok iz sirotišnice deportirali v taborišče smrti Auschwitz-Birkenau, kjer so preživeli le štirje. Taborišče je imelo od leta 1943 »ciganski lager«, kamor so od vsepovsod pripeljali in uradno zabeležili 20.943 Romov in Sintov, ki so bili umorjeni. Dodatno uplinjenih je bilo okoli 19.329 Romov in Sintov, ki jih oblasti niso utegnile zabeležiti (ibid.: 15).

Zloglasni taboriščni zdravnik Josef Mengele je na Romih izvajal poskuse z injiciranjem bakterijami tifusa, soli ipd. Danes beseda **porrajmos**, ki je eden od romskih izrazov za genocid in nacistično eksterminacijo Romov (Toš, 2015), opisuje spomin na okoli 500.000 umorjenih Romov in Sintov.

Preganjanje Romov in Rominj se danes nadaljuje. V srbskem kraju Bojanovac so starši otrok iz osnovne šole leta 2018 množično zahtevali, da se romske otroke izloči iz razredov, kjer so se učili z neromskimi, češ da je njihovo znanje preslabo. V vseh postsocialističnih državah so romski otroci približno desetkrat pogosteje diagnosticirani kot intelektualno ovirani v primerjavi z neromskimi otroki (Zaviršek, 2001, 2010). Nekdanji italijanski minister za notranje zadeve Salvini je leta 2018 spodbudil popis Romov v državi z namenom, da jih izženejo. Današnje švedske oblasti želijo kriminalizirati brezdomstvo in beračenje tako, kot je to že na Madžarskem; ukrep naj bi bil v največji meri uperjen proti Romom, ki beračijo v mestih. Po številnih evropskih mestih se vrstijo prisilne deložacije romskih družin (*Evictions Unlimited*, 2019).

2

SLOVENSKE ROMSKE DRUŽINE IN NJIHOVI OTROCI: RAZUMEVANJE DISKRIMINACIJ IN SOCIALNIH NORM

Družina je za večino Rominj in Romov temeljna socialna norma, kar pomeni, da naredijo vse, da živijo v primarni in sekundarni družini, ohranjajo njeno kontinuiteto, si med seboj pomagajo, se vanjo vračajo in medsebojno skrbijo za članice in člane. Večina Romov in Rominj – tako kot mnogi civili, pavri in drugi Neromi – za družino štejejo najožje, ožje in širše sorodstvo.

Družina ima za romske ženske in moške varovalni učinek, obenem pa je za mnoge ljudi tudi prostor nasilja in zlorab. Kot za številne Nerome je za večino Rominj in Romov družina edina skupnost, ki jo imajo in ji pripadajo. Zato jo ohranjajo in se vanjo vračajo ne glede na njene utesnjujoče in včasih zlorabljaljoče plati. Zavračanje, ki ga doživljajo s strani gadžev in civilov, mnogim onemogoči, da bi se od družine fizično ločili (zakonski pari, ki so iskali stanovanje po različnih krajih, so se vrnili v romsko naselje, saj so jih pregnali, ko so načrtovali nakup hiše ali stanovanja v manjšem kraju).

Poroka je poleg rojstva otroka za Rome eden najbolj pomembnih dogodkov in razlogov za praznovanje. Poroka je pogosto več kot le naklonjenost dveh oseb, temveč zaveza razširjenih družin in skupnosti. Tam, kjer še opravljajo obrede zgodnjih porok, so ti povezani prvenstveno z revščino in nizko izobrazbo družin (CAHROM, 2015).

Otroci so v vseh družinah simbol razvoja. So prihodnost, pa tudi preteklost; spodbuda za osebne spremembe, pa tudi točka ideoloških in medosebnih sporov. Otrok je pogosto metafora za nedolžnost, mladost, začetek življenja in je kot tak pogosto estetiziran in idealiziran. Imamo številne slike otrok, nimamo pa njihovih besed. Nedvomno lahko s tem, kako dobro gre otrokom,

ocenjujemo tudi raven demokratičnosti družbe. Bolje ko gre otrokom, večja je blaginja. Več ko se rodi zaželenih otrok, več pravic imajo ženske. Pogosteje ko se ženske avtonomno odločajo, ali bodo imele otroke in koliko jih bo, večja je verjetnost, da bo družina živela v blaginji in zadovoljstvu.

Enako kot v večini neromskih družin imajo tudi v romskih družinah otroci izjemen pomen. Za starše so vir veselja, ponosa, prestiža, pa tudi upanje, da bodo, ko odrastejo, vir ekonomskega blagostanja staršev. Romski starši so pogosto zelo zaščitniški do otrok (Baranja, 2017). Njihova bolečina ob tem, da otroci v šolah doživljajo zasmehovanje, jih privede do tega, da v želji po zaščiti, včasih otroka ne pošljejo v šolo (Košak, 2009).

Civili in gadži na romske otroke pogosto gledajo s predsodki in napačnim znanjem. Romski otroci, zlasti dečki, so včasih demonizirani kot naklepno nasilni in nevarni. Idealizirana podoba otroka se poruši in preide v svoje nasprotje, tako dečki postanejo podobni otrokom migrantov. Vidi se jih kot tuje, neotroke, kot teroristično grožnjo, nevarnost samo po sebi. Ekonomski, socialni in izkušenski vidiki romskega vsakdana se pri tem izpušijo, umanjka tudi refleksija o sovražnem okolju, ki ga do Romov ustvarja večinsko prebivalstvo. Nasilje enih ostane prefinjeno in prikrito, nasilje drugih pa je odkrito in v svoji preprosti formi brutalizirano.

Ekonomsko pomanjkanje, ki se med romskimi družinami spreminja v kulturo revščine

Slovenski Romi so najrevnejša skupina prebivalstva v državi; romski otroci so revnejši od otrok večinskega prebivalstva. Odbor Združenih narodov za otrokove pravice (2013: 10) je slovensko vlado opozoril, »da večina romskega prebivalstva še vedno živi ločeno od večinskega prebivalstva – v izoliranih naseljih ob robu večjih mest. Na splošno romska naselja ostajajo pod minimalno življenjsko ravnijo in so neurejena, domovi romskih prebivalcev pa so v zelo slabem stanju«. Spomnimo se razkritja Amnesty International iz leta 2011, iz katerega je razvidno, da več kot petina romskih naselij tedaj ni imela dostopa do pitne vode in ustreznih sanitarij. Nekatere romske dru-

žine še danes živijo brez vode in elektrike. Leta 2011 so imele v romskem naselju Škocjan dostop do vode samo tri družine od devetnajstih (Amnesty International, 2011). Še vedno nimamo podatkov, koliko romskih otrok živi v revščini in koliko jih živi v neustreznih stanovanjih brez vode, ogrevanja in elektrike. Za romske otroke zbiramo oblačila, mnogi niso toplo oblečeni. Tudi na pomanjkanje teh dobrin je opozoril Odbor Združenih narodov za otrokove pravice. Revščina je med slovenskimi Romi transgeneracijska.

Statistični podatki o revščini Romov so pomanjkljivi; ministrstva, centri za socialno delo in druge institucije pomanjkljivo evidentirajo socialne kontekste in etničnost oseb, ki so prejemniki različnih socialnih pomoči. Tudi druge državne institucije se izgovarjajo na načelo varovanja podatkov, zaradi česar naj ne bi zbirale podatkov o ekonomskem položaju Romov. Velja zelo splošna ocena, da je zaposlen približno en odstotek Rominj in Romov ter da večina romskih družin prejema socialne transferje v obliki otroških dodatkov in denarne socialne pomoči. V Mestni občini Novo mesto je po njihovi oceni okoli 1070 Romov, od teh je redno zaposlenih le šest oseb (telefonski pogovor z uslužbenko na MONM, september 2019). V primerjavi z vsemi prejemniki občinske denarne pomoči je Romov le okoli pet do šest odstotkov. Te splošne ocene ne upoštevajo tistih, ki so zaposleni »na črno« v Sloveniji in v tujini, praviloma v Avstriji. Malo vemo o Romih in Rominjah iz Prekmurja, ki so dnevni ekonomski migranti v krajih ob slovensko-avstrijski meji, zaposleni v tovarni oken, zasebnih vrtnarijah, enako velja za osebje v bolnišnicah in strokovne delavke v socialnih službah. Tudi Rominje in Romi, ki živijo v Azilnem domu v Ljubljani, pogosto delajo »na črno«; ženske opravljajo čistilna dela, a veliko izkoriščanje, nočno delo in slabo plačilo je pogosto razlog, da delo po nekaj mesecih opustijo.

Socialne norme na področju družine

Poznamo pozitivne in negativne socialne norme, ki jih poimenujemo tudi »škodljive socialne norme«, saj povzročajo dolgotrajno škodo prizadetim in se rade prenašajo iz generacije v generacijo. Med pozitivne socialne norme prištevamo:

- pomen družine kot pomembne skupnosti, v kateri prevladuje solidarnost med člani;
- spoštljiv in ljubeč odnos do otrok;
- medsebojno skrb med družinskimi člani in članicami;
- tesno povezanost skupnosti ipd.

Naloga socialnih in drugih strokovnih delavk je, da Rominje in Rome podpirajo pri opravljanju družinskih funkcij in jim pomagajo, da so pri tem uspešni. Seznanjajo se tudi s škodljivimi socialnimi normami v družinskem življenju in podpirajo Rome in Rominje, da jih spremenijo.

Med negativne socialne norme Romov na področju družinskega življenja, nekatere od njih najdemo tudi med Neromi, prištevamo:

- Otroci, predvsem deklice, prevzemajo gospodinjske obveznosti odraslih: skrbijo za druge otroke in pomagajo pri gospodinjskih opravilih.
- V primerjavi z deklicami imajo dečki že od zgodnjega otroštva praviloma veliko več pravic, so bolj zaželeni in imajo višji socialni status (v nekem primeru imata hčerki priimek po mami, očetov priimek se je prenesel le na sinove; ob ločitvi deček ostane pri očetu, mama lahko prevzame skrb le za hčer; družina porabi več denarja ob rojstnem dnevu dečkov kot deklic; dečki dobijo več podpore kot deklice).
- Dečki dobijo več spodbud za šolanje, ker naj bi bili sposobnejši od deklic.
- Starejše deklice so dolžne izpolnjevati želje svojim bratom in svoje potrebe postaviti za potrebe svojih mlajših in starejših bratov.
- Romski otroci včasih opravljajo otroško delo; nekateri dečki, mlajši od 15 let, zbirajo težke odpadke železa na odlagališčih.
- Romski otroci včasih ne smejo hoditi v šolo ali se njihovo šolanje prezdaj prekine.
- Nekatero romsko deklice živijo otroštvo, ki ga imenujemo »v poroko usmerjeno otroštvo«.
- Deklice pogosto doživljajo spolno nasilje (če jih kot mladoletne »poročijo«, morajo imeti spolne odnose in tudi mladoletne zanosijo).

- Romski moški so pogosto nasilni nad partnericami in zakonskimi ženami.
- Nekateri romski moški imajo več kot eno ženo.
- Socialni status dečkov je včasih višji od socialnega statusa odraslih žensk (deček spi na postelji, hčerka in mama spita na tleh: »Ženske so spale na tleh, moški v posteljah«).

TARA IN LARA

Tara (12 let) in Lara (10 let) s sorojenci odraščata v mestnem okolju. Tara, najstarejša hči, je morala, namesto da bi se učila, pomagati gospodinjski pomočnici, ki jo je najela družina, pri pospravljanju in skrbi za najmlajše. Ker so starši skrb za otroke in gospodinjstvo prepuščali skrbstveni delavki, je bila ta preobremenjena ter je od deklic pričakovala pomoč pri skrbi za mlajše otroke in za gospodinjstvo.

Ko sem prišla na obisk, sta Tara in njena mlajša sestra Lara pogosto hranili, negovali in imeli v naročju enega od dojenčkov. Oče je do partnerice postal nasilen, kadar je izrazila nestrinjanje z njegovimi odločitvami, povezanimi z vzgojo njunih dveh otrok. Tara, Lara in mlajši otroci so bili priča nasilju. Tara je morala ostati doma tudi takrat, kadar je šel preostali del družine na izlet ali počitnice, da je skrbela za dojenčka, medtem ko je skrbstvena delavka lahko pospravljala in čistila.

Starejši otroci moškega spola so delali še pred dopolnjenim 15. letom starosti. Mlajši otroci moškega spola so bili deležni posebne pozornosti; na njihove želje sta se morali odrasli ženski in starejši sestri ves čas odzivali; dovoljeno jim je bilo, da so kričali in zahtevali. Še posebej Tara in Lara sta morali poskrbeti, da je bilo zahtevam bratov ugodeno. Čeprav so dečki kazali znake vzgojne in učne zanemarjenosti, so bili odrasli člani družine prepričani, da fantom vstop v šolo ne bo predstavljal nikakršne težave, ker naj bi bili zelo pametni. Pri delu z deklicama je bilo bistvenega pomena, da smo včasih šle od doma in se sprehajale. Na sprehodih sta bili bolj sproščeni, saj sta vedeli, da se lahko pogovarjamo tudi o temah, ki so doma tabu. Pogovarjale smo se o menstruaciji, fantih, nasilju, ki sta mu bili priča doma, o tem, kako vidita romsko skupnost. Povedali sta, da imajo Romi veliko več možnosti v življenju

kot Rominje, da marsičesa v življenju ne bosta mogli početi, ker sta ženski, in da se jima to ne zdi pravično. (Zapis po dolgotrajnem spremljanju in podpiranju družine med letoma 2017 in 2018.)

Zgodba Tare in Lare govori o otroštvu deklice, usmerjenem v skrbstveno delo; o sekundarni viktimizaciji kot priči očetovega nasilja; o otroškem delu in o privilegijih moških otrok. V takšni družinski situaciji je pomembno, da strokovna delavka dejavno spodbuja družinske člane, da uvidijo škodljive socialne norme na področju skrbi za otroke in jih spremenijo. Da bi bile pri tem uspešne, morajo delati v skupnosti, da pridobijo zaupanje družine.

ANA IN SARA

Ana je bila pri petnajstih letih poročena v Slovenijo, najverjetneje je bila prodana. Pri osemindvajsetih letih je imela štiri otroke. Ko mi je sporočila, da je petič noseča, sem jo vprašala, kako se počuti. Rekla je, da ima že štiri otroke in da ne potrebuje več otrok. Vsi ostali družinski člani (tudi iz širše družine) so bili zadovoljni, da je spet noseča. Čez nekaj dni je spontano splavila.

Z njeno enajstletno hčerko Saro in njenim mlajšim bratom smo se pogovarjali o družinskem življenju in njuni prihodnosti. Deklica je povedala, da bi se rada poročila po dvajsetem letu, z nekom, ki ga bo sama izbrala. Da si želi najprej dokončati šolo. Meni, da se je njena mama prezgodaj poročila in imela otroke. Sara je prevzela velik del skrbi za gospodinjstvo in za mlajše brate in sestre. Velikokrat se je zgodilo, da je pospravljala celotno stanovanje, ko sem prišla na obisk. Bilo ji je nerodno, da vidim stanovanje nepospravljeno. Hranila je mlajše brate in sestre, za njimi je pospravljala in čistila. Ko so starši kaj potrebovali, je ona vstala in jim prinesla stvari, tudi če sva bili sredi učenja. Ko je mama zanosila, je prevzela še večji del obveznosti. (2017–2019)

Ana je bila prisiljena v poroko kot mladoletno dekle. Ni imela pravice do izbire: kdaj in s kom se bo poročila in koliko otrok bo imela. Njena mladoletna

hči opravlja veliko skrbstvenega odraslega dela. Če bo dobila dovolj podpore v različnih službah (socialnih, izobraževalnih), bo imela v svojem življenju več izbire in samoodločbe kot njena mama. Imela bo možnost, da prekine tradicijo zgodnjega poročanja in materinstva. Strokovne delavke lahko o teh socialnih normah z ljudmi govorijo na nepredsdokoven in neobsojajoč način, a vendarle tako, da ljudem odpirajo nove življenjske perspektive.

Romski otroci: prehod iz otroštva v odraslost

Koncept otroštva ni univerzalna in koherentna kategorija, ki naj bi bila v vseh človeških obdobjih in povsod po svetu enaka. Kako gledamo na otroštvo, je odvisno od raznovrstnih dejavnikov, kot so kontekst ali okolje, posredovana znanja, o tem, kaj otrok je in kakšno naj bo vedenje odraslega do otroka ženskega ali moškega spola. Romski otroci včasih v očeh civilov izgledajo »bolj odrasli kot neromski otroci«. Nekateri menijo, da se romski otroci »hitreje razvijejo«; celo da so »manipulativni« in sploh ne otroci. Številne raziskave ugotavljajo, da so že majhni otroci, ki živijo v tveganih okoljih, sposobni upravljati svoje življenje in ravnati tako, da se s svojim obnašanjem čim bolj zavarujejo in utrpijo čim manj poškodb in trpljenja. To velja na primer za otroke, ki živijo na ulici in so brezdomni, za zapuščene otroke in tiste, ki živijo v zavodih, pa tudi tiste, ki živijo v težkih konfliktnih kontekstih in se naučijo pretanjenih spretnosti za preživetje, ki jih drugi otroci morebiti ne potrebujejo in jih zato ne razvijejo (Smith, 2010: 194). To je glavni razlog, da so nekateri romski otroci videti »odraslejši«, saj za preživetje v tveganem okolju (doma, v šoli, v širši skupnosti civilov in gadžev), potrebujejo številne spretnosti, ki jih otroci večinskega prebivalstva ne potrebujejo, saj praviloma živijo v bolj zaščitenem in otrokom prijaznejšem okolju.

Mnoge strokovne delavke in delavci napačno verjamejo, da romske deklice »hitreje odrastejo«, so »zrelejše« od neromskih in tako opravičujejo starše in odrasle, ki so odgovorni za mladoletne »poroke« in nosečnosti. Za romske dečke nekateri verjamejo, da »zavestno manipulirajo« in so nevarnejši kot njihovi vrstniki istega spola. Tovrstni predsodki izhajajo iz nerazumevanja socialnega sveta, v katerem živijo romski otroci.

V socialnem varstvu romske otroke pogosto označujemo kot »ogrožene otroke«. Ogroženost se praviloma opredeljuje kot posledica pomanjkanja starševske skrbi, pri tem pa niso upoštevane strukturne ovire in družbene neenakosti. Koncept »ogroženega otroka« obsega različne vrste zatiranj, ki so med seboj prepletena:

- a) ekonomska prikrajšanost (razredna neenakost otrok iz revnih kontekstov);
- b) prikrajšanost zaradi etničnega ozadja in barve kože (vsakdanji rasizem do Romov kot na primer do »čefurjev« in temnopoltih otrok);
- c) prikrajšanost glede na spol (pogostejša viktimizacija deklic v primerjavi z dečki in večja verjetnost spolnih zlorab deklic);
- d) prikrajšanost za spoštljive in ljubeče starše ali skrbnike, še posebej, ko so starši premladi, da bi bili odgovorni starši;

Pri 16. letih se je poročila, rodila je otroka, ga pustila v naselju. Sama je šla v Ljubljano, imela z novim partnerjem dva otroke in ko sta se razšla, je šla v tretje naselje, otroci in partner pa so šli drugam. Otrok jim ni toliko pomemben kot partner. Če dobi novega partnerja, gre z njim. (Socialna delavka, 2019)

- e) prikrajšanost glede na telesne, senzorne, kognitivne posebnosti in druge izkušnje bolezni (hendikepirani otroci so bolj ogroženi zaradi nasilja in zanemarjanja kot nehendikepirani otroci; bolj ogroženi za kronične bolezni, prekomerno težo ipd. zaradi revščine in slabega dostopa do zdravstvenih storitev).

Za mnoge Rominje je prehod iz otroštva v odraslost nekaj nevarnega. Ena od negativnih socialnih norm, ki zaznamuje večinoma življenje deklic, so mladoletne »poroke«. Te pogosto vključujejo tudi ekonomske vidike kupnine za nevesto, torej prodajo deklic, poimenovano tudi trgovina z ljudmi in trgovina z otroki.⁶

⁶ Gre za globalni problem. United Nations Population Fund ocenjuje, da bo od leta 2011 do leta 2020 več kot 140 milijonov otrok, večinoma deklic, moralo skleniti zakonsko zvezo. United Nations, <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2013/3/child-marriages-39000-every-day-more-than-140-million-girls-will-marry-between-2011-and-2020>.

»Poroke« mladoletnih romskih deklic so bile pred časom še družbeno sprejemljiva norma, danes so postale nesprejemljiva dejanja in jih uvrščamo med zlorabe otrok (Zaviršek, 2010, 2018a).⁷ Besedo »poroka«, ko gre za mladoletne otroke dajemo v navednice, saj gre za simbolne poroke, ki v slovenski zakonodaji nimajo pravnoformalne vrednosti in so nelegalne (deklice med 13. in 16. letom starosti). Večinoma so sklenjene neformalno, včasih pa starši poiščejo formalno dovoljenje na centru za socialno delo, ki lahko izda spregled mladoletnosti. To opravijo najpogosteje v primeru ureditve statusa tujca, ko morata deklica ali deček, ki so ju privedli iz tujine, pridobiti dovoljenje za začasno prebivanje tujega državljana v Sloveniji. Čeprav nekatera mlada dekleta povedo, da so se za poroko odločile same, obravnavamo mladoletne poroke kot prisilne, saj v skladu s Konvencijo Združenih narodov o pravicah otrok menimo, da se otroci dolgotrajnih posledic sklenitve poroke ne zavedajo v celoti. Rominja, ki se je prostovoljno poročila, je zapisala:

Moje drugo jutro pod taščino streho sem spoznala, da sem postala del nočne more, ki jo doživljajo zaročenke, da imam enako tragično izkušnjo kakor vsa mlada romska dekleta, ki se neko jutro zbudijo v taščini hiši. Vse to, tašča, razbijanje po vratih, noč pred jutrom, utrinek iz otroštva, streznitev, vse se mi je pred očmi zavrtelo v sekundi ali dveh, kot da bi udarili bombniki nad mestom (Ahmetaj, 2013: 8).

V nekaterih družinah živijo deklice v okolju, kjer so izpostavljene subtilnem sporočilu, da se morajo poročiti čim mlajše. Poroka naj bi deklice varovala pred revščino in nasiljem moških. Je oblika družinske skrbi, da odda v zakon deklico, ki je nedolžna in dovolj mlada, da jo bodo dobro poročili in dobili kupnino (»Ne dovolim, da gre v srednjo šolo v mesto, ker bo lahko začela delati neumnosti«; »Ne sme se zgoditi, da jo kdo zlorabi, ker je potem ne bo nihče hotel poročiti«; »Mora se poročiti, ker smo slišali,

⁷ Več o tem: Stanković, Dragana (2016), Zgodnje poroke niso delo romske kulture, so pa kruta resničnost. Dnevnik, 30. 11. 2016; <https://www.dnevnik.si/1042755628>; Krebelj, Jana (2015), Za prisilne poroke romskih deklic ni opravičila. Primorske novice, 16. 2. 2015; <http://www.primorske.si/novice/slovenija/za-prisilne-poroke-romskih-deklic-ni-opravicila->; Barbara Hočevar, Bojan Rajšek (2015), Romske poroke niso del tradicije temveč zloraba, Delo, 14. 1. 2015; <https://www.delo.si/novice/slovenija/romske-poroke-niso-del-tradicije-temvec-zloraba.html>; Kajtazović, Romana (2015), V dobrem in slabem. Mladina, 31. 7. 2015; <https://www.mladina.si/168417/v-dobrem-in-slabem/>.

da je začela s slabim obnašanjem«). Zato je treba organizirati poroko čim prej, to je, ko deklica dobi menstruacijo. Kot je zapisala Zaviršek: »Verige skrbi se preobražajo v verige nasilja, prav kot se ekonomsko pomanjkanje spreminja v pomanjkanje dostopa do izobraževanja, vsakdanje nasilje in suženjstvo« (2018a: 22). Mladoletne poroke so oblika spolnega, psihičnega in fizičnega nasilja nad otroki, praviloma deklicami.

V Slovenijo nekateri Romi poročijo romske deklice s Kosova, Makedonije, Bosne in Hercegovine, Srbije in Bolgarije, slovenske Rominje pa odpeljejo v Francijo, Avstrijo in Nemčijo. V raziskavi o razširjenosti mladoletnih porok v Sloveniji so centri za socialno delo poročali o nekaj več kot sto primerih porok otrok, nevladne organizacije pa so ocenile, da je poročenih deklic več sto; najmlajši znani deklici sta imeli 12 in 13 let, med dečki, ki jih redko poročijo zelo mlade, sta bila najmlajša stara 16 in 17 let (Narat *et al.*, 2014: 45). Po podatkih Centra za socialno delo Novo mesto se pred dopolnjenim 18. letom starosti na njihovem območju poroči 90 odstotkov romskih deklet in 60 odstotkov dečkov; več podobnih primerov opažajo tudi v Podravske regiji (*ibid.*). Policistka s področja Dolenjske je povedala, da se starost romskih deklic, ki jih prodajo, pri nas niža, njihovo število pa povečuje, saj gre za en do dva primera na dan. Po poroki se dekleta pogosto nehajo šolati in zanosijo; neredko so žrtve nasilja, prisiljene celo v suženjstvo.

Poroke mladoletnih deklic so utemeljene z načelom »v poroko usmerjenega otroštva«, ki vključuje:

- Nadzorovanje deklic, s poudarkom na varovanju nedolžnosti, ki je del družinskega ugleda (prepoved izbire prijateljev; »Me smo čiste za naše može,« je povedala mlada Rominja iz Ljubljane).
- Deklice doživljajo številne omejitve v šoli (npr. ne sme vaditi gimnastike, sodelovati v zunajšolskih dejavnostih, se udeležiti večdnevniških šolskih ekskurzij).
- Odrasli ustvarjajo idealizirano predstavo o poroki, ki slika deklico v čudoviti obleki, v cvetju, sredi velikanske zabave ipd. (»Cilj vsakega odnosa je najprej poroka, vsaka ženska ima veliko željo, da se poroči,« je povedala izobrazena Rominja; »Če moj oče ne bi plačal zame, bi bila to

sramota, pomenilo bi, da nisem nič vredna,« je strokovni delavki dejalo mlado dekle).

- Poroka se nasprotno lahko deklici predstavi kot kazen za neprimerno vedenje (npr. če bo kadila, se neprimerno vedla; tudi govorice o neprimernem vedenju deklice so lahko vzrok za prisilno poroko).

Poroke mladoletnih deklic so potemtakem oblika zlorabe otrok, ker:

- vključujejo ekonomski vidik: ko ena vključena stran s tem, ko dovoli poroko otroka, pridobi ekonomsko korist zase in/ali za družino (kar uvrščamo med trgovino z ljudmi);
- je spolnost deklice obravnavana kot skupna lastnina določene skupine odraslih:
- Mladoletni deklici pred spolnim odnosom (posilstvom) pregledajo telo in spolovilo.
- Mladoletna deklica ima prvi spolni odnos na poroki (spolni odnos na poroki odrasli pogosto spremljajo zaradi preverjanja nedolžnosti).
- Po spolnem odnosu sledi zabava odraslih, ki je povezana s »častjo krvave rjuhe« (»Deklice se bojijo, da na poročno noč ne bodo krvavele,« je povedala socialna delavka).

ZGODBA ODRASLE ŽENSKE

Bilo mi je petnajst let in z družino smo živeli v Bosni v dokaj dobrih stanovanjskih razmerah, čeprav nikoli nismo imeli veliko denarja. Tradicije poročanja kot otrok nisem poznala. Nekega dne sem spoznala mladega moškega iz Slovenije. Mojo mamo je prosil, če se lahko poroči z mano. Mama poroke z njim ni odobrila, ker ni imel dovolj denarja za »doto«, zato mi je predlagal, da bi z njim pobegnila v Slovenijo. Z njim sem pobegnila, ker se mi je zdelo zabavno in ker mi je bil všeč – razmišljala sem kot otrok, kot najstnica. Njegov stric mi je dal slovenski potni list neke mlade ženske in mi povedal, s kakšnim imenom se moram predstaviti, če bi me vprašali ob mejni kontroli. Ko sem prišla k njemu v barakarsko naselje v Sloveniji, sem bila šokirana nad slabo infrastrukturo, nad barako, nisem si predstavljala,

kako bom tukaj lahko živel. Moj prihod je pričakalo veliko ljudi. Vsi so me pozdravljali. K meni je pristopila teta mojega bodočega moža in mi povedala, da naj grem z njo v kopalnico. V kopalnici so me čakale odrasle ženske. Slekle so me, me mirile, da naj se ne bojim in mi pregledale golo telo. Odpeljale so me v spalnico, kjer me je že čakal on. Imela sva spolne odnose in jaz sem zakravela. Potem še nekaj dni nisem mogla normalno hoditi, ker me je vse bolelo. Bila sem stara petnajst in moje telo ni bilo razvito. Nisem vedela, da je to del poroke.

V pričevanju spoznamo problematičnost navideznega prostovoljnega pristanka odraščajočega dekleta za poroko. Gre za **neinformirani pristanek** dekleta, ki ima malo življenjskih izkušenj in družino, ki je ne zaščiti in ji ne da informacij, ki jih ima. Dekletovo telo nemudoma postane lastnina moškega, s katerim se bo poročila in hkrati last njegovih sorodnikov. Dekle je doživelo nasilen vdor v telesno zasebnost s strani različnih odraslih in spolno nasilje s strani moža.

Romsko dekle, 15 let, 11. 3. 2019, Ljubljana

Pri prisilnih porokah je ekonomski vidik zelo pomemben. Poroke so večinoma dogovor med dvema družinama in vključujejo plačilo za nakup neveste, ki si jo izmenjajo moški. V nekaterih primerih v Sloveniji je bilo plačilo med 15.000 in 30.000 evrov; višina plačila je odvisna od različnih dejavnikov, eden pomembnih je zunanji videz deklice. S poroko deklica preide izpod oblasti enega moškega pod oblast drugega, zdaj namesto očeta njeno seksualnost nadzoruje mož. Včasih mora oče, ki proda hčer, poravnati stari dolg ali si s plačilom za nevesto kupiti določeno blago (družina je bila zelo revna in je živela v baraki, ki je bila last druge družine; ta jim je plačevala elektriko in ogrevanje in oče je moral poplačati dolgove; to je storil s prodajo hčerke). Če do poroke ne pride, deklici, ki nasprotuje poroki (ali drugemu družinskemu članu), grozijo s smrtjo, urokom, izgonom iz družine. Za družino in skupnost je nasprotovanje poroki sramota, ki se z deklice prenaša na vso družino. Mladoletne poroke so pogosto objavljene na spletnih medijih (YouTube) in so pogosto primer ekscesne potrošnje.

SAMIRA

Samira je živela v barakarskem naselju z očetom in njegovo partnerico. V naselju je imela nevladna organizacija zabojnik za učno pomoč in delavnice za otroke.

Samira je rada prihajala, a ji je očetova partnerica to onemogočala, saj ji je doma nalagala veliko skrbstvenih opravil: morala je varovati mlajšega brata in skrbeti za gospodinjska opravila. Na račun teh opravil je pogosto tudi izostajala od pouka, domačih nalog pa ni pisala, saj zanje ni imela časa. Oče se v ta odnos ni vpletal ali pa je podpiral partnerico. Ko se je družina preselila iz barakarskega naselja v stanovanje, je obiskovala deveti razred osnovne šole. Šola je bila daleč, pred poukom pa je morala bratca odpeljati v vrtec, zato je vsak dan zamudila prvo šolsko uro. Ker je bila prva šolska ura namenjena matematiki, v šolskem letu ni imela niti en dan pouka matematike. Takoj ko je zaključila devetletno osnovno šolsko obveznost, jo je oče prisilno poročil. Še pred zaključkom šole je sošolkam povedala, da se bo poročila, in tako so za poroko izvedeli tudi zaposleni v šoli. Šola je poroko prijavila

centru za socialno delo in policiji. Policija je očeta ovadila in primer je bil obravnavan na sodišču, kjer je oče uspel sodnico prepričati, da ne gre za poroko, temveč obisk sorodnikov v tujini. Z mladim možem se je odselila v tujino. Sprva sta živela pri njegovih starših, nato pa sta se odselila na svoje. Kmalu je zanosila in rodila prvega otroka. Ker si v tujini ni uredila statusa za prebivanje in zdravstvenega zavarovanja, je prišla rodit v Slovenijo. Prvo leto po poroki je rodila prvega otroka, kmalu nato drugega in čez dve leti tretjega otroka. Pri dvajsetih letih je bila mati trem otrokom.

V najinem pogovoru pred nekaj leti je povedala, da se ne more opredeliti, ali je bila njena življenjska situacija slabša v primarni družini ali v partnerstvu z možem. Pri osemnajstih je zaradi nasilja v družini pobegnila v Slovenijo, da bi bila na varnem. Kasneje se je vrnila k možu v tujino, a nasilje se je nadaljevalo. Sedaj že nekaj let živi v tujini, a tujega jezika ne govori (2008 in 2014).

Iz zgodbe razberemo, da nobene strokovne službe ni zmotilo, da je deklica vsak dan zamudila prvo šolsko uro. Deklico je družina izkoriščala za opravljanje skrbstvenega dela v družini, zato je zanemarila učenje. Nihče deklice ni podprl in se v prid deklice zoperstavil škodljivi družinski navadi. Kako se je morala počutiti, ko je vsak dan prišla v šolo šele drugo šolsko uro? Zgodba govori tudi o tem, da starši romske deklice včasih prodajo v tujino, kjer si deklice ne morejo ustvariti običajnih pogojev za bivanje, saj nimajo urejenih ustreznih dovoljenj, so socialno izolirane in ne znajo tujega jezika. Veliko romskih deklic doživlja nasilje tako v primarni družini kot kasneje v partnerstvu. Ne samo socialnovarstvene in izobraževalne ustanove, tudi pravosodne institucije niso zavarovale deklice.

Poudarjamo, da se mladoletne poroke pojavljajo le v nekaterih romskih skupnostih in družinah. Socialna izolacija krepi revščino, ta pa povečuje verjetnost prisilnih porok in posledično prekinitve šolanja najpogosteje pri ženskih otrocih. Nekateri Romi in Rominje porokam nasprotujejo in si obenem želijo bolj dejavno poseganje državnih institucij, ko do njih pride. Romi iz Prekmurja na primer menijo, da javne službe, predvsem socialne delavke,

šole in policija, pravic žensk ne ščitijo dovolj (»Pri nas prodajamo živali, ne žensk«, je dejala romska policistka; »Oče je prekinil odnos s prijateljem, ko je slišal, da ta govori o dogovorjeni poroki, saj je oče menil, da dekle ni kra-va,« je povedala izobrazena Rominja leta 2017). (Zaviršek, 2018a: 24)

Ko otrok dobi otroka: materinska deprivacija

Mladoletne deklice nosečnost in rojstvo otroka oddaljita od vrstnikov, saj postanejo njihove življenjske okoliščine povsem drugačne od tistih, v katerih živijo drugi otroci. Zato je razumljivo, da prenehajo hoditi v šolo. Tako se prekine še tisto malo stikov, ki so jih deklice imele zunaj svoje družine v širšem okolju. Same niso čustveno zrele za to, da bi prevzele kontinuirano skrb za otroke, saj so še same otroci. Slaba izobrazba jih naredi ekonomsko in socialno odvisne od moža. Postanejo ranljive za nasilje in so praviloma revne. Za zaposlitev nimajo skoraj nikakršnih možnosti. Njihovi otroci se praviloma že rodijo v krog revščine in verjetnost, da bodo tudi sami neuspešni v šoli, je večja. Neizobražene matere svojim otrokom ne morejo pomagati pri šolskih nalogah; včasih so zato negotove in lahek plen manipulativnega okolja (»Mame so v informativnih oddajah na televiziji poslušale napovedi o koncu sveta; to so razumele dobesedno in naslednji dan otrok niso poslale v šolo in vrtec«).

NINA

Nina je bila nadarjena deklica, ki je kot veliko romskih deklic vstopila v prvi razred osnovne šole leto pozneje kot ostali otroci. V vrtec ni hodila, živela je pri popolnoma nepismeni materi. V šolo ni prihajala redno, zato se je zaostanek za vrstniki povečeval. Ko je bila stara 11 let, je bila še vedno v 3. razredu osnovne šole; bila je tri ali štiri leta starejša od sošolcev. V šoli ni bila uspešna; največ potrditve je dobila ob skrbi za mlajše, odvisne in nemočne dojenčke, svoje sestrične in bratrance. Ko ji je bilo 14 let, je zanosila in nosečnost sprva skrivala. Ko sem se z njo pogovarjala, ni Nina o nosečnosti vedela ničesar. Še isto leto je rodila.

Ko je imela 16 let, je bila ponovno noseča. Dekle mi je povedalo, da ne želi ponovno roditi. Zdravniki so ji dali termin za prekinitev nosečnosti z uporabo tablete za prekinitev nosečnosti. Ko so ji opisali, kako postopek poteka, si je dekle iz strahu premislila in prosila za prekinitvev pod narkozo. Ob podpisu soglasja k narkozi se je ustrašila morebitnih zapletov. V času pogovora (2018) je bila dekle še noseča in se je odločila, da bo kljub bolečim spominom na porod obdržala otroka.

Z Nino ni nihče govoril o spolnosti, ko je bila mladoletna, zato tudi ni imela znanja o spolnosti in rojevanju, posledično je bila tudi ranljiva za spolne zlorabe. Nina bi potrebovala veliko pogovorov o delovanju telesa, spolnih organih in spolnosti, nosečnosti in njenih posledicah. Tudi danes je prestrašena in osamljena, zato potrebuje dejavno strokovno podporo v zadnjih mesecih nosečnosti in dolgotrajno podporo za materinstvo. Ko bo otroka lahko dala v vrtec, potrebuje podporo za to, da se vrne v šolo ali opravlja programe osnovnošolskega izobraževanja in tudi kasneje morebiti nadaljuje šolanje.

BOJANA

Bojana je odraščala v nasilni družini. Ko ji je bilo 12 let, si je, kot se je izrazila sama, »poiskala« novo družino. Pri 13. letih je rodila sina. Najverjetneje je prenehala hoditi v šolo. Naslednjega otroka je rodila stara 14 ali 15 let in potem še enega, ko je bila stara 18 let.

Deklice, ki živijo v nasilnih družinah, upajo, da jim bo v novi družini boljše. Zato včasih rade volje zapustijo primarno družino, kot je to storila Bojana, a za ceno zgodnje poroke in materinstva. Če deklice rodijo zgodaj, imajo praviloma več otrok, ko so same še otroci.

SIMONCA

Simonca je s tremi sestrami in dvema polsestrama odraščala pri nasilnem očetu in njegovi partnerki. V otroštvu se je z očetovo partnerko in sestricami večkrat umaknila v varno nastanitev. Redno je

prevzemala skrb za mlajše sestrice. Pri 17. letih je z leto dni starejšo sestro pobegnila k biološki materi. Pri njej sta bili izpostavljeni nasilju, alkoholu, dekleti sta morali preprodajati drogo in tablete. Po nekaj mesecih se je Simonca vrnila k očetu, kmalu za tem pa se je odselila k partnerju, s katerim je zanosila. Med nosečnostjo je bila trikrat ginekološko pregledana, od tega enkrat po epileptičnem napadu in drugič zaradi hipoglikemije. Rodila je v sedmem mesecu nosečnosti s carskim rezom. Ko je odšla iz porodnišnice, otroka, ki je bil v zdravstveni oskrbi, v porodnišnici ni obiskovala.

Štiri mesece po carskem rezu je ponovno zanosila. Odločila se je za prekinitev nosečnosti, a ker so ji zdravniki zdravniški pregled v porodnišnici določili ob 8.00 zjutraj in se ji je to zdelo prezgodaj, je obisk zdravnika opustila. Prvič je prišla na ginekološki pregled, ko je bila že v šestem mesecu nosečnosti. Napotili so jo na različne preiskave zaradi zapletov pri prvi nosečnosti, a ni prišla na noben nadaljnji zdravniški termin. Simonca ima danes 19 let in pol.

Otroci, ki imajo otroke, zanje praviloma slabo skrbijo in jih zanemarjajo ali pa sploh ne skrbijo zanje, kot je bilo to v primeru Simonce. Skrb za dojenčka je bila zanjo kognitivno in čustveno prezahtevna. Mlade Rominje večkrat nimajo ustreznega prostora, kjer bi bilo za dojenčka mirno in toplo. Če same niso dobile ustreznih skrbi, ljubeče naklonjenosti in varnosti, nimajo notranjih modelov, da bi jih posredovale svojim otrokom. Mladolletne poroke so tveganje za nove generacije otrok, ki bodo najverjetneje čustveno zanemarjeni. Otroci, ki se rodijo mladoletnim materam v patriarhalnih okoljih, doživijo materinsko in starševsko deprivacijo, saj mama otrok ne more biti zadovoljivo čustveno prisotna. Otrok pa potrebuje odraslega skrbnika, s katerim se lahko trajno poveže (»Nimajo občutka, kaj pomeni biti star eno leto,« je povedala socialna delavka).

Včasih praznino nadomestijo babice, starejše sestre, sestrične, sosede, redkeje moški sorodniki in sosedje. Otroci torej nimajo odraslih, na katere bi se lahko navezali in se nanje zanesli. A prav vztrajna in trajna ljubeča poveza-

nost z vsaj enim skrbnikom v zgodnjem otroštvu strukturno določa osebnostni notranji delovni model, ki ga človek uporablja pri kasnejših stikih in odnosih z drugimi ljudmi v življenju (Bowlby, 1988).

Otroci zato postanejo negotovi in tesnobni. Nekateri postanejo depresivni ali brezčutni. Ko so še dojenčki, v svoji neobgljenosti protestirajo z jokom; če jih nihče ne sliši in jih ne potolaži, postanejo obupani in žalostni. Kasneje se odzivajo z zanikanjem žalosti in bolečine zaradi čustvenega pomanjkanja odzivnih in ljubečih odraslih. Zanikanje je obrambni mehanizem, ki lajša občutek bolečine. Del zanikanja je tudi potlačitev bolečih čustev. Otrok se navzven kaže kot »priden« in »miren« (takšne so zlasti deklice, ki dobijo še manj pozornosti in se jih prej kaznuje in bolj disciplinira), a v resnici postanejo odmaknjeni, manj odzivni, saj se izogibajo situacijam čustvene bližine z drugimi ljudmi. Nekateri se zdijo kot »zaledeneli«, brezbržni za dogajanje okoli sebe, kot da ne bi imeli občutkov. Čustvena otrplost se včasih kaže tudi kot krutost in brezčutnost do drugih (t. i. »agresivni« otroci, zlasti dečki) in kot intelektualna neodzivnost (slab šolski uspeh; od tod tudi prepričanja o etnično pogojenih nižjih intelektualnih sposobnostih otrok).

Negotovo navezani otroci iščejo pomiritev in zaščito (prek igranja, bližine z odraslim) in ju hkrati zaradi izkušenj pretekle neodzivnosti in nepodpore starša (ki je še otrok) ali odraslega, zavrnejo. Negotovo navezani otroci ne morejo uporabiti dobrih stikov z odraslimi, ker imajo izkušnjo, da so bili odrasli z njimi nekonsistentni, zato otroci nimajo zagotovila, da se bo stik ohranil. Bowlby (1988) je v teoriji navezanosti poudarjal, da so vsi otroci sposobni, da se navežejo tudi na ljudi zunaj primarne družine. Romski otroci imajo za razliko od neromskih zelo malo možnosti, da najdejo podporno osebo na katero se varno navežejo zunaj družine med pavri in civili (vzgojiteljico v vrtcu, učiteljico v glasbeni šoli, učitelja plavanja, razredničarko), saj se strokovnjaki nanje obračajo predsodkovno in jih pogosto zgolj »prenašajo«, ne da bi jih dejavno podpirali (znani so primeri ravnateljev in učiteljic, ki se veselijo, ko deklica in deček prekineta šolanje, da imajo v šoli manj romskih otrok).

O čustveni otrplosti govori tudi pesem, ki jo je leta 2010 napisala 13-letna deklica in jo podarila socialni delavki; isto leto so jo prisilno poročili in prodali v zakon s polnoletnim moškim.

*Proklete smo ženske,
Pogotovo Ciganke,
Ne smemo, da volimo,
Niti, da prebolimo.*

Deklica se ne sme svobodno odločati o tem, s kom se bo poročila in imela otroke. Njene travme niso prepoznane, Rominje o njih ne smejo govoriti in ne dobijo podpore za razreševanje travmatičnih dogodkov. Najpogosteje deklico poročijo starši, praviloma oče. Včasih so matere proti porokam, a o tem ne vemo veliko. Ženske so pogosto ustrahovane in ne smejo izražati svojega mnenja in se pred zunanjim svetom Neromov umaknejo v zasebnost romskega okolja (naselja, družine). Če deklico poročijo in prodajo starši, jo zlorabijo tisti, ki so deklici najbližji; včasih jim tudi najbolj zaupa. Ko jo izdajo oni, nima nikogar več, ki bi mu zaupala, saj večina ljudi verjame, da je prav družina tista, ki človeka najbolj varuje. Zato menijo, da morajo tudi sami varovati svojo družino in o zlorabah molčijo. Spolne zlorabe ostanejo dobro varovane družinske skrivnosti, o katerih ponekod vedo vsi, a nihče ne spregovori. Eden od razlogov je, da zlorabljeni otroci na splošno dobijo malo zaščite, kaj šele, če gre za romske otroke.

Psihologinja Mateja Štirn, ki se ukvarja z nasiljem nad otroki govori o šestih gradnikih, ki so pomembni za razvoj, zdravje in avtonomijo otrok in mladih:

- podporno okolje in socialna mreža vrstnikov in odraslih;
- možnost odločanja;
- občutek, da je otrok ljubljen;
- možnost izzivov in preizkušenj;
- možnost razvijanja zaupanja;
- občutek varnosti.⁸

⁸ Okrogla miza o prisilnih porokah mladoletnih Rominj, Mestna občina Ljubljana, 2015.

Ko moža ni bilo doma, me je njegova mama večkrat pretepla. Največkrat zato, ker nisem znala kuhati in prati. Njemu tega nisem nikoli povedala, ker sem vedela, da bo on pretepel njo. Sovražil jo je, ker ni skrbel za njo, ko je bil otrok. Enkrat je ugotovil, da me je pretepla in jo je močno pretepel. Živela sva pri njej samo zato, ker nisva imela kje živeti. Ko sem bila prvič noseča, nisem vedela, kaj me čaka. Ko sem imela popadke, me je tašča zaklenila v sobo in mi govorila, da se pretvarjam in iščem pozornost. Ker sem kričala, so me slišali sosede in jih poklicali reševalce. Odpeljali so me v porodnišnico, kjer sem rodila.

Škodljive socialne norme vplivajo na starše tako, da so ti prepričani, da delujejo v korist otroka. Menijo, da bo za deklico poskrbljeno, če izpod nadzora očeta pride pod nadzor moža, s katerim bo imela otroke; ta naj bi jo varoval pred drugimi moškimi, pred ekonomskim pomanjkanjem in pred zavračujočim zunanjim svetom. Poroka se zdi oblika skrbi in zaščite za mlada dekleta, ki komajda poznajo svoje telo, še manj pa so seznanjene s tem, kako poteka rojevanje in kaj zahteva starševstvo. Mlada dekleta, ki jih poročijo, so pogosto tudi žrtve fizičnega nasilja.

Mladoletne »poroke« so, kot pokaže primer Barbare, pogosto oblika discipliniranja deklic.

BARBARA

Trinajstletna Barbara je živela s staršema in še tremi sorojenci v barakarskem naselju. Njena mama je bila veliko po zaporih, otroci so bili zelo zanemarjeni. Družina je bila obravnavana na CSD in tudi na sodišču (zaradi zanemarjanja otrok). Ko so se rušile barake in so se preselili v stanovanje, je bila mama v zaporu, očeta pa pogosto čez dan ni bilo doma. Barbara je v celoti prevzela skrb za gospodinjstvo in otroke. Mlajše otroke je zjutraj peljala v vrtec, sama pa ni hodila redno v šolo. Ko je šel v zapor še oče, so mlajše brate in sestre namestili v rejništvo, ona pa je ostala sama. Uradno ji je CSD za skrbnico določil sorodnico, a deklica je v stanovanju pri štirinajstih letih živela

sama. V romski skupnosti so o njej začele krožiti govorice, da kadi in se »grdo« obnaša. Zato jo je dedek prisilno poročil. Deklica »ženina« ni videla do poroke. Spoznala ga je šele na poroki in se z njim takoj odselila v tujino. Policija je primer preiskala. Deklica jim je nekaj dni po poroki povedala, da je njeno življenje zdaj »kot v pravljici« in s tem je policija zaključila primer.

Policija in druge strokovne službe romske družine pogosto obravnavajo drugače kot neromske, in sicer v smislu pozornosti, ki jim jo namenijo, in teže, ki jo pripišejo določenim dogodkom in dejanjem. Ob sumu na mladoletno poroko izkazujejo preveliko strpnost ali celo nezanimanje. Velikokrat se izgovorijo na tako imenovano »željo otroka«, a pri tem v resnici otroku škodujejo in delujejo proti koristim otroka. V spodnjem primeru je socialni delavec menil, da je bila deklica »dovolj zrela« za odločitev, da se poroči (Kobal, 2010).

MARIJANA

Leta 2010 sva s sodelavko sedeli v eni od barak barakarskega naselja v Ljubljani, ko so pristopili mladi moški in gospodu, ki je živel v baraki, izročil vabilo na poroko. Na sliki vabila sta bila deklica in mlad moški. Ker sva deklico poznali, takrat ji je bilo 14 let, sva jo nemudoma obiskali, saj je živela le nekaj barak stran. Ko sem vprašala njenega očeta, če je deklica doma, mi je povedal, da ona ni več njegova last, da naj vprašam njega in s prstom pokazal na »ženinovega« očeta. Ta se je samo nasmeljal. Z deklico sva uspeli govoriti, čeprav so bili ves čas prisotni tudi drugi ljudje. Deklica se je morala čez nekaj dni poročiti. Poročila se je v znanem ljubljanskem lokalu, kjer so najeli tudi sobo in preverili njeno nedolžnost. Po preverjanju so na zabavi častili krvavo rjuho in nanjo metali denar. Deklica se je nemudoma preselila k »moževim« staršem in opustila šolanje. Njen »mož« je imel ob poroki 18 let.

Kljub temu da sta bila policija in center za socialno delo o poroki obveščena nekaj dni pred obredom, deklica ni dobila zaščite. Čeprav kazenski

Zakonik RS danes prepoveduje mladoletno poroko, je leta 2010 v praksi veljalo, da mora deklica, ki je v resnici otrok, v takšnih primerih sodelovati pri umiku nje same iz nasilne situacije. Če je deklica trdila, da je s poroko zadovoljna, policija in centri za socialno delo niso dejavno delovali za zaščito otroka in za spreminjanje škodljive socialne norme. Takšna praksa se danes počasi spreminja.

Poroke mladoletnih deklic smo opisali kot eno od oblik spolne zlorabe otrok. Spolne zlorabe deklic in dečkov se dogajajo s strani družinskih članov, sorodnikov in ljudi zunaj družine.

SONJA

Sonja je odraščala v romskem naselju v Srbiji, danes je v Sloveniji. Ko je pripovedovala svojo zgodbo, je jokala. Ko je imela 9 let, jo je spolno zlorabil stric. Po posilstvu ni imela nikogar, h komur bi se lahko zatekla po pomoč. Njen oče je bil v zaporu, mama jo je zapustila in odšla v Nemčijo, ko je bila stara tri mesece. Sonja za zlorabo ni nikomur povedala. Stric ji je zagrozil s pištolo, češ da jo bo ubil, če bo komu povedala, bala se je tudi reakcije drugih sorodnikov. Za posilstvo so kmalu po dogodku izvedeli tudi ostali sorodniki. Njena teta, storilčeva žena, jo je želela zaščititi in odpeljati na policijo; to jima ni uspelo, saj je stric teto pretepel. Opore in zaščite drugje ni dobila. Sonja je povedala, da jo ta izkušnja spremlja še danes in da jo je posilstvo zaznamovalo za vse življenje. Dolgo po posilstvu ni smela biti v bližini moškega, saj je v vseh videla pošast.

Spolna zloraba otroka zaznamuje za vse življenje: vzame mu otroštvo, izbire, življenje z vrstniki, zaupanje v ljudi. Tudi tematika prisilnih porok se tesno povezuje s temami modernega suženjstva, trgovanja z ljudmi in prisilno prostitucijo, na kar je leta 2015 opozoril tudi Sandi Čurin, nacionalni koordinator medresorske delovne skupine za boj proti trgovini z ljudmi.⁹ Otroci, ki jih odrasli poročijo, se pred poroko pogosto sploh ne poznajo.

⁹ Okrogla miza o prisilnih porokah mladoletnih Rominj, Mestna občina Ljubljana, 2015.

3

SLOVENSKI ROMI V ŠOLAH: MED PODPORO IN NASILJEM

Med večinskim prebivalstvom je mladih brez dokončane osnovne šole izjemno malo. Večina osnovno šolo dokonča in okoli dve tretjini mladih med 18. in 26. letom starosti konča srednjo in visoko šolo. Okoli 85 odstotkov ljudi ima opravljeno vsaj srednjo šolo. Med mladimi Rominjami in Romi je obratno: okoli dve tretjini nimata končane osnovne šole – manj žensk kot moških in še vedno je majhno število tistih, ki končajo srednjo in višjo ali visoko šolo. Za neromske deklice velja, da so v osnovni in srednji šoli uspešnejše kot dečki, prav nasprotno pa velja za romske deklice; te končajo osnovno šolo redkeje kot dečki. Stropnik (2014: 23) povzema raziskovalna poročila, ki ocenjujejo, da ima približno 30 odstotkov romskih otrok pred vstopom v osnovno šolo pomanjkljivo znanje slovenščine; da je šolski uspeh romskih otrok slab celo v osnovni šoli; na vseh stopnjah izobraževanja je zanje značilen visok osip in da velik delež romskih otrok zaključi izobraževanje po 5. ali 6. razredu osnovne šole ter da je stopnja osipa še zlasti visoka med romskimi deklicami.

Dejstvo je, da je mnogo romskih otrok intelektualno zanemarjenih, zato sami ne zmorejo zmanjšati razlik, ki se v intelektualnem smislu za večino otrok pojavijo že v nižjih razredih osnovne šole, če jih primerjamo z otroki pavrov in civilov. Intelektualni primanjkljaj lahko povzročijo revščina, selitve, zanemarjanje, spolne zlorabe in fizično nasilje. Otroci, ki so žrtve nasilja, se povsod po svetu pogosto soočajo s kognitivnimi ovirami. Ker jih je strah, ponoči ne spijo, sram jih je pred vrstniki in skrivajo, kako živijo doma, zato se ne morejo posvetiti delu v šoli. Intelektualni primanjkljaj lahko spodbudi tudi sovražno okolje vrstnikov, njihovih staršev in strokovnega osebja.

Nekateri otroci zanemarjenost kažejo tako, da uporabljajo dudo vse do vstopa v prvi razred (»preden gre v šolo, ga odvajajo od cuclja«). Takšen otrok že prvem razredu osnovne šole močno zaostaja za vrstniki. Naštejmo nekaj primerov: neka deklica je pred vstopom v osnovno šolo hodila po naselju

brez oblek; v tretjem razredu osnovne šole se je deklica obnašala kot majhen otrok; sedemletna deklica je sesala prst in pila iz stekleničke za dojenčke, ki jo je nosila naokoli; šestletni deček je imel plenice, ker ni zadrževal blata; neka mama je za svojega šestletnega sina, ki ga je obravnavala kot nekajletnega otroka, dejala: »Bo nehal, ko bo šel v šolo«. Romski dečki in deklice imajo praviloma malo izkušenj s svetom večinskega prebivalstva, preden pridejo v osnovno šolo. Ne poznajo prostočasnih aktivnosti, ki so za gadže in civile samoumevne in vsakdanje, udeležbe na športnih in kulturnih dogodkih, hranjenja v bistrojih, počitnikovanja na morju. Besede, kot so fast food, pizza in hamburgerji, so jim tuje. V neki skupini romskih otrok ti niso znali naštetih zimskih športov. Otroci preživljajo čas z gledanjem risank in, ko so starejši, podobno kot mnogi civili in gadže ob spletnih socialnih medijih (Facebook, Instagram). Amnesty International Slovenije (2011) je bivanjske pogoje slovenskih Romov označil s pojmom »vzporedna življenje«. Čeprav je njihovo socialno življenje bolj kot ekonomsko, podobno tistemu v nekaterih neromskih družinah, se tudi to včasih zazdi kot »vzporedno življenje«.

Včasih dobim občutek, da nekatere družine živijo tako, kot da so iz španskih nadaljevanek. Ženske zelo lepo pospravijo stanovanje, nihče v družini ni zaposlen, pogovori nimajo vsebine. Na televiziji se vrtijo španske nadaljevanke, gledajo kuharske oddaje in poslušajo balkansko glasbo. Otrokom vrtijo risanke. Ko pridejo zeti iz drugih naselij, je raven še veliko nižja. Pogovarjajo se zgolj o življenju v skupnosti, kaj je kdo delal ali ni delal, kaj je kdo rekel ... (Socialna delavka, 2019)

Med nekaterimi romskimi starši obstajajo v odnosu do šole škodljive socialne norme, kot so:

- Prepričanje staršev, da odmik otrok iz romskega naselja zaradi šolanja slabo vpliva na otroke, saj jih odtuji od družine, zato jih s prepovedjo šolanja »zavarujejo«. (Nekatere odrasle ženske, ki so danes nepismene, imajo same izkušnjo, da jim matere niso dovolile obiskovati šole.)
- Prepoved šolanja se pogosto razume kot skrb za dekleta, da se ne »pokvarijo«. (»Dekle, ki gre v srednjo šolo, je kurba.«)
- Fantom prepovedo vpis v srednješolsko izobraževanje.

- Sklicevanje na umanjkanje starševske avtoritete, če otrok noče v šolo. (Mama reče: »On noče v šolo!«)
- Nekatero romsko matere svoj strah pred izobraževalnimi institucijami prenašajo na otroke tako, da jih strašijo: »Če ne boš priden, greš v vrtec!«, »Če ne boš priden, greš v šolo!«.
- Nekatero mame se bojijo prvega šolskega dne, roditeljskih sestankov, govornih ur in upravičeno, tudi civilov in pavrov. (Na prvi šolski dan so neromski starši na eni od ljubljanskih šol glasno razpravljali, da so »dobili bataljon« in imeli v mislih všolane romske otroke.)
- Nekateri starši otrokom, zlasti deklicam sporočajo, da je izobrazba nepomembna, saj bodo, ko odrastejo, doma skrbele za otroke in ne bodo hodile v službo. (»Ko sem v barakarskem naselju izvajala učno pomoč, so me deklice, stare od 11 do 14 let, pogosto spraševale, kakšen smisel ima učenje in pridobivanje izobrazbe, če ne bodo smele v službo in bodo življenje preživljale kot matere in gospodinje.«; socialna delavka, 2019.)
- Nekatero deklice tudi same niso motivirane za učenje, ko vidijo, da druge ženske ne smejo opravljati plačane zaposlitve, torej imajo malo pozitivnih vzorov znotraj skupnosti. (»Brezveze, da se učim, ker mi mož ne bo dovolil delati!«)

ANA

Leta 2014 je bila Ana stara sedem let. Z družino so sprva živeli v ruralnem, geografsko segregiranem, nato pa v urbanem okolju v osrednji Sloveniji. Starša sta bila povsem nepismena. Ana je bila prvi otrok, imela je še mlajšo sestro in dva brata, ki so bili tedaj, ko sem z družino vstopila v stik, že vključeni v vrtec.

Anin prvi stik s slovenskim jezikom je bil z vstopom v šolo, saj pred tem ni obiskovala vrtca. Njena mama Biserka mi je pripovedovala, da Ana v prvem razredu nekaj mesecev ni spregovorila z nikomer (niti z učiteljico niti z drugimi otroki). Slovenskega jezika ni niti razumela niti govorila, ker do vstopa v šolo z njim ni imela stika. Prvi razred je zaradi nerazumevanja jezika zato ponavljala. Tudi Ana sama je večkrat povedala, da v šoli ni imela prijateljic in prijateljev.

Družino sem spoznala, ko je Ana drugič obiskovala prvi razred. Spominjam se, kako težko se je učila, čeprav je takrat že razumela in govorila slovensko. Spomnim se naloge, ko bi morala narisati tri zimske športe, pa ni vedela niti, kaj je zima, niti, kaj je šport. Pomagala ji je mlajša sestra, ki je to znanje pridobila v vrtcu. Ob začetku šolskega leta sem z deklico Ano in njeno mamo Biserko sedela na kavču in se pogovarjala o šolskih obveznostih. Deklica je povedala, da so v šoli dobili seznam obšolskih dejavnosti. Mama me je prosila, da ga skupaj preberemo in poiščemo tisto dejavnost, ki bi bila Ani všeč. Mama si je zelo želela, da bi Ana na tak način vzpostavila stik z drugimi otroki. Brala sem po vrsti: pevski zbor, čebelarski krožek, angleščina ... Odgovor deklice je bil vedno jasen: »Ne, ne, ne ...« Nato sem prebrala gimnastika. Deklica je vzhičeno rekla: »Ja!« Mama je odkimala in mi povedala, da gimnastika ni primerna za romske deklice, ker si lahko poškodujejo himen in se zato ne bodo mogle poročiti (ker na poročno noč ne bodo krvavele). Deklica se ni vključila h gimnastiki. (Osebni stik z družino med letoma 2014 in 2016)

Šolanje pomeni določeno raven emancipacije. Dekle in fant, ki končata vsaj osnovnošolsko in še posebej srednješolsko in višje- ali visokošolsko izobraževanje, se v kognitivnem in statusnem smislu nekoliko odmakneta od večinskih Romov. Lahko postaneta samozavestnejša, odprejo se jima možnosti za zaposlovanje in boljše ekonomske možnosti. Pridobita socialne stike zunaj romskega okolja. Šolanje in študij v večjem mestu človeka spremenita. Postaneta svobodnejša pri prehajanju med primarno družino, sorodstveno skupino in neromsko družbo.

RADA IN SARA

Rada in njena sestra Sara sta odraščali v urbanem okolju v Sloveniji. V romski skupnosti sta od nekdanjih izstopali, saj sta bili v šoli uspešnejši od ostalih otrok, s katerimi sta živeli v barakarskem naselju. Obiskovali sta običajno osnovno šolo, kjer sta imeli enakovredne obveznosti kot njuni neromski vrstniki, medtem ko so vsi ostali otroci iz romske

skupnosti hodili na drugo šolo, v kateri so za romske otroke neformalno izvajali poseben program in otroci niso imeli enakovrednega znanja kot otroci civilov. Ko sta končali osnovno šolo, sta izstopali tudi zaradi odločitve, da se vpišeta v srednjo šolo. Večina ostalih romskih deklic in dečkov je izobraževanje zaključila po končani devetletni šolski obveznosti. Starši so Saro in Rado pri odločitvi, da se vpišeta v srednjo šolo, močno podpirali. Starša sta večkrat povedala, da ju zato v romski skupnosti obravnavajo kot naivna in neumna, saj naj bi slabo varovala nedolžnost svojih hčera (med nekaterimi Rominjami in Romi še vedno velja miselnost, da je mladostnica, ki hodi v srednjo šolo, »kurba«, saj naj bi dekleta v srednji šoli navezovala stike z moškimi; takih deklet starši ne morejo poročiti, saj v skupnosti nimajo ugleda). Ko sta bili dekleti stari 17 in 18 let in sta končali prvi in drugi letnik srednje šole, sta morali šolanje na zahtevo staršev prekiniti. V romski skupnosti se je izvedelo, da je imela Sara spolne odnose z moškim, ki ga starši niso »odobrili«. Tisti pripadniki romske skupnosti, ki so bili že tedaj prepričani, da je obiskovanje srednje šole za dekleta neprimerno, so sedaj za to dobili »dokaz«. Starša sta Sari sprva prepovedala izhod iz stanovanja, kasneje pa uredila njeno preselitev k sorodnikom v tujino. Družina je bila omadeževana, osramočena in starša sta s prepovedjo želela skupnosti pokazati, da znata poskrbeti za varovanje nedolžnosti svojih hčera. Sara je morala v tujino, daleč od oči skupnosti, Radi pa so prepovedali šolanje na srednji šoli.

Rada si je zelo želela, da bi šolanje nadaljevala, a je vedela, da je prepoved staršev neomajna. Njeno željo po šolanju so podpirale tudi socialne delavke iz nevladne organizacije, zato je morala na zahtevo staršev tudi z njimi prekiniti stike. Socialna delavka iz nevladne organizacije je pri pristojnem centru za socialno delo sprožila prijavo zaradi zane-marjanja mladoletnega dekleta, a tudi stališče centra za socialno delo je bilo neomajno: srednja šola ni obvezna in starši lahko sami odločajo o šolanju otroka. Rada je čez nekaj mesecev dopolnila osemnajst let. Za državo je bila odrasla, a njena življenjska situacija se ni spremenila, še vedno je bila otrok staršev, katerih pravila je morala spoštovati.

Razmišljala je o odhodu v varno hišo, a za to ni zbrala poguma; nato o tem, da bi se poročila, izgubila nedolžnost in po tem pobegnila od moža. Na takšen način bi se lahko osvobodila staršev, ki v tem primeru ne bi več »varovali« njene nedolžnosti. Bila bi svobodna, čeprav bi se je družina in skupnost sramovali.

Tega ni storila. Skupaj s socialno delavko iz nevladne organizacije je organizirala sestanek na srednji šoli, kjer sta učiteljem pojasnili situacijo. Sprejela ju je nekdanja razredničarka, ki je takrat že dobro vedela, zakaj Rada ne hodi v šolo. Rekla ji je: »Zate kot Rominjo je zelo pomembno, da pridobiš izobrazbo.« Osebje šole (najbolj pa razredničarka) se je odločilo, da Rado podpre tako, da jo neformalno in brezplačno vpiše v program izrednega šolanja in jo vpiše v formalni sistem šolanja, ko uspešno opravi vse izpite. Na ta način ne bo nihče vedel, da se izobražuje – ne starši, ne center za socialno delo in ne skupnost. A v tistem šolskem letu ji ni uspelo opraviti izpitov, saj se je morala učiti na skrivaj. Čez dve leti so starši popustili glede pravil in z njihovim odobravanjem se je vpisala v izredni sistem šolanja. Danes zelo uspešno opravlja izpite. (Osebni stik s Saro v letih 2008–2016; z Rado v letih 2008–2019)

Nekateri romski starši zaradi socialnih norm svojim hčerkam onemogočajo šolanje, saj bojda tako »varujejo« njihovo dobro ime. Zato je izjemno pomembno, da strokovno osebje v šolah in na centrih za socialno delo podpira dekleta pri odločitvah za šolanje, s čimer se spreminjajo socialne norme v romskih družinah. Metode dela na tem področju so zagovorništvo, opolnomočenje, ozaveščanje, krepitev samoodločbe ipd.

Nekaj let po teh dogodkih se je Rada spominjala:

»Razočarana sem bila, da socialna delavka iz centra za socialno delo ni prišla k nam domov in preverila, kaj se dogaja z mano. Želim si, da bi naše zgodbe, zgodbe romskih deklic in žensk, socialne delavke jemale resno. Menim, da bi bila primerna rešitev, da bi se socialna delavka pogovorila z mojimi starši in podprla mojo odločitev, da se izobražujem. Sama takrat nisem zbrala poguma, da bi odšla v varno hišo ali kako

drugo namestitvev, kjer bi lahko uresničila svojo željo po izobraževanju. Vendar pa bi nekemu, ki ima podobno zgodbo kot jaz, svetovala, da to stori, saj je redno obiskovanje šole precej lažje kot izredno. Socialnim delavkam bi sporočila, da naj podpirajo romske deklice in ženske. Želim si, da bi se zavedale, da je Rominjam v romski skupnosti uspeh skoraj onemogočen, same sebe nikoli ne postavijo na prvo mesto, saj so zmeraj v podrejenem položaju. Rominje potrebujemo veliko pomoči, da dosežemo svoje uspehe, včasih pa moramo za dosego nekega cilja tudi zapustiti družino ali celo skupnost. Rominjam se s polnoletnostjo življenje ne spremeni. Če živijo pri starših, morajo upoštevati njihova pravila, če živijo pri možu, pa njegova. Romskim ženskam na neki način nikoli ni omogočeno, da bi o svojem življenju odločale kot odrasle, polnoletne osebe, pogosto smo obravnavane kot otroci. Posameznica in tudi posameznik v romski skupnosti je pogosto obremenjen z mnenjem drugih v skupnosti in zato pogosto sploh ne izrazi svojega mnenja in se po njem ne ravna, temveč se prepusti mnenju skupnosti. V preteklosti so Rominjam partnerje poiskali starši, sedaj pa si pogosteje partnerje najdejo same, vendar pa o poroki, odnosu in preselitvi še vedno odločajo starši. Četudi si deklica in ženska sami izbereta partnerja, starši odločijo o tem, koliko mora njegova družina plačati zanj in kdaj se lahko poročita. Če se deklica/ženska s tem ne strinja, ima na izbiro samo to, da pobegne od družine. Opažam, da v Rominjah tli želja, da bi se osamosvojile, opogumile, da ne bi bile več »tihu«, a za vse to potrebujejo pomoč izven skupnosti.«

Sporočilo mlade ženske je zelo pomembno. Govori o tem, da so socialne in druge strokovne delavke premalo dejavne pri spodbujanju avtonomije romskih deklet in žensk, ki potrebujejo »pomoč od zunaj«, podporo strokovnjakov in ljudi, ki niso del skupnosti. Potemtakem so tudi strokovne delavke ponotranjile škodljive socialne norme, ena izmed njih je majhno zaupanje, da bodo romski otroci uspešni v šoli. Zato jih pri šolanju po osnovni šoli ne podpirajo in ne pričakujejo, da bodo dosegli več izobrazbenih ravni.

Nekateri vidijo »rešitev« v kategorizaciji otrok, uradno poimenovani usmerjanje. Ko romski otrok pridobi oznako, da ima »posebne potrebe«, ga namestijo v osnovno šolo s prilagojenim programom. Tako so romski otroci veliko pogosteje kot neromski usmerjeni v osnovne šole s prilagojenim programom, ki jih tam, kjer so večja romska naselja, poimenujejo »ciganske šole«.

Leta 2010 je bilo okoli 10 odstotkov vseh romskih otrok vključenih v šole s prilagojenim programom ali v zavode z nižjim izobrazbenim standardom, medtem ko je v celotni populaciji teh otrok le 1,6 odstotka. Ta visoka številka, ki ostaja približno enaka od sredine devetdesetih let 20. stoletja, nas navede na naslednje sklepe: a) da je število romskih otrok, ki so kategorizirani kot intelektualno ovirani, preveliko; b) da se šole s prilagojenim programom, ki naj bi se skladno z uresničevanjem Konvencije združenih narodov o pravicah oseb z ovirami zapirale, v Sloveniji (in drugod v postsocialističnih državah) ohranjajo tudi na račun prepogoste kategorizacije romskih otrok; c) da se s pogosto kategorizacijo romskih otrok kot intelektualno oviranih krepi predsodek, da so Romi manj inteligentni kot Neromi. Verjame se, da kategorizacija romskim otrokom koristi, premalo pa je razmisleka o škodljivih učinkih paralelnega izobraževanja, ki romske otroke segregira v paralelne šolske sisteme, namesto, da bi dobili individualizirano in skupinsko podporo. (Zaviršek, 2010, 2012, 2018b)

Ko je deklica prišla v rejniško družino, jo je rejnica zaščitila pred tem, da bi bila usmerjena v program z nižjim standardom znanja. Deklica je bila na koncu šolskega leta prav dobra.

Uspešna oblika podpore so romski asistenti v osnovnih šolah, a teh je premalo. Vsak otrok bi moral imeti romskega asistenta, ki bi ga spremljal skozi celotno osnovnošolsko izobraževanje. Priče smo novim neenakostim; medtem ko se otroke Neromov s fizičnimi, senzornimi in intelektualnimi ovirami vse pogosteje vključuje v običajne šole, se romske otroke izloči v »posebne šole«, kjer se patologizacija brez individualizirane kontinuirane podpore nadaljujeta.

Tabela 1: Število romskih otrok glede na vrsto osnovnošolskega izobraževanja, Inštitut RS za socialno varstvo¹⁰

Leto	Osnovna šola	Osnovna šola s prilagojenim programom
2001/2002	1513	132
2002/2003	1223	126
2003/2004	1349	120
2004/2005	1413	121
2005/2006	1480	119
2006/2007	1587	123
2007/2008	1658	124
2008/2009	1720	141
2009/2010	1813	135
2010/2011	1827	149
2011/2012	1880	161
2012/2013	1930	179
2013/2014	1964	183
2014/2015	1951	175
2015/2016	2008	190
2016/2017	1989	235
2017/2018	1998	244
2018/2019	1957	252

Čeprav je leta 2004 Slovenija sprejela strategijo na področju izobraževanja Romov in 2011 njene dopolnitve, so številni strukturni problemi ostali:

- Zanikanje, da so v šoli tudi romski otroci. (Učitelji in drugi zaposleni ravnaajo, kot da so vsi otroci »enaki«, ne da bi prepoznali različne potrebe in se odzvali nanje z medkulturnimi kompetencami.)
- Romski otroci prejemajo premalo specifične podpore in asistenc.

¹⁰ Število romskih otrok glede na vrsto osnovnošolskega izobraževanja. Inštitut RS za socialno varstvo; <https://www.irssv.si/index.php/demografija-8/2013-01-11-18-12-72/stevilo-romskih-otrok-glede-na-vrsto-osnovnosolskega-izobrazevanja> (10. 9. 2019).

- Otroci hodijo v šolo do višjih razredov osnovne šole, ne da bi se naučili brati in pisati, kar izraža nezainteresiranost šolskega osebja zanje. (»V tretjem razredu se otrok ne zna podpisati,« je povedala socialna delavka.)
- Včasih šola otroka vpiše v razred, ki je ustrezen njegovi starosti, a ni ustrezen ravni njegovega doseženega znanja, kar povzroči, da je otrok v šoli neuspešen in šolanje opusti; zato bi šola morala otroka vpisati v nivo znanja, v katerem bi šolske obveznosti zmogel opravljati.
- Otroci več let ponavljajo isti razred in se zaradi razkoraka v letih vse bolj odmikajo od vrstnikov (npr. otrok je pri 14. letnih še vedno v 2. razredu osnovne šole).
- Nekateri učitelji dovolijo romskemu otroku napredovanje v višji razred, ne da bi dosegel enake standarde znanja kot vrstniki, in to zato, da bi čim bolj skrajšali čas otrokovnega šolanja. (»Otroke pošiljajo naprej, ne da bi kaj znali, ker se jih hočejo znebiti.«)

»Delala sem z družino, katere otroci so bili v šoli uspešni, ker niso povedali, da so Romi. Imajo enake obveznosti kot drugi otroci in zdaj sta obe deklici že v srednji šoli.« (Socialna delavka, 2019)

- Romski otroci nimajo pravice, da bi se šolali v maternem jeziku (kar je kršenje 8. člena Zakona o osnovni šoli in 30. člena Konvencije ZN o otrokovih pravicah).
- Šole uporabljajo predsodkovne in zastarele učne materiale (npr. pesem Nika Grafenauerja o umazanem in kradljivem cigančku).
- Romski otroci so objekt vrstniškega nasilja.
- Otroci so kategorizirani kot intelektualno ovirani včasih zato, ker so ekonomsko in socialno prikrajšani, in včasih tudi zato, ker ne razumejo jezika, ki ga govori učiteljica. (Na znani osnovni šoli je učiteljica za romsko deklico, ki je prišla iz Srbije, trdila, da je gluha; izkazalo se je, da deklica ni razumela, kaj ji učiteljica govori in ni odgovarjala na njena vprašanja.)

AMELA

Amela ima tri otroke. Pri prvih dveh otrocih je verjela, da šola želi za njene otroke najboljše in je s podpisom, ne da bi natančno vedela, kaj podpisuje, privolila v usmerjanje otrok v šolo s prilagojenim programom. Pri najstarejšem otroku je bil razlog predvsem v vedenjskih težavah. Pri tretjem otroku, Marisi, je že razumela, kaj usmerjanje pomeni, zato ni želela podpisati zahtevka za uvedbo postopka usmerjanja, v kar jo je šola začela spodbujati, ko je bila Marisa v 4. razredu. V prvih treh razredih je kljub določenim težavam pri učenju uspešno napredovala.

Ker mama ni želela podpisati zahtevka za usmerjanje, je šola dala dokument podpisati Marisinemu očetu, ko jo je ta nekoč prišel iskat v šolo. S tem se je začel postopek usmerjanja. V odločbi je bilo zapisano, da se Mariso vključi v šolo s prilagojenim programom. S pomočjo nevladne organizacije, ki je bila zagovornica družini, so starši prekinili postopke usmerjanja. Marisa je opravila redno osnovno šolo brez dodatne strokovne pomoči. Eno leto je ponavljala razred. V sedmem razredu je šola začela pritiskati na njo, da se sama prepíše na osnovno šolo s prilagojenim programom ali pa naj se po 15. letu, ko konča devetletno obveznost, prepíše na nižjo poklicno šolo. Tega ni nihče želel. Končala je devet razredov OŠ in se vpisala na triletno srednjo šolo. (2007–2017)

Napačno je misliti, da šola večini Romov in Rominj nič ne pomeni. Nasprotno, šola je za Rome vrednota, ampak, kot je dejala strokovna delavka, »ne vedo, kako se je lotiti«. V nekaterih družinah je tako malo stabilnosti in kontinuitete, da imajo otroci malo pogojev za učenje in nimajo pozornosti, ki jo zahteva šolski proces.

Deklica je z mamo prišla v romsko naselje. Nato je mama pobegnila v varno hišo. Otrok je ostal sam v naselju. Deklica ni hotela v šolo.

Ena od poti k bolj samoumevnem dokončanju osnovnošolskega, srednješolskega in visokošolskega izobraževanja Rominj in Romov je sposobnost

branja in pisanja romskih mater, ki praviloma skrbijo za šolske obveznosti otrok. Ženske, ki ne znajo pisati in brati, ne morejo biti avtoriteta otrokom. Zato bi morale imeti možnost, da se vključijo v kontinuirani pouk branja in pisanja kadarkoli v življenju. Naloga strokovnih delavk, ki podpirajo otroke, je, da najprej podprejo njihove matere. Izobražene matere bodo pomemben zgled svojim otrokom. Slaba izobrazba povzroča večjo dovzetnost za različne manipulacije in posledično večjo ranljivost.

Po rušenju barak se je gospa z možem in tremi majhnimi otroki preselila v bivalno enoto. Živeli so v stolpnici sredi Ljubljane. Ker ni imela otroškega vozička, stanovanja ni zapuščala, socialnih stikov skoraj ni imela. Obiskovali so jo socialna delavka iz nevladne organizacije, blokovska čistilka in ljudje, ki od vrat do vrat širijo religijo. Slednjim je mlado žensko uspelo prepričati, da se bliža konec sveta in katastrofa na Zemlji. Mlado žensko je bilo pogosto strah, da se bo to res zgodilo. Sedem let kasneje me ona in njeni otroci še vedno pogosto v strahu sprašujejo, ali in kdaj bo konec sveta.

Primer pokaže, da pomanjkanje znanja, ki je posledica trpljenja, revščine in slabe izobrazbe, povzroča nove ranljivosti. Civili in gadže, ki delajo v izobraževalnih, socialnih in drugih ustanovah za otroke in odrasle, bi morali biti na področju izobraževanja vztrajnejši in dejavnejši. Izpostavimo naslednja etična načela dela in spoznanja iz prakse:

1. Učiteljice in svetovalne delavke bi se morale pogosteje zavedati, da nepismeni starši nimajo lastne izkušnje s šolanjem. Zato bi z njimi morale imeti več rednega in neposrednega stika, prek katerega bi preverjali, ali starši razumejo potek šolanja svojega otroka.
2. Otroci, ki so pred vstopom v šolo vključeni v vrtec, praviloma vedo več in imajo v šoli manj težav. Romske starše, ki so nepismeni, je zato treba spodbujati, da otroke vključijo v vrtec.
3. Najstarejši otrok v družini, kjer so starši slabo ali popolnoma nepismeni, z vstopom v šolo pogosto »orje ledino« zase in za naslednje generacije otrok, zato je pomembno, da prvega otroka posebno budno spremljajo

v obdobju obiskovanja osnovne šole. Prek najstarejšega otroka se starši pogosto prvič naučijo, kako poteka sistem šolanja (domače naloge, sistem ocenjevanja, pričakovanja glede na starost otroka, učni cilji).

4. Vsak romski otrok mora imeti (romskega) asistenta, ki mu je v oporo vse do dokončanja osnovnošolskega izobraževanja.
5. Nekateri otroci živijo z odraslimi, ki niso njihovi formalni skrbniki, kar pomeni, da pri določenih dejavnostih, ko se pričakuje pristanek staršev in skrbnikov, pa tudi ob nenadnih nezgodah, odrasli, ki za otroka skrbijo, ne morejo podati formalnega pristanka za otrokovo udeležbo na šolskih dogodkih ali pri zdravniških posegih. To otroku škoduje in včasih ogroža njegovo življenje. Pomembno je, da šola ugotovi, ali ima otrok uradnega skrbnika, ki je formalno odgovoren za otroka; če ga nima, mora v sodelovanju s centrom za socialno delo narediti vse, da ga dobi.
6. Dovoliti, da ostane **otrok nepismen, je oblika zlorabe**. Zato si morajo zaposleni v različnih službah, predvsem pa socialne delavke, učiteljice, pedagoginje in psihologinje, zadati predvsem praktično nalogo, da naredijo vse, da otrok ne ostane nepismen.

Veliko odraslih, tako romski starši kot civili in pavri v strokovnih službah, se pretvarja, da skrbi za otroke, ko pravijo: »Deklica noče v šolo«; »Sama se hoče poročiti!« Takšnih odločitev otroci ne smejo sprejemati. Sklicevanje na želje otrok pomeni v takšnih primerih **oblika zanemarjanja in namerno škodovanje** otroku.

7. Vse odrasle Rominje in Romi bi morali kadarkoli v življenju vključiti v programe opismenjevanja. Prva podpora vsaki Rominji za materinstvo je, da se nauči brati in pisati. Včasih se socialne in druge strokovne delavke osredotočajo predvsem na škodljive posledice fizičnega nasilja na življenje otroka; vedeti moramo, da je tudi nepismenost oblika nasilja nad otrokom, ki pušča trajne posledice. Nepismenost žensk je oblika zanemarjanja otrok in oblika nasilja nad otroki!

»Čeprav učiteljica ve, da mama ne zna pisat, reče otroku: »Prinesi opravičilo!« To je sprenevedanje!« (Socialna delavka, 2019)

8. Socialna delavka, učiteljica, socialna in specialna pedagoginja o zaznani prepovedi šolanja ne sme molčati, ampak prepoznati in obravnavati problem kot del škodljivih socialnih norm. Obenem se mora strokovna delavka tudi s strahom staršev, predvsem mater, da bo šolanje otroke »pokvarilo« in odtujilo družini. V takšnih primerih lahko socialne delavke poudarijo, da šolanje otrokom odpira možnost, da bosta imela hčerka ali sin dovolj denarja, da bosta kasneje skrbela za starša, saj bosta zaposlena. Takšno sporočilo bodo starši morebiti dobro sprejeli.
9. Če se deklica ali drug otrok iz družine ne sme vključiti v določene športne aktivnosti (npr. gimnastiko) ali na drug način sporoča, da je njeno otroštvo usmerjeno v poroko, je treba družinsko okolje obravnavati kot tvegano za otroke, ki so potencialne žrtve trgovine z ljudmi. Strokovne delavke bi s takšnimi otroki morale vzpostaviti tesnejši stik, da bi lahko spremljale morebitne nelegalne prakse odraslih in bi jih med odraščanjem posebej spodbujale k šolanju ter krepile njihovo samopodobo.
10. Nekateri romski otroci, ki živijo v Sloveniji, so migranti. Tam, kjer so živeli prej, praviloma niso hodili v šolo. Ker ne znajo slovenskega jezika, težje navežejo stike z vrstniki, so bolj stigmatizirani in se srečujejo z večjim tveganjem, da šolanje opustijo. Zato bi jih bilo treba še posebej spodbujati k vključevanju med druge otroke med poukom in v času občolskih dejavnosti. Šole bi morale imeti več aktivnosti, s katerimi bi zmanjševale socialno distanco med otroki.

Elena je stara 14 let. Pred kratkim je z družino iz Srbije prišla v Slovenijo. V Srbiji ni obiskovala šole, saj po maminih besedah »niso imeli časa skrbeti še za to«, ker so bili tako obremenjeni in zaposleni z iskanjem dela, da so lahko preživeli. Po pripovedovanju mame je v Srbiji ogromno romskih otrok, ki ne hodijo v šolo in za to nihče ne poskrbi. Eleno je socialna delavka vpisala v osnovno šolo; tam so jo vključili v sedmi razred, ker je zaradi starosti niso mogli vključiti v nižji razred. Elena se v šoli ne počuti dobro. Pripoveduje, da se sošolci iz nje norčujejo, saj nič ne zna. Elenino znanje je zelo slabo. Ne zna brati in pisati.

Elena potrebuje podporo; hodi v višji razred, čeprav ne zna pisati in brati; posledica je, da se iz nje norčujejo in ni integrirana v vrstniško skupino. Domnevamo, da bo Elena šolo kmalu zapustila, saj ne bo vzdržala pritiskov. Da bi šola našla rešitev za razkorak med dekličino starostjo in njenim znanjem, ki je za sedmi razred preskromno, morajo vzpostaviti medstrokovno in transdisciplinarno sodelovanje. V takšnih primerih lahko šola otroke izpostavi drugim nevarnostim, kot so **vrstniško in psihično nasilje**, ki bodo deklico v celoti odvrnili od izobraževanja, namesto da bi dobila posebne spodbude za učenje, ki bi ji pomagale premostiti prepreke. Elena nemudoma potrebuje:

a) individualno pomoč, da se nauči pisati in brati;

b) skupinsko in vrstniško pomoč, da se jo vključi v različne skupine, v katerih bo rasla intelektualno in čustveno ter pridobila socialne spretnosti.

Slabo bi bilo, da bi jo prešolali na osnovno šolo s prilagojenim programom, saj ni »neumna«, temveč bo znanje pridobivala s časovnim zamikom.

Socialne delavke, učiteljice in druge strokovne delavke spodbujajo tudi odrasle Rominje in Rome, da začnejo obiskovati večerno šolo. V večerni šoli bi se morala zagotoviti podporna mreža, ki bi Rominje in Rome spodbudila in jim pomagala vztrajati pri izobraževanju.

4

NASILJE NAD ŽENSKAMI KOT DEL PATRIARHALNIH ODNOSOV V DRUŽINAH

Romske skupnosti so večinoma patriarhalne (tu gre za podobnost z neromskimi skupnostmi, le da se patriarhalnost izraža na različne načine). **Patriarhat** je socialni sistem, kjer imajo moški višji družbeni položaj kot ženske; očetje, bratje, možje in druge moške figure imajo samoumevne socialne privilegije, moralno avtoriteto in nadzor nad lastnino. Moški imajo tudi nadzor in avtoriteto nad spolnostjo otrok ženskega spola. Ženske so moškimi podrejene tudi takrat, ko same reproducirajo škodljive socialne norme, kot je podpora mladoletnim porokam, pregled nedolžnosti deklic itd. Ženske, ki so praviloma ponotranjile patriarhat in ga dejavno reproducirajo, deklice pripravljajo na poroko, rojevanje in nasilje.

V mnogih družinah je prisotna jasna hierarhija: najpomembnejši je oče, sledi moški otrok, nato mama in ženski otroci. Obstajajo številna dvojna merila za ženske in moške, med drugim tudi v zvezi s spolnostjo pred poroko in po njej. Kar je dovoljeno fantom in mladim moškim, je dekletom in mladim ženskam prepovedano (romskim deklicam družinski člani večkrat rečejo, da so »umazane«, ženskam, da so »kurbe«). Več mladih (neporočenih) romskih žensk je povedalo, da gredo lahko zvečer na zabavo, a da jih v klubih in lokalih ves čas nadzorujejo odrasli moški iz njihove skupnosti (sorodniki, prijatelji staršev, znanci). Zato mlade ženske zelo pazijo, da nimajo stikov z moškimi ali da imajo stike samo, ko so prepričane, da jih nihče ne nadzoruje. Spolnost romske ženske nadzorujejo vsi: matere, očetje, bratje, sestre in vrstniki. Neenakost, ki je posledica patriarhalnih odnosov, se kaže tudi na področju izbire o tem, ali bo ženska imela otroke, kdaj in koliko (»Ne bom imela več otrok. Moški o tem odloča, če bi bila še z njim, bi sigurno hotel imet še otroke.«; »Ja, mož mi je večkrat rekel, da bo našel drugo, če jaz ne bom mogla imeti otrok.«).

Nasilje nad ženskami je del **patriarhalnih odnosov**. Za številne mlade Rominje je značilno:

- da je želja po zgodnji poroki v resnici nuja, da zbežijo iz nasilne družine, v kateri živijo;
- mlade Rominje pogosto doživljajo kontinuirano nasilje: najprej s strani očeta, nato partnerja in naslednjega partnerja;
- mlade Rominje doživljajo nasilje s strani moževe ali partnerjeve mame.

MIRANDA

Miranda je pred prihodom v Slovenijo odraščala v vaškem okolju v Srbiji. »Imela sem 12 let, ko mi je umrla mama. Z mlajšim bratom sva živela pri očetu, ki je za naju lepo skrbel. Vedno je govoril, da moram najprej končati šolo, si poiskati delo in se šele nato poročiti. Pri očetu sem se počutila kot princesa v gradu. Oče je kmalu hudo zbolel, in ko sem bila stara 16 let, je umrl. Bila sem zelo žalostna in prestrašena, kaj bo z mano. Center za socialno delo je skrbništvo dodelilo starejšemu bratu. Brat zame in za mlajšega bratca ni skrbel, vse prihodke je zapil in zapravil zase. Spomnim se, da sva bila z mlajšim bratom večkrat lačna kot sita. Ves čas sem razmišljala, kako naj se tega rešim, in se po treh mesecih odločila, da se »poročim«; upala sem, da bo moje življenje po poroki lažje in lepše. V vezi je bilo sprva vse lepo in prav. Mož, ki sem si ga sama izbrala, takrat je bil star 20 let, je bil dober do mene do dne, ko sem mu povedala, da sem noseča. Stara sem bila 17 let. Začel me je poniževati, tepsti, velikokrat ga ni bilo domov, od drugih sem izvedela, da me je varal; udaril me je tudi, ko sem bila že visoko noseča. Ko se je otrok rodil, se ni več zanimal niti zame niti za otroka. Po porodu so zame skrbeli njegovi starši, za kar sem jim še danes hvaležna. Spomnim se, kolikokrat sva se skregala, ker ni prevzel nobene odgovornosti za otroka. Še plenice mu je bilo težko kupiti. V upanju, da se bo spremenil, če bova imela še kakšnega otroka, sem ponovno zanosila; takrat je vse postalo še slabše.

Ko sem dopolnila 22 let, sem se odločila, da ga zapustim. Sprva mi ni dovolil; grozil mi je, da mi bo vzel oba otroka. Večkrat me je zaradi moje želje po odhodu pretepel in zagrozil, da se mi bo maščeval, če odidem. Na koncu je le pristal, da sem z mlajšim sinom odšla, starejšega pa mi ni dovolil odpeljati. Zbežala sem nazaj k bratu; tam razmere niso bile nič boljše. Sredi zime me je z majhnim otrokom vrgel na cesto. Nekaj časa sem bivala pri sosedih, nato pa sem bila ponovno prisiljena poiskati novega partnerja, saj sicer ne bi preživela. Poročila sem se s fantom, ki sem ga poznala že iz otroštva. V Srbiji »ciganke« zelo težko dobimo službo, jaz pa sem imela majhnega otroka; morala sem si poiskati nekoga, ki bi mi pomagal. Novi partner je sprejel mojega sina in za naju lepo poskrbel. Probleme sem imela le z njegovo mamo, ki me do danes ni sprejela. Ves čas sem bila z njene strani deležna poniževanj.«

Miranda je po treh letih od ločitve skupaj z novim partnerjem odšla v Slovenijo. Bivši mož ji stikov s starejšim sinom ne dovoli.

Miranda se je poročila mladoletna, da bi ubežala nasilju v primarni družini, a se je izkušnja nasilja ponovila. Kot mnoge ženske je tudi ona upala, da bo moža »spremenil« drugi otrok, a se je nasilje nadaljevalo. Zato se je vrnila k nasilnemu bratu in si iz nuje našla novega partnerja, kjer je doživljala nasilje s strani njegove mame. Prvi mož ji je dovolil odpeljati le drugega sina, s prvim pa ji ne dovoli stikov, saj jo na takšen način naprej nadzoruje in trpinči.

Romske ženske zaradi nasilja pogosto doživljajo prikrito brezdomstvo: bežati morajo od doma, živijo pri prijateljicah in znancih ter iz nuje, da dobijo nastanitev, pristanejo v seksualno razmerje z drugim moškim. Včasih se umaknejo tudi v varne hiše; te so včasih do njih negostoljubne.

PAULINA

Paulina je odraščala v nasilni družini. Prvega otroka je rodila pri 14. letih. Otrok je bil v vzgojo in varstvo zaupan Paulinini mami. Paulina je znova rodila, ko je bila stara 16 let, in tretjič, ko ji je bilo 18 let. Tudi ta dva

otroka sta bila zaupana v vzgojo in varstvo Paulinini materi. Pri 19. se je preselila k zdajšnjemu nasilnemu partnerju, s katerim imata tri otroke. Paulina se je z otroki večkrat umikala v varne nastanitve, a se vedno tudi vrnila. Trenutno opisuje družinsko situacijo kot mirno, brez fizičnega nasilja, pravi pa, da jo moti, ker partner še vedno glasno govori.

Za številne slovenske Rome in Rominje so otroške poroke in prodaja otrok nesprejemljive in mnoge matere dejavno nasprotujejo tej tradiciji in se tako postavljajo po robu rodbinskim patriarhalnim odnosom. Mnoge so zaradi tega same viktimizirane in življenjsko ogrožene (»Te mame so zaledenele v žalosti«;¹¹ »Rajši ga ubijem, kot da mu prodam hčerko«; »Dobro, da si že imela spolne odnose s fantom, zdaj nisi primerna za poroko in te bodo pustili pri miru«, je dejala mama svoji hčerki). V Sloveniji je znan primer romske matere, ki je z otroki bežala iz mesta v mesto, da bi eno od hčera obvarovala pred prisilno poroko.

Ker večinska družba vidi Rome kot »drugačne«, je **nasilje nad deklicami in ženskami rutinsko prezrto, normalizirano in kulturalizirano** (»Romi so vajeni nasilja«; »Romske deklice prej dozorijo«; »To je del njihove tradicije«). Socialne delavke, ki jih starši prosijo za »spregled mladostnosti«, učiteljice (na neki šoli je oče povedal, da hčerki ne bo kupil delovnih zvezkov, ker se bo poročila), psihologinje in drugi strokovnjaki s podobnimi prepričanji, brezbrizni do tovrstne oblike patriarhata, živijo v svetu dvojnih standardov. Kar je sprejemljivo za romske otroke, ni sprejemljivo za njihove; romske otroke vidijo najprej kot »Rome« in manj kot otroke. »Skrb« odraslih, ki prevzame formo nasilja, normalizirajo in otrok ne zaščitijo:

Socialne delavke grozijo staršem, da bodo šli v zapor, če otrok ne bodo pošiljali v šolo, a nič ne ukrenejo, ostaja zgolj pri praznih besedah in opozorilih; podobno je v primerih, ko gre za poroko otroka; otrok izgine iz šole, nihče ne povpraša, kje je; morebiti ga starši izpišejo iz šole; nihče ne odgovarja. (Melisa Baranja, socialna delavka; v: Zaviršek, 2018a: 26)

¹¹ Socialna delavka na posvetu o nasilju nad ženskami, projekt Vesna, Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Brdo pri Kranju, november 2014.

Še več, otrokom podelijo lažno avtonomijo, »glas otroka« (»Deklica je sama hotela oditi«; »Deklica je dejala, da hoče biti pri tem partnerju«, ipd.). Obče zgražanje nad »primitivnimi praksami« se zdi zgolj izraz hegemonске ženskosti (Rommelspacher, 2002), ki je tako kot hegemonška moškost (Connel, 1999) izražanje občutkov večvrednosti in kulturne superiornosti večinskih žensk nad etnično »drugimi« ženskami, v tem primeru Rominjami, ki domnevno ne zavarujejo svojih otrok. Kulturna dominacija, katere interes je poniževanje Drugega, je sestavni del tekmovanja za hierarhično višji položaj v simbolnem, socialnem in še posebno ekonomskem družbenem redu. Dominantne ženske, ki so v neoliberalnem hegemonškem maskulinizmu še vedno pogosto podrejene, se počutijo »večvredne« v odnosu do žensk, ki so nižje v simbolni in socialni hierarhiji. Zdi se jim, da so same »naprednejše«, in, na primer, boljše matere (Zaviršek, 2018a).

MIA IN TIA

Mia (10) in Tia (5) sta sestrici, ki sta odraščali v delno geografsko segregiranem območju. Starša sta nepismena. Imata več starejših bratov in sester. Njun oče je bil nasilen do mame, zato sta bili pogosto priča nasilju. To velja predvsem za starejšo dekllico, ki je očeta poskušala tudi večkrat ustaviti in preprečiti, da bi pretepel mamo. Prepoznala je situacije, ko je bila verjetnost nasilja velika (ko ga je slišala, da se pijan vrača domov) in poskušala mamo na to opozoriti.

Mia je hodila do svojega petega leta starosti po naselju večinoma gola; znotraj in zunaj hiše pomanjkljivo oblečena, bila je izpostavljena komentarjem in dotikom vseh mimoidočih. Imela je tudi prekomerno težo, zato so jo zmerjali in zasmehovali. V tretjem razredu ni znala napisati svojega imena, učila se je zapisovati števila do 5, barvati in risati po navodilih. Kljub temu je bila še vedno vključena v šolo z rednim programom. Kazala je tudi znake težav v duševnem zdravju. Zaporedoma je večkrat pripovedovala isto zgodbo, z različnimi verzijami. Pripovedovala in trdila je stvari, ki se niso zgodile. To je začela sčasoma početi tudi Tia.

Mia je imela večkrat nenadne izbruhe smeha in se dolgo ni mogla pomiriti. Enako je bilo z nenadnim jokom in nepredvidljivim kričanjem.

Tia je narisala žival z ženskimi spolnimi organi. Pogosto sta me spraševali o moških in ženskih spolnih organih. Učiteljica je mami povedala, da z Mio v šoli nima nikakršnih težav in da se ne strinja s tem, da bi Mia potrebovala podporo psihologinje. Ni bila pripravljena vzpostaviti sodelovanja s socialno delavko iz nevladne organizacije in se sklicevala na Zakon o varovanju osebnih podatkov. Učiteljica je povedala, da je na Mio navezana in je zato želela, da napreduje v naslednji razred skupaj s svojim razredom. Center za socialno delo ni ukrepal podporno, kljub temu da se je mama s Tio in Mio večkrat umikala v varno hišo.

Na prigovarjanje nevladne organizacije je mama z deklicama obiskala razvojno ambulanto. Zdravnica je mater napotila na pogovor k socialni delavki, deklici pa k psihologinji v Center za duševno zdravje znotraj zdravstvenega doma. Mati je socialni delavki povedala, da se z usmerjanjem Mie ne strinja, ker se boji nasilja partnerja, če bo v to privolila. Socialna delavka ji je dejala, »da usmerjanje Tie tudi nima smisla, če je partner nasilen«. Psihosocialne pomoči družina ni dobila. Mati Mie in Tie ni pripeljala na termin k psihologu, ker ji tega partner ni dovolil. (Povzetek dogajanj v letih 2013–2019)

Mia je bila priča nasilju nad mamo in jo je poskušala neuspešno zaščititi; delovala je kot starš in kot sekundarna žrtev. Bila je zanemarjena in doživljala s strani okolja še nove oblike zlorab ter razvila težave v duševnem zdravju. Tovrstne okoliščine, kot smo že opisali, vplivajo na otrokove kognitivne sposobnosti in privedejo do intelektualnih primanjkljajev. Začela je živeti, tako kot njena sestra, v namišljenem svetu. Morda sta bili Mia in Tia tudi žrtvi spolnih zlorab. S strani strokovnih delavk na centru za socialno delo družina ni dobila podpore niti zaradi nasilja, ki ga je doživljala mama, niti podpore pri starševstvu.

Specifične potrebe romskih deklic in dečkov, žensk in moških, zahtevajo specifične strokovne odgovore:

1. Strokovna delavka mora biti pozorna na dojetje spola v družini; o neenakostih, ki jih prepozna, ne sme molčati, temveč mora nanje v pogovorih opozoriti in se o njih pogovarjati.

2. Romske deklice je treba še posebej spodbujati in podpirati v procesu izobraževanja.
3. Starše je treba spodbujati, da se posebej zavzamejo za deklice, ker so strukturno v najslabšem položaju in najbolj ranljive.
4. Romske matere, ki so otrokom tradicionalno najbližje, je treba ves čas dejavno spodbujati, da se izobražujejo in da ne ostanejo nepismene.
5. Strokovne delavke naj ustvarjajo varno okolje, v katerem bodo romske deklice lahko spregovorile o temah, o katerih pred starši in drugimi družinskimi člani ne morejo govoriti. Delo je treba organizirati tako, da se del aktivnosti izvaja tudi brez navzočnosti staršev (a z njihovim dovoljenjem). Vzpostavljanje zaupnega odnosa bo prispevalo k temu, da bodo dekleta lahko spregovorila o pomembnih temah, kot so spolnost, menstruacija, nasilje, potencialne prisilne poroke in o svojih stiskah.
6. Strokovne delavke morajo narediti oceno ogroženosti za vsako romsko družino, kjer domnevajo, da prihaja do nasilja. Socialne delavke, pedagoginje in zdravnice morajo zastavljati vprašanja, kot so: »Ali vas kdo udari?«, »Ali ste varni?«, »Ali ste morali že kdaj bežati zaradi nasilja?« ipd.
7. Strokovne delavke se morajo medsektorsko in transdisciplinarno povezati in zaščititi žrtve.

Sonja, 13. 3. 2019, Ljubljana

Ženske, duševno zdravje in krog nasilja

Slab ekonomski položaj, neugodne bivanjske razmere, socialna izključnost, škodljive socialne norme in patriarhalni kontekst vplivajo na **duševno zdravje otrok, deklic in žensk**. Tudi nasilje nad ženskami vpliva na slabo duševno zdravje. Pogosto se dogaja:

- da imajo zaradi nasilja deklice in ženske slabši šolski uspeh;
- da zaradi nasilja kmalu prekinejo šolanje;
- da se zaradi nasilja doma poročijo in tako pridejo v novo družino;
- da pridejo iz enega nasilnega okolja v drugega;
- da upajo, da se bo nasilje prekinilo, če bodo dobile otroka;
- da upajo, da se bo situacija izboljšala, če bodo vnovič zanosile;
- da bežijo pred nasiljem in so prikrite brezdomke;
- da zaradi nasilja, pred katerim pobegnejo, pogosto izgubijo pravico, da živijo s svojimi otroki ali da jih srečujejo; včasih jim nasilnež ne dovoli, da bi z otroki ohranile kakršen koli stik;
- če pred nasiljem moža ali partnerja pobegnejo, so stigmatizirane (»ni žena, ni cura,« pravijo ljudje), zato se pogosto vrnejo k nasilnežu;
- da morajo zaradi nasilja zapustiti državo izvora in postanejo migrantke ali prosilke za azil.

NIKOLINA

Nikolina je odraščala v enostarševski družini v urbanem okolju v osrednji Sloveniji. Živela je z mamo, dvema sestrama in bratom. Imela je redne stike z očetom. Danes, ko je stara 18 let, pove, da so vse ženske v njeni družini doživele več oblik nasilja, tudi spolno. Pove, da je mamo posiljeval oče, najstarejšo sestro je v otroštvu posilil sorodnik, drugo sestro pa družinski znanec.

Leta 2014, ko je bila stara štirinajst let in je obiskovala osnovno šolo, je spoznala štiri leta starejšega fanta. Sprva sta bila samo prijatelja, kasneje pa sta postala partnerja. Moški je do nje postajal nasilen, sprva jo je izoliral in ji ves čas prepovedoval, da bi imela stike s prijatelji. Na mobilni

telefon ji je namestil aplikacijo, s katero je prek svojega mobilnega telefona ves čas spremljal njeno lokacijo. Fizično nasilje se je pojavilo kar hitro zatem, ko je Nikolina želela zapustiti odnos. Ves čas ji je grozil, da bo, če prekine odnos, povedal njenemu očetu, da sta imela spolne odnose. Zavedala se je, da bi oče v tem primeru zahteval, da se poročita. Kljub želji, da bi uporabila zaščito pri spolnih odnosih, on tega ni dovolil. Prepričal jo je, da bo to škodovalo njenemu zdravju in da bo zaradi uporabe kontracepcije neplodna. Ko je bila stara 16 let, je zanosila in nosečnost umetno prekinila.

Nicolina je opisala enega od travmatičnih dogodkov nasilja: »Veliko sva se vozila z njegovim avtom. Nekega dne sem v avtu popila preveč alkohola. Zbudila sem se gola v snegu v gozdu. Vzel mi je vse obleke in mi jih ni želel vrniti. Začel me je pretepati. Prosila sem ga, da preneha. Ves čas mi je govoril, da to počne za moje dobro in ker me ima rad. O dogodku sem dolgo molčala.«

Fizično in psihično nasilje se je stopnjevalo: »Odšla sva na ribolov. Med prepirom me je vrgel na tla, sedel name in me močno pretepel. Ljudje so bili okoli naju, a pomagal mi ni nihče. Vsi so se oddaljevali od naju. Ko me je pretepal, mi je ponovno govoril, da to počne, ker je to dobro zame in ker me ima rad. Domov sem prišla z vidnimi poškodbami. Mama mi je rekla, da naj se pomirim. Čez dva dni, ko sem imela modrice in bolečine, sem odšla na urgenco. Kljub temu da sem bila mladoletna in sem povedala, da me je pretepel fant, zdravniki niso obvestili policije. Policijo sem obiskala nekaj tednov kasneje, saj sem se odločila, da ga prijavim. Na policijo je šla z menoj socialna delavka iz nevladne organizacije. Policistka, ki me je obravnavala, me je ves čas spraševala, če si res želim podati prijavo in me opozarjala, da bom morala pričati na sodišču. Odločila sem se, da odidem domov in razmislim o prijavi. Njegove grožnje po telefonu so se stopnjevale in odločila sem se, da ga prijavim socialni delavki na centru za socialno delo.«

Socialna delavka na centru za socialno delo je ugotovila, da sistem ne prepozna primerov partnerskega nasilja nad mladoletno osebo. Mladi ženski je pomagala tudi nevladna organizacija s področja pomoči žrt-

vam nasilja. Nekaj časa je Nikolina živela v kriznem centru za mlade, kasneje se je vrnila domov.

Nicolina je še več mesecev ohranjala stike z nasilnežem, saj je na takšen način nadzorovala, da nasilnež ne bo povedal očetu, da sta imela spolne odnose. To ji je dajalo občutek, da ima nekaj nadzora nad situacijo, v kateri se je znašla.

Nikolinin primer govori o neučinkoviti mreži podpore za ženske, ki doživljajo nasilje. Žrtev ima zelo malo podpore. Lahko gre k zdravniku, ki naredi opis modric in poškodb. Včasih dobi podporo strokovne delavke v nevladni organizaciji. Policisti in socialne delavke imajo številne izkušnje s tem, da ob umanjkanju čustvene podpore in groženj nasilnežev ženske umaknejo prijavo in se iz strahu odpovedo pričanju na sodišču. Nasilneži nadzorujejo žensko na različne načine, v Nikolininem primeru s tem, da bo za spolno razmerje izvedel oče in bi se Nicolina v tem primeru morala poročiti z nasilnežem.

AJLA

Ajla je s starši in svojimi brati odraščala v mestnem okolju. Njeni mami babica ni dovolila, da bi obiskovala šolo, morala je opravljati veliko dela na kmetiji. Tudi pozneje v življenju je skrbela za družino, se zaposlila in veliko delala. Ko je bila Ajla stara 15 let, sva se pogovarjali o njenem fantu, o katerem njeni starši takrat niso ničesar vedeli. Povedala mi je, da upa, da bo bodoči mož na poročno noč do nje grob. Ker nisem razumela, mi je razložila, da »pri njih je tako«, da mora na poročno noč krvaveti, sicer bo osramotila družino. Vsi bodo mislili, da je pred svojim možem že imela spolne odnose. Ko je mama izvedela za fanta, jo je začelo skrbeti, da jo bo mama prodala in prisilno poročila z nekim drugim moškim. Mama je začela nenadoma večkrat za dlje časa odhajati v Bosno, kjer je obiskovala sorodnike, vendar je obstajala nevarnost, da tam pravzaprav hčerki išče bodočega moža.

Ajla je občasno izgubila motivacijo za učenje in obiskovanje šole in mi

je postavljala vprašanja, kot so: »Zakaj naj hodim v šolo in se mučim, če mi mož ne bo dovolil delat?« To so bile priložnosti za pogovor o tem, kako vidi svojo prihodnost in česa si želi. Pogovarjali sva se o tem, kako je videti življenje človeka, ko je finančno odvisen od svojega partnerja ali partnerice.

Pozneje je Ajla začela razmerje z drugim fantom, s katerim se je želela poročiti, vendar za razmerje staršem ni povedala, ker ga ne bi sprejeli. Fant jo je spodbujal, da zaključi šolanje in da se bosta potem poročila. Pogovarjala sta se o tem, da bi imela spolne odnose pred poroko, vendar se za to ni odločila, ker bi si s tem lahko nakopala veliko težav. Ajla je ponotranjila prepričanja o tem, da so ženske »umazane in kurbe«, če imajo spolne odnose pred poroko. Za moške pa meni, da imajo lahko spolne odnose pred poroko tudi z več ženskami. Tudi njen fant je imel pred njo spolne odnose z drugimi ženskami. To se ji zdi normalno in sprejemljivo. Pravi, da je za ženske to enostavno drugače. (2017–2019)

Gornji primer pokaže, da morajo biti strokovne delavke posebej pozorne, ko izvejo, da hodijo otrokovi starši pogosto v državo, v kateri imajo sorodnike in socialno mrežo; včasih odhajajo, da pripravijo prisilno poroko za deklice ali dekleta. Grožnje staršev, da bodo dekleta poročili, je treba jemati resno.

Ženske v težkih situacijah pogosto začnejo jemati pomirjevala in se vedno bolj zapirajo vase. Pogosteje so zasvojene z legalnimi drogami, kot so tablete za »živce«, psihofarmakološke droge, tablete proti bolečinam in uspavala, za razliko od moških, ki se ponekod ukvarjajo z nedovoljenimi drogami, včasih edinim virom zaslužka.

Ženske o svojih problemih in duševnem trpljenju ne govorijo, saj nikomur ne zaupajo, še najmanj pa gadžem in civilom in tudi zato pogosto ne prejmejo zelene podpore. Ko že poiščejo pomoč, kot pravijo same, jih na hitro pregledajo in odslovijo, saj se tudi zdravstveno osebje praviloma nerado poglubi v življenjske situacije slovenskih Rominj in Romov. Njihovi obrazi so utrujeni; nekatere ženske so videti brez moči, druge neurejene in sta-

Medikalizacija slovenskih Rominj pogosto privede do odvisnosti. Ženske so pogosteje odvisne od dovoljenih, moški od nedovoljenih drog. Včasih se eni odvisnosti doda druga, kot opisuje spodnji primer. Odvisnost mame in prestajanje zaporne kazni očeta močno vplivata na otroke; njihovega duševnega trpljenja ne pozna nihče. Edini pokazatelj stisk je njihova neuspešnost v šoli. Otroci ne dobijo ustrezne podpore.

NEJA

Neja ima težave z zasvojenostjo od drog in z zlorabo zdravil. Prvega otroka je rodila, ko ji je bilo 23 let, naslednjega, ko je imela 25 let. Ko je partner prestajal zaporno kazen, je bil štiriletni sin pri babici po očetovi strani, hči pa pri starih starših po materini strani. Transferji so se brez ustreznih odločb nakazovali starim staršem. Neja ni bila z otroki, odšla je drugam.

V času partnerjevega prestajanja zaporne kazni je Neja živela z drugim moškim in z njim zanosila. Rodila je tretjega otroka, ki je od rojstva pri Nejinim starših.

Po partnerjevi prestani zaporni kazni sta se starejša otroka vrnila k Neji in njenem partnerju. Otroka nista bila v redni zdravstveni oskrbi, bila sta vpisana v šolo, a je nista obiskovala. Prvorojenec je bil pri osmih letih usmerjen v šolo s prilagojenim programom. Po dveh letih je šola prek spleta iskala prostovoljko, ki bi dečka učila. Deček v dveh letih ni bil niti 15 dni v šoli. Deklica, ki je bila všolana s šestimi leti, je imela prav tako skromen obisk pouka. Zaradi zasvojenosti in zadolževanja se je družina pogosto selila k Nejinim staršem. Deklica je bila večkrat v šolskem letu prepisana med dvema šolama. Vmes pa so bila obdobja, ko deklina več tednov sploh ni bila vpisana v šolo.

Ko je bila Neja stara 33 let, je rodila četrtega otroka – deklico, ki je bila ob rojstvu zasvojena. Ker Neja ni sodelovala s strokovnimi službami in je otroka zapustila že v porodnišnici, je porodnišnica obvestila CSD in podala mnenje o ogroženosti novorojenčice. Strokovna delavka CSD se je s staršema pogovorila.

Junija 2019 vsi otroci uradno živijo s staršema. Najstarejši sin ne hodi v šolo. Drugorojenka občasno obiskuje pouk. Tretji otrok živi pri Nejinih starših, ki pa niso njegovi skrbniki, čeprav zanj z vednostjo centra za socialno delo skrbijo. Dojenčica ni v redni zdravstveni oskrbi. Mati jo je pripeljala le na prvo sistematiko, cepljenj nima opravljenih, na termine v razvojno ambulanto deklice ne vozijo, na vabilo slikanja kolkov se kljub večkratnemu vabljenju niso odzvali.

Zgodba Neje in njene družine govori o večgeneracijski prikrajšanosti. Čeprav njenega otroštva ne poznamo, nas na otroško deprivacijo, ki jo je doživljala, opozarjata zasvojenost od drog in zanemarjanje otrok. Zdaj so tudi njeni otroci tako prikrajšani, da jim življenje pri Neji ni v korist. Nasprotno, poleg psihosocialne podpore bi družina morala dobiti dolgotrajno pomoč, center za socialno delo bi moral poiskati otrokom varen dom. Socialne delavke se za odvzem otrok pogosto odločijo prepozno, ko je življenje otrok že nepopravljivo poškodovano.

Otrok se ne posluša, da bi se otroka odstranilo. Neki otrok je sam želel priti v rejništvo, a ga nikoli niso vzeli iz družine. V drugem primeru, ko je deklica prosila, so se prišli pogovarjat januarja in jo v rejništvo poslali šele aprila.

5

REPRODUKTIVNE PRAVICE IN REPRODUKTIVNO OBNAŠANJE ROMSKIH ŽENSK

Reproduktivne pravice, ki vplivajo na zdravje, so zelo pomemben segment družinskega življenja. Načrtovanje otrok, varna reprodukcija ter dobro zdravje družinskih članov in članic manj obremenjujejo vsakdanje življenje družin, kot če je reprodukcija nenačrtovana, reproduktivno zdravje žensk slabo, družinski člani in članice pa imajo različne bolezni. Med reproduktivne pravice sodijo: učenje o varni spolnosti, dostop do ginekologinj, dostop do kontracepcije, spremljanje nosečnice in varen porod ter v primeru nezaželene nosečnosti tudi možnost umetne prekinitve nosečnosti.

Zdravniki, patronažne sestre, ginekologinje in babice so pomembno zdravstveno osebje, a jih romske ženske redko obišejo in obratno. Na njihovo reproduktivno obnašanje vplivajo zgodovinske izkušnje zlorab (predvsem prisilnih sterilizacij in medicinskih poskusov; glej poglavje o zgodovini), socialna distanca, ki Rominjam in Romom otežuje dostop do zdravniških storitev, in neznanje ter iz tega izhajajoča tesnoba in vdanost v usodo (»Ko pride patronažna sestra v naselje, se ženske skrijejo in se nočejo pokazat«).

Socialne norme na področju zdravja in predsodki Neromov se prepletejo in privedejo do tega, da so Rominje in Romi pogosto bolj bolni in neredno prejemajo zdravstveno oskrbo (28-letna ženska je socialno delavko prosila, da ji »zrihta zdravnika«, saj ni bila še nikoli v zdravstveni ustanovi). Slabo se godi ženskam, ki so nepismene, saj velikokrat ne razumejo navodil o dajanju zdravil in zdravstvenih pripomočkov (inhalatorji za pomoč pri dihanju; pripomočki pri sladkorni bolezni ipd.).

Čeprav se ženske na centru za socialno delo podpišejo s križcem, socialne delavke vseeno večkrat rečejo Rominjam: »Tukaj imate vlogo in jo izpolnite!« Včasih da zdravnica nepismeni ženski e-napotnico, s katero ženska ne zna ravnati.

Zaradi pomanjkanja informacij in neznanja je glede zdravja, bolezni in reprodukcije veliko napačnih prepričanj. Miti, podobnim tistim, ki so bili včasih razširjeni med civili in pavri, da dojenčka prinese štokrlja, so tudi med Romi.

Mama reče otroku: Otrok nastane tako, da se fejšt kruha naješ.

Nekatere Rominje ne grejo k zdravniku niti pri tako težkih okoliščinah, kot sta porod ali splav. V romskih naseljih se ponekod ženske po spontanem splavu same »očistijo« (kar je pogost pojav ob zgodnji prekinitvi nosečnosti tudi med drugimi ženskami) in ne gredo k zdravniku (»iz mene so šli ogromni kosi«; »sem noseča, nisem več noseča«). Po spontanem splavu niso opravile ultrazvoka in krvne preiskave, da bi se ugotovilo, ali je potrebna abrazija. Mnoge Nerominje ob takšnih primerih uporabljajo nekatere spletne brskalnice (Med.Over.Net¹³ na primer), da se posvetujejo z zdravniki in ženskami s podobnimi izkušnjami. Ni znano, ali to uporabljajo tudi Rominje, ki ne grejo k zdravniku.

Pred nekaj leti je Đogić (2011) po pripovedovanju romskih žensk iz enega od slovenskih romskih naselij ugotovila, da te večinoma niso **uporabljale kontracepcije**, ker je niso poznale ali ker jim moške niso dovolili. Nekatere so se bale, da se bodo po uporabi kontracepcije telesno spremenile, druge so verjele, da bo uporaba kakršne koli kontracepcije povzročila neplodnost. Zdravniško osebje jim v tem primeru ni bilo v pomoč. Tiste, ki niso hodile v šolo, niso imele znanja o telesu, spolnosti in reprodukciji. Doma se o spolnosti večina Rominj ni nikoli pogovarjala, saj velja tema za prepovedano. Tudi v večini neromskih družin o nekaterih temah pripadniki mlajše in starejše generacije med seboj ne govorijo.

¹³ Med.Over.Net: <https://med.over.net/forum5/viewtopic.php?t=5515876> (8. 9. 2019)

Mnogo Rominjam tudi danes ni dovoljeno jemanje kontracepcije, prepo-vedano je jemanje tablet in tudi druge vrste zaščite pred nosečnostjo. Od žensk se ne pričakuje reproduktivna izbira in imeti otroke je dolžnost vsake ženske. Za mnoge moške je uporaba kondoma sramota.

»Pila sem tabletko po tretjem otroku. Pri nas ni nič takega, če greš na splav, ker ne smemo pit tabletk. Jaz jih tudi ne bi smela imeti, če bi še bila z njim.«

V mnogih družinah so najbolj cenjene tiste ženske, ki imajo več otrok. Zato ne začudi, da Rominje opravljajo številne **prekinitve nezaželene nosečnosti** in da mnoge ne poznajo različnih vrst kontracepcije in reproduktivne zaščite (»Nič ne poznam teh tabletk, a splavila sem sedemkrat«; »Kaj je to kontracepcija? Splavila sem trikrat. Nisem hotela imeti več otrok«).

»Ne, nikoli nisem nič uporabljala. Po petem otroku sem naredila tri splave. Takrat se še ni vedelo za te tabletko, meni niso povedali.«

Mnoge odrasle ženske imajo namesto kontracepcijskih tabletk bakreni maternični vložek, ki ga ginekologinja vstavi v maternico in ga ženske menjajo na nekaj let; včasih med eno in drugo menjavo tudi zanosijo. O drugih kontracepcijskih izbirah romskih žensk vemo zelo malo. Poleg tabletko bi lahko ženske uporabljale tudi drugo kombinirano hormonsko kontracepcijo, kot sta obliž in hormonski vaginalni obroček, ki ga ženske lahko enkrat mesečno same vstavijo v nožnico in ima manj stranskih učinkov kot hormonske tabletko (Kojić, 2011; Konc, 2018). Predpostavljamo, da dekleta, ki še nikoli niso bila pri ginekologinji, in ženske, ki ne hodijo k zdravniku, ne morejo vedeti, kakšne oblike kontracepcije obstajajo in katere imajo najmanj stranskih učinkov. Ker je danes kontracepcija odgovornost moških in žensk, bi pričakovali, da Romi uporabljajo kondome ali se sterilizirajo, ko že imajo toliko otrok, kolikor so si jih želeli.

Pomanjkanje **reproduktivne avtonomije** in neznanje ustvarita posebno reproduktivno obnašanje, ki je lahko tvegano za zdravje žensk, kot na pri-

mer pogoste prekinitve nosečnosti namesto kontracepcijskih tablet (»Nikoli nisem imela tabletk, to pri nas ni običaj, da ženska jemlje. Šestkrat sem splavila, pa vem, da to ni dobro, a kaj čem«; »Ne, nikoli nisem imela zaščite. Dvakrat sem imela spontani splav, trikrat pa sem šla sama splavit, ker nisem hotela več otrok«; »Nikoli nisem nič jemala, nisem imela zaščite, niti nisem nikoli splavila. Ne vem, mi nismo za to, enim ženskam moški tudi ne dovolijo. Ne vem, zakaj je tako. Pač je«).

»Uf, imela sem splave, še sama ne vem koliko, tam ene šest. A drugo nisem nič uporabljala. Vem, da ni dobro, a kaj češ. Nisem mogla imet več otrok, ker ni bilo denarja. Pa se zgodi, pa <baciš>. O ne, sterilizirala se ne bi, potem nisi več žensko.«

Danes vse več Rominj pozna kontracepcijske tablete in jih uporablja, saj vedo, da je to boljše za njihovo zdravje, ko že imajo otroke.

»Imam kontracepcijske tablete. Pa če nočeš imet otrok, je boljše, da se zaščitiš, kot da splaviš. Jaz sem imela dva splava.«

Mnoge Rominje se zdravstvenega osebja in zdravstvenih institucij boji-jo, saj so bile v njih zgodovinsko slabo obravnavane (prisilne sterilizacije na primer). Še do nedavnega so na Madžarskem obstajale porodne sobe samo za Rominje, t. i. »gypsy rooms«, kjer so bile romske ženske ločene od ostalih, niso bile deležne prave oskrbe, sobo so morale čistiti same, zdravniško osebje se ni menilo zanje (Đogić, 2011). Z nekaterimi so se ukvarjale samo medicinske sestre in študentje medicine, ne pa izurjeni zdravniki, kar dokazuje, da je v vseh poklicih odnos osebja do Rominj in Romov brezbržnejši kot do gadžev in civilov in da se zanje strokovno osebje praviloma manj zavzame.

V nekaterih postsocialističnih državah, kot sta Češka in Slovaška, so se prisilne sterilizacije Rominj, ki so bile znane iz obdobja nacizma (1933–1945) nadaljevale v komunizmu in naprej (Votavová, 2018). Po podatkih mednarodnega Centra za reproduktivne pravice, ki je leta 2002 na Slovaškem

opravil intervjuje z 230 Rominjami iz 40 romskih naselij po državi, je bilo prisilno steriliziranih vsaj 140 žensk, od tega 110 po koncu komunističnega režima (Center for Reproductive Rights, 2003: 14). Namen prisilnih sterilizacij je bil zmanjšati število romskega prebivalstva. Ni čudno torej, da je nezaupanje žensk do zdravstvenih ustanov veliko. V nekdanji Češkoslovaški so znane pogoste prisilne sterilizacije Rominj od sedemdesetih let 20. stoletja naprej in tudi po padcu komunističnega režima (European Roma Rights Centre, 2009). Med letoma 2004 in 2005 je na Češkem 87 žrtev prisilnih sterilizacij, večinoma Rominj, napisalo pritožbo varuhu človekovih pravic in leta 2005 je 25 Rominj, ki so bile prisilno sterilizirane, ustanovilo zagovorniško organizacijo »Ženske, poškodovane zaradi prisilne sterilizacije« (angl. *Group of Women Harmed by Forced Sterilisation*) (European Roma Rights Centre, 2009). V istem poročilu je zapisano: »Od leta 1970 in vse do spremembe političnega režima leta 1990 je češkoslovaška vlada sterilizirala romske ženske načrtno, domnevno zato, da bi zmanjšala njihovo visoko, nezdravo rodnost.« (ibid.). A za prisilne sterilizacije ni bilo odgovorno le zdravstveno osebje, temveč tudi zaposleni v socialnovarstvenih ustanovah. Prej omenjena zagovorniška organizacija je leta 2007 poročala o Rominji, ki je bila sterilizirana zaradi pritiskov socialne delavke v mestu Frydek-Mistek (ibid.).

Poročilo za Slovaško navaja naslednje kršitve reproduktivnih pravic Rominj: a) prisilne sterilizacije; b) napačne informacije v zvezi z vprašanji reproduktivnega zdravja; c) rasno motivirana diskriminacija pri dostopanju do virov zdravstvene oskrbe in obravnav; d) fizične in verbalne zlorabe s strani zdravstvenega osebja; e) onemogočanje dostopa do medicinske dokumentacije (Center for Reproductive Rights, 2003: 13).

Danes številne Rominje v Sloveniji obiskujejo ginekološke ustanove. V njihovih pripovedih spoznamo, da sta prijazno osebje in sporočilo, da je z otrokom vse v redu, ključnega pomena (»V redu, pregledala me je in mi povedala, da je vse v redu«; »V redu, bila je prijazna. Sem šla na vse preglede«; »Lepo. Veliko sem jo spraševala pa mi je povedala. Z otroki je bilo vse dobro«; »Vse je bilo v redu, sem imela prijazno ginekologinjo«).

Zaradi pomanjkanja informacij in izkušenj imajo nekatere posameznice strah **pred zdravniki**, ginekološkim stolom. Nekatere Rominje z več majhnimi otroki ne obiskujejo zdravnikov, če ni nujno, ker nimajo varstva za otroke in ves čas preživijo v skrbi zanje. Tako je mogoče srečati tudi ženske, ki v času nosečnosti in poroda niso obiskale zdravnika (Đogić, 2011). Razlogi za to so številni: med njimi nezaupanje do Neromov, strah, pomanjkanje denarja in fizične dostopnosti do ginekoloških ustanov, negotovost pri stikih z zdravstvenim osebjem, včasih tudi sram (»Nisem šla, ker je bilo daleč«; »Nisem šla nikoli, jaz sem rodila sama otroke«; »Nisem šla h ginekologinji, šele potem, ko sem že rodila«; »Ni mi bilo všeč, nisem se počutila dobro, bilo mi je neprijetno«). Ker je negotovosti in nezaupanja veliko, sta prijaznost in naklonjenost zdravstvenega osebja do Rominj, kar velja tudi za večinsko prebivalstvo, še posebej pomembni.

»Bilo je v redu, z mano je bilo vse OK. Ne, ginekologinja ni bila preveč prijazna. Bolelo me je, ko me je pregledovala. Povedala mi je, da je z mano vse v redu, in to je bilo vse.«

Tako kot na področju kontracepcije imajo ženske tudi na drugih področjih reprodukcije malo izbir. Ko se poročijo, morajo imeti čim prej otroke. Če otrok nima, sta ženska in romska družina izpostavljeni številnim socialnim pritiskom. Pronatalistične politike podobne pritiske razširjajo med večinsko prebivalstvo.

»Kar zgodilo se je, šele v četrtem mesecu sem ugotovila, da sem noseča, in bila sem vesela, saj so me že vsi zmerjali, da ne bom nikoli mogla imet otrok, ker nisem zanosila takoj po poroki. To je bil pritisk.«

Rojevanje in število otrok pogosto ni načrtovano, temveč je prepuščeno naključju, ko »se zgodi«: »Pa ko imaš moža, lahko spiš z njim in potem imaš otroke. Ko ti jih Bog da. Nič nisem načrtovala, se zgodi.« Neka ženska je povedala: »A pri nas je tako, da otroke kar imaš, nič se ne odločiš, ko se zgodi, je to to. Ko se poročiš, je logično, da dobiš kmalu otroke. Tako je bilo tudi pri meni.«

»Zgodi se, da imaš. Po poroki moraš imet čim prej otroka, če ne vsi mislijo, da jih ne boš mogel imet in potem veljaš za slabo ženo. Nič se nisva odločala, ampak jih kar imaš.«

Zdravstvenemu osebju se pogosto zdi, da so Rominje posebej prikladne za rojevanje, etnizacija znana tudi pod izrazom »naravne matere«, saj po porodu večina takoj odide domov in si ne vzame časa za počitek kot Nerominje. V resnici številne hitijo, da poskrbijo za otroke, ki jih že imajo doma.

Ti primeri nam govorijo o pomembnosti preseganja napačnih prepričanj, ki vodijo do medkulturnih nesporazumov. Podpora družinam, ki naj bi jo na področju reproduktivnega zdravja in reproduktivnega obnašanja Rominj in Romov nudile socialne delavke, učiteljice, ginekologinje in drugo strokovno osebje v različnih ustanovah, bi lahko vključevala naslednje dejavnosti:

- organiziranje najrazličnejših kratkih izobraževanj na temo reproduktivnega obnašanja (telo, spolnost, kontracepcija itd.) ločeno po spolih;
- z materami govoriti o telesu, rojevanju, reprodukciji in o spolnosti;
- z deklicami in dečki govoriti o dobrih in slabih dotikih in o spolnosti (v skupinah, kjer so same deklice in sami dečki);
- spodbujanje in opolnomočenje žensk, da gredo k zdravniku in na ginekološke preglede;
- z dekleti in ženskami govoriti o kontracepciji in jih dejavno spodbujati k jemanju kontracepcije, da ne bi prihajalo do nezaželenih rojstev in do splavov;
- spodbujanje reproduktivne avtonomije deklet in žensk, da se spremeni reproduktivno obnašanje in da se ženske ozavesti o pravici do izbire;
- podajanje informacij na razumljiv način, ki naj ženskam približajo reproduktivne storitve;
- posredovanje sporočila obema spoloma (in ljudem z različnimi spolnimi izrazi), da se za spolni odnos morata strinjati obe osebi;
- spodbujanje deklet in žensk, da gredo k ginekologinji, ko gredo na sistematski pregled;

- seznanjanje o različnih oblikah kontracepcije (kondomi, kombinirana hormonska kontracepcija v obliki tablet in hormonskih vaginalnih obročkov itd.);
- spodbujanje, da gredo dekleta čim prej po kontracepcijo, če so spolno aktivne, in da fantje uporabljajo kondome;
- ginekologinje lahko ženskam svetujejo kontracepcijo, ki je trajnejša in »nevidna«, če je dekle ne sme uporabljati;
- spodbujanje moških za sterilizacijo, če že imajo zeleno število otrok;
- organiziranje babic, patronažnih sester in ginekologinj, da prihajajo v romsko naselje, kar je učinkovita oblika preventive;

Ponekod je bilo zelo koristno, da so v romsko naselje prišle predavat ginekologinje. Te lahko veliko naredijo na področju reproduktivnih pravic žensk in spreminjajo reproduktivno obnašanje. Eno od pomembnih sporočil je informacija, da vsaka ženska ob prvem spolnem odnosu ne krvavi, saj je mlade ženske zelo strah, da ne bodo krvavele in jim sorodniki in mož

ne bodo verjeli, da še niso imele spolnih odnosov. Predavanje ginekologije lahko organizirajo socialne delavke, učiteljica ali vzgojiteljica iz vrtca.

- izobraževanja o tem, kaj so spolno nasilje in spolne zlorabe (zgolj v skupinah, kjer so samo deklice ali dekleta in skupinah, kjer so samo dečki in fantje, da se bodo otroci in mladi počutili dovolj varni).

Pomembno je tudi, da se strokovne delavke zavedajo, da se mladoletne deklice, ki so zanosile, ne morejo odločati, ali si »želijo« otroka ali ne in je treba narediti vse, da deklice nimajo otrok (včasih socialne in zdravstvene delavke nosečo deklico sprašujejo, ali si »želi otroka«) (Radešić, 2019).

6

ETIČNO RAVNANJE SOCIALNIH IN DRUGIH STROKOVNIH DELAVK V SOCIALNEM VARSTVU, ŠOLSTVU, ZDRAVSTVU, SODSTVU IN POLICIJI GLEDE ROMSKIH DRUŽIN

Etični kodeksi in praksa na področju romskih družin

Kodeksi etike različnih poklicev določajo norme, pravila in odgovornost posameznikov in posameznic za ustrezno prakso v določenih poklicih. Etični kodeksi socialnih in zdravstvenih delavk, učiteljic, policistov in strokovnega osebja v pravosodju so si med seboj podobni v tem, da poudarjajo, da poklicno delo zahteva strokovno znanje, spretnosti in odgovorno ravnanje. Vsi so usklajeni z Ustavo republike Slovenije, ki zapoveduje nediskriminacijo, enakost med ljudmi ne glede na socialne, etnične, ekonomske in druge okoliščine. Obenem je med njimi mogoče najti tudi nekatere razlike, ko se osredotočamo na etična ravnanja in standarde dela z romskimi družinami.

Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Republike Slovenije (2006)¹⁴ v 6. členu govori o **antidiskriminatornem delu** z ljudmi. Socialna delavka »pri svojem delu uporabnikov ne sme izključevati, omejevati, ali zapostavljati na podlagi rase, barve kože, spola, narodnostnega ali etničnega porekla, gmotnega in družbenega položaja, življenjskega stila, seksualne, verske ali idejne usmerjenosti, morebitne socialne označenosti, zmanjšanih duševnih oziroma telesnih sposobnosti«. Isti člen določa, da mora socialna delavka zavrniti kakršno koli sodelovanje v postopkih, ki niso v skladu z načelom antidiskriminacije, in da mora na kršitve opozarjati »zlasti svoje koleg(ic)e, vodstvo ustanove, v kateri se to zgodi, po potrebi pa o tem obvesti tudi pristojno ter širšo javnost«.

¹⁴ Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Republike Slovenije, Ljubljana, 2006.

V praksi imamo številne primere kršenja tega etičnega načela, saj smo v preteklih poglavjih pokazali, da se socialne delavke za romske otroke praviloma manj potrudijo, jih predolgo pustijo v okoljih, ki so za otroke škodljiva, se z družinami pogosto ukvarjajo na predsodkoven način in dejavno ne opozarjajo na diskriminatorno prakso do slovenskih Romov.

Ko so deklico iz kriznega centra, kamor so jo umaknili policisti, odpustili, jo je socialna delavka odpeljala nazaj k osumljencu. (Socialna delavka, fokusna skupina o zaščiti otrok, Fakulteta za socialno delo, 2. oktober 2017)

Kodeks etike v socialnem varstvu (2002)¹⁵ o etiki govori kot o **načelu občedobrega**, ki je vodilo za delo strokovnjakov v socialnem varstvu ne glede na uporabnikov formalni status (državljan, izbrisan, prosilec za azil, begunec ipd.) in ne glede na osebne ali strukturne okoliščine, v katerih se nahajajo ljudje. Isti kodeks poudarja, da delavke in delavci na področju socialnega varstva spoštujejo »vse mednarodne dokumente s področja človekovih pravic, ki jih je sprejela in ratificirala Republika Slovenija« (2. člen). Ugotovili smo, da se pri delu z romskimi družinami kršita vsaj dva mednarodna dokumenta, to sta Konvencija Združenih narodov o pravicah otrok in Konvencija o pravicah oseb z ovirami, slednja zaradi prepogoste kategorizacije romskih otrok in zaradi usmerjanja otrok v paralelno izobraževanje (posebne šole, posebni oddelki ipd.). Kodeks poudarja tudi pomen sprejemanja različnosti, saj imajo »posameznik, družina in skupina pravico do pomoči ne glede na biološke, osebne, statusne, nacionalne, verske, ideološke in politične razlike«: vse osebe je treba sprejemati »takšne, kot so« (3. člen). S takšno dikcijo Kodeks najverjetneje opozarja na predsodkovnost zaposlenih v socialnem varstvu do določenih skupin ljudi.

Kodeks zdravniške etike iz leta 1992 in prenovljeni kodeks iz leta 2015¹⁶ v 41. členu zelo splošno navajata, da si »zdravnik prizadeva za enakovred-

¹⁵ Kodeks etičnih načel v socialnem varstvu, Uradni list RS 59/02; <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=DRUG1470>.

¹⁶ Kodeks zdravniške etike; <https://www.zdravniskazbornica.si/docs/default-source/zbornicni-akti/kodeks-2016.pdf?sfvrsn=2>.

no zdravstveno varstvo ranljivih skupin prebivalstva in manjšin«. Kodeks policijske etike iz leta 2008¹⁷ je natančnejši, ko v 3. členu o varovanju enakosti pred zakonom govori o tem, da so vsem ljudem zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, izobrazbo ali družbeni položaj, ali katero koli drugo osebno okoliščino.

Tudi policisti so, tako kot v primeru socialne delavke, kršili Konvencijo o pravicah otrok in slovensko zakonodajo, ko so po besedah Jasmine Ahmetaj ravnali takole: »Moja edina izkušnja s policijo je bila v Mariboru ob moji zaroki, ko so me policisti predali staršem, četudi so vedeli, da moram v prisilno poroko« (Ahmetaj, 2013: 222).

Na področju vzgoje in izobraževanja je kodeks poklicne etike najbolj proaktiven. Sindikat vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture Slovenije je leta 2002 sprejel deklaracijo *Izobraževalne internacionale o poklicni etiki*,¹⁸ ki opredeljuje osebno in kolektivno poklicno odgovornost učiteljev in drugih zaposlenih v izobraževanju. Med drugim določa, da učitelji in drugi zaposleni v izobraževanju »**preprečujejo vse vrste rasizma**, predsodkov ali diskriminacije v izobraževanju zaradi spola, zakonskega stanu, spolne usmerjenosti, starosti, veroizpovedi, političnega prepričanja, socialnega ali ekonomskega statusa, nacionalnosti ali etične pripadnosti in izvora«. Tako kot socialne delavke in policisti tudi učitelji včasih niso dejavni pri preprečevanju rasizma, predsodkov in diskriminacij romskih otrok, temveč etični kodeks kršijo, če:

- niso pripravljeni sprejeti romskega otroka;
- romskega otroka vključijo v razred z otroku previsokim standardom znanja;
- romskemu otroku verbalno in neverbalno sporočajo, naj čim prej zaključi šolanje, da se ga »znebijo«, ali ga v času podaljšanega bivanja pošljejo domov;
- dejavno ne preprečujejo, da bi starši deklice izpisali iz šole pred končanjem devetletnega osnovnošolskega programa;

¹⁷ Kodeks policijske etike; <https://www.policija.si/images/stories/Publikacije/PDF/Kodeks.pdf>.

¹⁸ Kodeks poklicne etike- SVIZ; <https://www.sviz.si> › datot › kodeks_poklicne_etike (8. 9. 2019).

- imajo prenizke standarde in romskih otrok dejavno ne spodbujajo k napredku in uspehom (»Če bi šola izvedela, da so deklice Rominje, bi jim začela popuščati,« je povedala socialna delavka.).

Kodeks sodniške etike (2001)¹⁹ v sekciji 4 pravi, da mora sodnik stalno skrbeti za svojo strokovno usposobljenost: »Za pravilnost presoje je potrebna tudi sodnikova splošna razgledanost, ki jo zagotavlja s pozornim spremljanjem vseh relevantnih področij družbenega razvoja. Družbeni kontekst sodnikovega usposabljanja odstranjuje skrita nagnjenja ali predsodke glede verskih, spolnih, rasnih, etničnih in drugih vprašanj in tako zagotavlja realno nepristranskost sodnikove presoje.« Kodeks v tem primeru zapoveduje samorefleksijo v zvezi s sivimi lisami, ki jih imajo zaposleni v stroki in ki vplivajo na poklicne odločitve. Sodniki in drugi pravosodni uslužbenci pogosto, ko gre za spolne zlorabe otrok in nasilje nad ženskami, niso uspešni pri zaščiti žrtev, zato se je število prijav spolnega nasilja ponekod zmanjšalo (Zaviršek 2018a).

Navedimo še primera etičnih kodeksov, v katerih je omenjen tudi odnos strokovnih delavcev do t. i. kulture. Etični kodeks in strokovni standardi logopedov Slovenije (1995)²⁰ v etičnih vodilih določa, da »mora logoped upoštevati običajne etične standarde vedenja« in pri svojem delu upoštevati »osebno dostojanstvo, **kulturne navade** in versko prepričanje klienta v okolju, kjer deluje«. V okviru strokovnih standardov isti dokument določa, da mora biti logopedska usluga »dostopna vsem, ki jo potrebujejo, ne glede na narodnost, vero, raso, politično pripadnost, gmotno stanje, spol, starost, jezik, izobrazbo, spolno naravnost, družbeni položaj ali katero koli drugo osebno okoliščino«.

Tudi Kodeks etike v zdravstveni negi in oskrbi Slovenije (2014)²¹ določa, da so izvajalci zdravstvene nege in oskrbe svoje delo »dolžni opravljati humano, strokovno, kakovostno, varno, sočutno, odgovorno, vestno ter v odnosu

¹⁹ Kodeks sodniške etike; http://www.sodnisko-drustvo.si/SODNISKO_DRUSTVO,,akti_drustva,kodeks_sodniske_etike.htm.

²⁰ Etični kodeks in strokovni standardi logopedov Slovenije; <http://www.dlogs.si/1230-2/>.

²¹ Kodeks etike v zdravstveni negi in oskrbi Slovenije; <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebinska/2014-01-2288/kodeks-etike-v-zdravstveni-negi-in-oskrbi>.

do pacienta spoštovati njegove navade, potrebe, vrednote in prepričanja«. Med standardi je navedeno, da »dejavniki, kot so rasa, narodnost, starost, spol, spolna usmerjenosti, veroizpoved, politično prepričanje, socialni položaj, zdravstveno stanje, invalidnost ali druge osebne okoliščine, ne smejo vplivati na odnos do pacienta ter odnose med izvajalci zdravstvene nege in oskrbe«. Nadalje Kodeks določa, da individualni programi zdravstvene nege in oskrbe »vključujejo fizične, psihične, socialne in duhovne potrebe pacienta in upoštevajo njegovo **kulturo** ter osebna prepričanja«.

Oba kodeksa etike omenjata besedo **kultura** (»kulturne navade«; »upoštevanje kulture pacienta«), ki je v stoletjih postala vrednotno obremenjena. Evropejci so v evropocentrični maniri ljudi ločevali na »ljudstva s kulturo« in »ljudstva brez kulture«; ločevali so med »visoko« in »nizko« kulturo. »Kulturo« so imeli praviloma tisti, ki so bili statusno močnejši; beseda se je pogosto uporabljala, da bi označila socialno manjvrednost drugega (»prijeljska kultura«, »tuja kultura« ipd.). Definicije so med seboj tekmoval: od nacionalističnih, v katerih so kultura-narod-država-teritorij-kri enoznačnice, do antropoloških, kjer je kultura vse, kar je človeškega (Južnič, 1980). Gospod iz nekega romskega naselja v Sloveniji je na vprašanje »kaj je romska kultura« odgovoril: »Ne spomnim se, da bi imeli doma kakšne posebne kulturne obrede, ko sem bil majhen. Bili smo kot Slovenci, samo, da smo bili revni« (Urh, 2012). Tu se revščina spreminja v »kulturo«. Slaba obleka in pomanjkanje dobrin, kognitivne zmožnosti, pogojene s transgeneracijskimi travmami segregacij, nizka izobrazba in nevklučenost v oblike zaposlovanja, pridobljeno obnašanje kot izhod iz sile pri iskanju virov preživetja postanejo »romska kultura«. Etnično skupino se kulturalizira in se jo tudi na kognitivni ravni poskuša odriniti od sebe kot pripadnike »druge kulture«. S tem se večinsko prebivalstvo izogne temu, da bi se ukvarjalo s pogoji neenakosti.

Oboji, večinsko prebivalstvo, ki dojema svojo kulturo kot večvredno, in pripadniki etnične manjšine, ki nekatere škodljive socialne norme razlagajo kot »tradicijo in kulturo«, z besedo »kultura« ne opisujejo dinamičnega spreminjanja »vsega, kar je človeško«, temveč se nanjo ozirajo kot na »naravni« fenomen, zaledenel v času. Beseda »kultura« pogosto

prikrije, da gre za specifične socialnoekonomske okoliščine, strukturne neenakosti, vrste patriarhata, torej pojave, katerih obstoj se tudi s strani dominantnih članov manjšinske skupine ali skupnosti opravičuje s trditvijo o »naši kulturi«.

Kodeksa etike, ki omenjata »kulturne navade« in »kulturo pacienta«, sta lahko strokovnjakom v pomoč v primeru spodbujanja **medkulturnih kompetenc** zaposlenih,²² kot so znanje jezikov, navad, povezanih s hrano, razumevanje pomena sorodstvene skupine ipd. Lahko pa sta kodeksa tudi vir številnih nesporazumov in celo diskriminacij, ko iz perspektive moralnega relativizma ne zaščitata tistih, ki jih »kultura« ogroža. Socialna delavca sta v resničnem prepričanju, da gre za »kulturno navado«, dovolila otroško poroko. Škodljiva socialna norma je bila v tem primeru videna kot »romska kultura« in zaradi škodljivega moralnega relativizma postala močnejše vodilo od mednarodnih konvencij in nacionalne zakonodaje.

To etično dilemo je obravnavala tudi nova Izjava o etičnih načelih globalnega socialnega dela Mednarodne zveze šol za socialno delo.²³ Izjava najprej omeni, da »socialne delavke in delavci sprejemajo in zagovarjajo temeljne in neodtujljive pravice vseh ljudi, kakor so opisane v instrumentih in konvencijah o človekovih pravicah, med katerimi so: Splošna deklaracija o človekovih pravicah; Konvencija o otrokovih pravicah; Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk; Mednarodni pakt o ekonomskih in kulturnih pravicah; Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah; Konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije; Konvencija o pravicah oseb z ovirami; Konvencija o statusu beguncev; Deklaracija Združenih narodov o pravicah staroselskih ljudstev; Mednarodna konvencija o zaščiti pravic delovnih migrantov in članov njihovih družin ter Mednarodni standardi dela«. V nadaljevanju je v izjavi poudarjeno, da se »socialne delavke in delavci zavedajo, da je lahko **kultura včasih uporabljena kot krinka za kršenje človekovih pravic**«. Zato socialne delavke in delavci »delujejo kot kulturni

²² Za to področje je koristen priročnik: Lipovec Čebren, Uršula ur. (2016). *Kulturne kompetence in zdravstvena oskrba*. Nacionalni inštitut za javno zdravje, Ljubljana.

²³ Izjava o etičnih načelih globalnega socialnega dela Mednarodne zveze šol za socialno delo; <https://www.iaasw-aiets.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles-iaasw/>.

posredniki, ki si prizadevajo za iskanje konsenza, usklajevanje nasprotujočih si človekovih pravic in zagovarjajo pravice marginaliziranih, stigmatiziranih, izključenih, izkoriščanih in zatiranih posameznikov, posameznic in skupin.« Izjava poudari tudi, da: »Socialne delavke in delavci razumejo, da konstruiranje in obravnavanje družbenoekonomskih vidikov kot kulturnih problemov velikokrat zanikata ali minimalizirata strukturne dejavnike, ki pripomorejo k psihosocialnim izzivom« (točka 3.2).

To je dobro vodilo za delo z romskimi družinami, ko so socialne delavke in drugi strokovnjaki soočeni s škodljivimi socialnimi normami. Četudi je z vidika posameznih članov družine koristno, da otroka poročijo, je to škodljivo za vseživljenjski razvoj deklice, zato jih je treba zaščititi. Čeprav se nekaterim družinskim članom zdi moško nasilje nad ženskami običajno, je to za fizično in duševno zdravje žensk škodljivo, zato je treba doseči ničelno toleranco do nasilja.

K **etičnemu ravnanju** lahko pripomore, da poslušamo različne glasove ljudi, ki so pripadniki domnevne »homogene skupine«. Ko je leta 2010 medijsko pozornost vzbudil primer romske deklice, ki jo je oče prodal ženinovi družini v zameno za 30.000 evrov in so socialni delavci menili, da je deklica zrela za takšen korak, je Zveza Romov Slovenije izrekla javno oceno, da so prisilne poroke trgovina z belim blagom in ne »kulturna tradicija« (NGO Report to the implementation of the Convention on the Rights of the Child and its Optional protocols in Slovenia, 2013: 8).

Izjava o etičnih načelih globalnega socialnega dela tudi prvič opozori na vidik **zatiralske narave kulture, saj se v določenih skupnostih kultura izrablja za to, da se določene članice in člane skupnosti izrablja, izkorišča in zatira**. Tako ta izjava pripomore k temu, da strokovne delavke z domnevno »romsko kulturo« ne morejo več razlagati in opravičevati spolne zlorabe otrok v obliki mladoletnih porok in zgodnjih nosečnosti ter vrste nasilja nad otroki in ženskami.

Nadalje se Izjava o etičnih načelih globalnega socialnega dela izreka o tem, da se socialne delavke in delavci zavzemajo za socialno pravičnost tako, da nasprotujejo diskriminaciji in institucionalnemu zatiranju in da spoštujejo različnosti (točka 3). Med okoliščinami za diskriminacijo, ki ji nasprotujejo socialne delavke, so naštete: telesne oziroma duševne oviranosti, zmožnosti, starost, **kultura**, identiteta glede na družbeni spol, spolna usmerjenost, rasa, etničnost, jezik, religija, duhovna prepričanja, politična mnenja, družbenoekonomski status, revščina, družbeni položaj, struktura družine, družbeni status in državljanstvo (ali odsotnost državljanstva). Nadalje Izjava poudarja, da se socialne delavke in delavci »zavedajo, da lahko ideologija, zakoni, politike, predpisi, navade ali prakse ustvarijo neenakosti ter članicam in članom določenih skupin preprečujejo pravično obravnavo« in da socialne delavke »delujejo proti institucionalni diskriminaciji in zatiranju v vseh njunih oblikah«.

To pomeni, da se socialne delavke zavedajo, da so Romi in Rominje strukturno diskriminirani in dejavno nasprotujejo zatiranju na naslednjih področjih:

- na področju nasilja med romskimi otroki in ženskami v družini;
- na področju šolanja, kjer se romske otroke pogosto usmerja v šole s prilagojenim programom;
- na področju zaposlovanja, kjer veljajo Romi za »nezaposljive«;
- na področju jezika, saj se večkulturnosti romskih otrok ne ceni in je ustanove ne spodbujajo in omogočajo;
- na področju prepoznanja enakega statusa, kot ga imata madžarska in italijanska narodna skupnost.

Da bi se tovrstnim diskriminacijam izognili, slovenske romske družine včasih spreminjajo romske priimke v takšne, ki zvenijo slovensko ali nemško. Romski starši iz istega razloga svojih otrok ne učijo romskega jezika. (Djoković, 2011)

Mednarodna Izjava o etičnih načelih globalnega socialnega dela opozori še na pomemben element spoštovanja različnosti, namreč, da se »spoštovanja in sprejemanja različnosti ne sme zlorabljati za širjenje **moralnega**

relativizma, ki bi dopuščal, da se kršijo pravice določenih skupin ljudi, tudi pravica do življenja (npr. žensk ter spolnih, etničnih in verskih manjšin). Socialne delavke in delavci problematizirajo kulturne prakse, ki ovirajo polno uživanje človekovih pravic, in se bojujejo proti takšnim praksam.« (točka 3.2). Moralni relativizem je namreč pogosto povezan s kulturalizacijo (»Ker so romske deklice bolj zrele, se lahko poročijo«; »Naravno je, da romske ženske rodijo kar mimogrede«). In končno: izjemnega pomena v *Izjavi* je poziv k samoodločbi, osebnemu odločanju uporabnika socialnovarstvenih storitev, saj se socialne delavke in delavci zavedajo, »da prevladujoči socialnopolitični in kulturni diskurzi in prakse pripomorejo k številnim samoumevnim domnevam in pastem v mišljenju, ki se kažejo v normalizaciji in naturalizaciji cele vrste predsodkov, zatiranja, marginalizacij, izkoriščanja, nasilja in izključevanj.« (točka 4.7).

Od etičnih standardov do samorefleksije

Če se osredotočimo na socialno delo, lahko ugotovimo, da kodeksi, priporočila, strokovna navodila in protokoli (kjer jih imajo) pogosto ne določajo dovolj natančno, kaj so socialne in druge strokovne delavke dolžne storiti in kaj so pravilni strokovni odzivi v smislu intersekcijske perspektive (upoštevanje ekonomskega, socialnega, starostnega, etničnega vidika, spol in druge okoliščine in njihova součinkovanja), ko gre za delo z romskimi družinami in posameznimi članicami in člani družin. Vprašanje je, ali strokovno znanje in spretnosti vključujejo na primer razumevanje neenakosti med spoloma v družinah nasploh in specifično v romskih družinah? Ali se socialne delavke in druge strokovne delavke zavedajo spolnih neenakosti, ko morajo deklice opravljati skrbstveno delo v gospodinjstvu in nego mlajših članov družine, ali se jim zdi to del urjenja za »ženskost«? Ali se socialne in druge strokovne delavke dovolj zavedajo vpliva nepismenosti na položaj ženske v romski družini ali pa strukturne osamljenosti v tujem okolju, kamor so žensko poročili? Ali poznajo socialni model hendikepa in Konvencijo Združenih narodov o pravicah oseb z ovirami, da razumejo škodljivost spodbujanja šolanja romskih otrok v šolah s prilagojenim programom; ali 19. člen Konvencije, ki prepoveduje vsakršno institucionalizacijo otrok in

odraslih v zavodih za dolgotrajno bivanje? Ali se zavedajo, kako pomembno je, da v primeru rejništva romski otroci ne smejo biti nameščeni v družine, ki se še niso srečale z večkulturnostjo in imajo malo razumevanja svojih lastnih predsodkov do Romov ter so brez kulturnih kompetenc? Ali socialne in druge strokovne delavke poznajo zgodovino rasizma, da bi razumele stoletne predsodke proti Romom, romski genocid (*porrajmos*), pogrome in današnje deložacije? Ali dovolj poznajo sebe, da ugotovijo, ali so tudi same internalizirale predsodke civilov, ki nezavedno vplivajo na njihovo vsakdanje delo z ljudmi? Ali imajo tudi same **nižja pričakovanja do romskih otrok** in vložijo manj truda v delo z njimi? Špela Urh (2010) je ugotovila, da je »delo z Romi« za mnoge socialne in druge strokovne delavke na centrih za socialno delo »kazenska kolonija«, kamor pošljejo mlade in tiste, ki ne dobijo »uglednejšega delovnega mesta« znotraj socialnega varstva. Centri za socialno delo najzahtevnejše terensko delo pogosto raje prepuščajo osebam, ki se zaposlijo prek javnih del in za določen čas, so najmanj izkušene in brez visokošolskega izobraževanja na področju dela z Romi, ali pa nevladnim organizacijam. Tako najbolj zahtevno strokovno delo opravljajo ljudje z najmanj izkušnjami in prakse ter za najnižje plačilo.

Za strokovno delo z romskimi družinami se mora vsaka socialna in strokovna delavka vprašati:

- kaj vem o zgodovini etnične skupine Romov?
- katera »zdravorazumska« znanja o njih so mi bila posredovana?
- katere strokovne in znanstvene knjige s področja strokovnega dela z Romi sem preštudirala?
- kaj pomeni antirasistično strokovno delo in ali sem prebrala vsaj en članek o antirasističnem socialnem delu?
- kje prepoznavam vsakdanji rasizem v odnosu do Romov?
- kakšni so moji lastni predsodki in stereotipi do Romov in kako sem jih pridobila?
- kako moji predsodki in stereotipi vplivajo na moje delo, moje odločitve, načine ravnanja?
- kaj potrebujem, da bi jih spremenila in kje lahko dobim strokovno pomoč za učenje in delo?

7

ETIČNO DELO Z OTROKI IN ROMSKIMI DRUŽINAMI: TEŽKO DOSEGLJIVI UPORABNIKI IN POMANJKANJE DELA V SKUPNOSTI

Skrbstveni poklici, šolstvo, zdravstvo, sodstvo in policija upoštevajo na otroka usmerjeno perspektivo. Ta izhaja iz zavedanja, da otroštvo ni zgolj prehodno obdobje od odvisnosti do odraslosti, temveč je enako pomembno kot druga obdobja človekovega življenja. Otroci niso le »pomanjšani odrasli«, ki jih je treba šele vzgojiti v »prave« ljudi, temveč subjekti pravic, med katerimi je tudi pravica do otroštva. Ta vključuje ničelno toleranco do vsakršnega nasilja (psihično, fizično, spolno, materialno) vključno s »pedagoškim nasiljem«, ki je prisotno predvsem v okoljih, v katerih imajo otroci nizek družbeni status in se odraslim zdi, da so klofute, potiskanje, brcanje, zmerjanje, kričanje, osamitev in kaznovanje otrok del vzgoje za odraslost. Do konsenza, kaj je otrok in kako z njim ravnati, je skorajda nemogoče priti in Smith (2010: 183) meni, da ta obstaja samo na treh področjih:

- a) strinjanje o fizioloških in nevroloških procesih otroštva;
- b) strinjanje, da se otroci učijo iz neposrednih izkušenj;
- c) strinjanje glede tega, da so otroci ranljivi in da imajo malo virov (ekonomskih, socialnih, izkušenskih, odnosnih ipd.).

Vse drugo, kar vemo o otrocih in kar je o njih napisano, in tudi vse tisto, kar je stvar praktičnega strokovnega dela z njimi, je odvisno od lokalnih znanj, zgodovinskih okoliščin in socialnih norm. Prav zato smo večkrat poudarili, kako negativno lahko škodljive socialne norme vplivajo na življenje družin.

Omenili smo, da so nekatere matere do otrok preveč zaščitniške, nekatere pa otroke zanemarjajo in zanje ne skrbijo. Pustijo jih pri sorodnikih in v

romskem naselju, iz katerega so se same izselile. Včasih je težko ugotoviti, koliko otrok ima posamezna ženska in kje so. Slaba sledljivost otrok te zelo ogroža, saj ni preglednosti, kam naj center za socialno delo pošilja otroški dodatek, nihče ne sledi njihovemu razvoju, vključitvi v vrtec, nastanku morebitnih kroničnih bolezni in šolanju. Lahko se zgodi, da mama dobi va otroški dodatek, četudi za otroka skrbi nekdo drug. Situacija je lahko tudi obratna, ko center za socialno delo pošilja otroške dodatke osebi, ki ni uradna skrbnica, ker ve, da so otroci pri njej. To so nekoč poimenovali »črna reja«, ki je med neromskimi otroki ni več. V romskih družinah in po romskih naseljih je nekaj otrok (število ni znano nikomur), ki živijo pri sorodnikih ali po romskih naseljih, kjer zanje skrbijo ljudje brez pravnoformalnega statusa skrbnika ali pa so kar sami. Centri za socialno delo pogosto ne najdejo rejniške družine, ki bi bila pripravljena sprejeti romskega otroka. To je posledica tradicionalnega izbora rejniških družin, ki so v Sloveniji heterospolne, pogosto podeželske, s tradicionalnim stilom življenja in praviloma brez medkulturnih kompetenc in kompleksnejšega razumevanja otrokovega razvoja in travm ter brez posebne afinitete do večkulturnosti. Tudi izbor za rejniške družine ne spodbuja tovrstnih spretnosti; rejnice se vpraša, če in kako pogosto pečejo pecivo ter ali imajo psa ipd. Zunanji materialni znaki, kot so hiša, avto in vrt, so pomembnejši kriteriji izbora kot socialne in medkulturne kompetence. Ne spodbuja se urbano rejništvo, rejništvo pri istospolnih parih (ki so se po zahodnih državah izkazali kot izjemni starši) in v družinah, ki so večkulturne (Zaviršek, 2012). Tam, kjer multi- in transdisciplinarnega dela v skupnosti skorajda ni, so otroci in ženske, ki doživljajo nasilje, najbolj ogroženi.

Včasih se strokovne delavke na centrih za socialno delo bojijo konfliktov s starši, zato ne opravijo odvzema otroka ali pa ga opravijo pozno, ko je otrok zanemarjen in trpi nasilje že veliko let. Delo v skupnosti in medsebojno sodelovanje različnih državnih služb, nevladnih organizacij in prostovoljcev je prav v teh primerih zelo pomembno, a je bolj formalno načelo kot dejavna praksa.

Romski otroci pogosto **predolgo trpijo nasilje**. Pri otroku, za katerega je Simona neformalno skrbela, je trajalo skoraj devet let, da je center za

SIMONA

Simona je 14. živorojeni otrok mame, ki je v starosti od 16 do 42 let doživljala nosečnost za nosečnostjo. Simona ni hodila v šolo. Pri 15. letih je neformalno prevzela skrb za nečakinji dvojčici, ki sta ju mati in oče zanemarjala.

Ko sta bili deklici stari dve leti, se je njuna mama umaknila pred nasiljem, a deklic ni smela vzeti s seboj. Prosila je CSD, naj deklici namesti v rejniško družino. Po intervenciji CSD sta bili deklici odvzeti staršema, a oče ni dovolil, da deklici odpeljejo. Tako je Simona, njuna teta, postala njuna neformalna skrbnica. Ta pojav so nekoč imenovali »črna reja«. Kljub temu da je bila Simona na začetku mladolletna, jo je osebje v zdravstvenih ustanovah upoštevalo kot »skrbnico« obeh deklic.

Ko sta bili dvojčici stari štiri leta, se je njuna babica strinjala, da eno deklico namestijo v rejniško družino in center za socialno delo je dvojčici ločil. Socialne transferje za deklico, ki je ostala pri teti Simoni in pri babici, je center za socialno delo nakazoval brez ustrezne odločbe.

Nevladna organizacija je deklico spoznala, ko je bila ta stara pet let. Strokovne delavke so center za socialno delo pričele opozarjati na njeno ogroženost. Deklica ni bila v redni zdravstveni oskrbi in kasneje tudi ni hodila v šolo. Bila je brez formalnih skrbnikov, v »črni reji«. Na multidisciplinarnem timu je CSD presodil, da gre pri deklici za visoko stopnjo ogroženosti in je predlagal nadaljevanje postopka v smeri odvzema otroka in namestitvijo v ustreznije okolje. Nevladna organizacija je opravila zagovorniško vlogo in podprla deklico, ki je (ko je dopolnila devet let) povedala, da »ne zdrži več pri sorodnikih«. Nekaj mesecev kasneje jo je center za socialno delo namestil v rejniško družino.

socialno delo deklici našel rejniško družino. V opisani zgodbi o zanemarjanju otrokovih pravic in umanjkanju zaščite zanje najdemo številne pri-

mere, ki niso v skladu s Kodeksom etike v socialnem varstvu in ne s Kodeksom etike socialnih delavk in delavcev, kakor tudi ne v skladu s kodeksi drugih poklicev:

- socialno in zdravstveno osebje ni zaščitilo mladoletne Simone, temveč jo je obravnavalo kot odraslo in ji prepustilo skrb za majhnega otroka;
- čeprav je bila Simona brez dokončane osnovne šole, se ni nihče ukvarjal s tem, da bi jo dejavno spodbudil, da bi končala osnovnošolsko izobraževanje;
- staršema otroka, za katerega je najprej neformalno skrbela Simona, niso bile odvzete starševske pravice, deklici niso uredili skrbništva, temveč ohranjali »črno rejo«, tudi niso postavili skrbnika za poseben primer, ki bi skrbel za uspešno šolanje otroka;
- deklico, ki je ostala pri Simoni, so oškodovali za varno otroštvo, saj je bil s »črno rejo« otrok zdravstveno in vzgojno-izobraževalno ogrožen (Simona ni smela podpisovati dokumentov pri zdravniku in v šoli) in so jo šele, ko ji je bilo devet let, namestili v rejništvo;
- dvojčici so ločili med seboj, kar nasprotuje etični praksi v primeru sorojencev; eni so uredili odraščanje v ljubeči rejniški družini, drugo pa pustili v neprimernem ogrožajočem okolju »sorodnikov«, ki za otroka niso bili sposobni skrbeti.

V tako težkih primerih vidimo, da so **nekateri romske družine težko dosegljivi uporabniki**, ki bi potrebovali dejavnejše strokovno delo v skupnosti. Zaposlene na centrih za socialno delo, pedagoginje in zdravstveno osebje težko spremljajo preselitve otrok in odraslih, če niso pogosto v skupnosti in če jim članice in člani skupnosti ne zaupajo. Včasih so Romom najbližje strokovne delavke v nevladnih organizacijah, ki jih je malo. V nekem primeru se je izkazalo, da strokovne delavke niso vedele, da otrok ne živi več z mamo, ki so ji nakazovali denar; v drugem primeru pa so nakazovali denar tja, kjer je otrok dejansko živel, ne da bi imela oseba, ki je zanj skrbela, uradno odločbo o skrbništvu ali rejništvu otroka (v nekem primeru je mama, ki je bila formalna skrbnica, živel 150 kilometrov daleč od otroka, ki je živel pri sorodnikih). Čeprav bi na prvi pogled na »črno rejo« gledali kot na specifično fleksibilnost socialne službe, saj gre denar tja, kjer otrok zares živi, takšna praksa otroka ogroža v primeru nenadnih

bolezenskih stanj in drugih okoliščin, kjer morajo otrokovi skrbniki podpisati pristanek za medicinske posege in nekatere šolske dejavnosti.

»... otroke se kar pušča ...« (Socialna delavka, 2019)

Včasih strokovne delavke domnevajo, da bo za otroka poskrbela »skupnost«, ne da bi okolje skupnosti zares poznale. Zdi se, da gre predvsem za etnizacijo, prepričanje, da so etnične skupine *a priori* brezkonfliktne, kohezivne, da v njih vladajo solidarnost, medsebojna pomoč in kolektivna skrb za otroke. Predstave o družini in skupnosti so med ljudmi praviloma romantizirane. Izkušnje socialnih in drugih strokovnih delavcev, ki opravljajo delo v romskih skupnostih, so nasprotno, v mnogih naseljih »romantične skupnosti«, katerih članice in člani bi solidarno in vzajemno skrbeli za otroke, ni. Otrok je zaznamovan z družino, iz katere prihaja, in s starši. Na njegovem telesu je simbolni zapis vseh preteklih konfliktov med odraslimi, zato je od tega, čigav je otrok, odvisno, kako bo zanj poskrbljeno. Otrok, ki ga odrasli prezirajo zaradi njegovih staršev, bo nosil premajhne obleke (»Lulek mu ven gleda in nihče ne poskrbi za otroka«). Člani skupnosti na otroka ne gledajo nevtralnno. »Ker je on otrok te mame, zanj ne bo nihče poskrbel ... otroka zmerjajo ... zmerjajo z imeni staršev,« je povedala socialna delavka (2019).

RENATA

Renata je odraščala v nasilni družini. S prvim partnerjem je imela tri otroke, in ko sta se razšla, sta bila starejša otroka dodeljena očetu, tretji otrok, dojenčica, pa materi. Renata je hčerko pustila pri daljnih sorodnikih bivšega partnerja, a je po odločbi centra za socialno delo za deklico še vedno prejemale otroške dodatke. Hčerka je vse do danes, ko je stara enajst let, v t. i. »črni reji«, saj njeni dejanski skrbniki niso tudi njeni uradni skrbniki in zanjo tudi ne prejemajo otroškega dodatka ali drugih socialnih pomoči. Danes je uradni skrbnik njen biološki oče, ki zanjo prejema otroški dodatek, čeprav ni deklica nikoli živela pri njem.

Renata je začela živeti z novim partnerjem, ki je imel hčerko; hči ni živela v njenem gospodinjstvu, temveč pri svoji babici po očetovi strani. Babici je center za socialno delo nakazoval otroški dodatek, čeprav babica ni bila uradna skrbnica. Na ekranu socialne delavke je bil prilepljen opomnik, kam naj se nakaže denar.

Renata je v novi partnerski zvezi rodila dva otroka. Z njima se je večkrat umikala pred partnerjevim nasiljem v varne nastanitve. Ko je partner prestajal daljšo zaporno kazen, si je poiskala tretjega partnerja, oba otroka pa je pustila v gozdu. Strokovni delavki s centra za socialno delo, ki sta bili obveščeni o situaciji, sta otroka pustili pri Renatini mami, babici otrok, čeprav je bila do otrok nasilna. Nevladna organizacija je neuspešno spodbujala center za socialno delo, naj namesti otroke v Hišo zavetja – Palčica (v okviru CSD Grosuplje). Babica je dan po tem, ko je center za socialno delo otroka pustil v njenem varstvu, oba otroka odpeljala k svoji starejši hčerki. Nevladna organizacija je o tem obvestila center za socialno delo. Otroka sta nato deset mesecev živela pri teti, ki se je tudi sama s svojimi otroki večkrat umikala pred partnerjevim nasiljem. Po desetih mesecih je nevladna organizacija teto prepričala, da je na centru za socialno delo podala prošnjo o namestitvi nečakov v rejniško družino. Otroka sta bila ob pomoči nevladne organizacije umaknjena še isti dan.

Otroka nista bila zdrava. Oba sta imela šum na srcu in deklica je potrebovala operacijo. Center za socialno delo v dveh letih ni pridobil soglasja staršev za poseg, zoper starša pa tudi ni sprožil postopkov, ki bi omejili starševske pristojnosti ali bi staršema odvzeli starševske pravice. Šele po poizvedovanju nevladne organizacije so zaposlene na centru za socialno delo pojasnile, da bolezen še ni življenjsko ogrožajoča, sicer bi zdravniki poseg izvedli brez privolitve staršev. NVO se je povezala s Pediatrično kliniko, nujnost posega pa so predstavili tudi biološki mami. Deklici so zdravniki v zadnjem hipu opravili zapiranje »luknjice v srcu« skozi žilo, da bi se izognili operaciji na odprtem srcu. Strokovna delavka na centru za socialno delo je povedala, da ne sprožijo odvzema roditeljskih pravic staršema zato, ker nimajo posvojiteljske

družine za otroka. Nevladna organizacija je strokovno delavko spodbujala, da za otroka postavijo skrbnika za posebni primer za urejanje zdravstvenih zadev. Strokovne delavke so menile, da to ni potrebno, saj morajo v primeru ogroženosti življenja otroka zdravniki opraviti zdravniške posege tudi brez privolitve staršev. Deček je potreboval narkozo v času neuradnih ur CSD-ja. Soglasje je podpisala rejnica, a center za socialno delo, ki vodi primer, jo je opomnil, da takšnih soglasij ne sme podpisovati. Renata ima tudi v novi partnerski zvezi dva otroka.

Kot v prejšnjem primeru tudi ta primer govori o obojem: o ljudeh, ki so intervenciji strokovnih služb težko dosegljivi in o **opustitvi etičnih ravnanj v socialnem varstvu**, ko gre za zaščito romskega otroka:

- Čeprav je Renata zapustila otroka, center za socialno delo ni opravil odvzema otroka.
- Morda CSD ni vedel, da Renata ne skrbi več za hčerko, saj ji je nakazoval otroški dodatek.
- Center za socialno delo je nakazoval denar za drugega otroka otrokovi babici, ki ni bila uradna skrbnica (pojav »črne reje«).
- Sorodniki so otroke predstavljali iz družine v družino, ne da bi bilo strokovno osebje socialnega varstva, zdravstva ali šolstva s tem seznanjeno.
- Ker otrok ni imel urejenega skrbnika, je bil življenjsko ogrožen.
- Center za socialno delo je opustil skrb za otroka in ga s tem ogrozil, do rejnice pa je imel zgolj disciplinski odnos namesto podpornega.
- Iz odziva strokovne delavke se zdi, da so otroci v rejništvu deležni zdravniških posegov predvsem, ko je ogroženo njihovo življenje, in ne že v obdobju zgodnjega odkritja boleznih in bolezenskih stanj, ko so posegi manj invazivni in boleznih ozdravljive.
- Ni znano, ali so imele strokovne delavke strokovne pogovore z Renato in jo naučile uporabljati dolgotrajne kontracepcije.

Iz primerov je razvidno, da so zaradi opustitve etičnih ravnanj ogroženi tako mladoletni starši kot njihovi otroci, ki jih je treba zaščititi pred škodljivim ravnanjem staršev in drugih odraslih. Otroci, ki so jih starši mladoletne

poročili in imajo svoje otroke, morajo kot mladoletni starši pridobiti opravilno sposobnost, da pravnoformalno opravljajo starševske funkcije. V Sloveniji imamo primere mladoletnih staršev, ki so brez opravilne sposobnosti, čeprav prejemajo denarno socialno pomoč in otroški dodatek za otroka.

DAMJANA

Damjana je imela otroka že, ko je bila mladoletna. Nato je pri 18. letih rodila deklico. Ko je partnerja, s katerim je imela zadnjega otroka, zapustila, je bila deklica dodeljena v vzgojo in varstvo očetu in njegovim staršem. Damjana s hčerko ni imela stikov.

Kasneje je rodila še tri otroke. Sama bi morala iti na prestajanje zaporne kazni. Pri enem od otrok je opisovala epileptične napade, ki so se pojavljali praviloma ponoči. Damjana otroku ni dajala predpisanih zdravil, teh tudi ni dvigovala v lekarni. Pediatrinja je zaprosila strokovno delavko v nevladni organizaciji za pomoč pri tem, da bi žensko prepričali, da otrok zdravila potrebuje.

Pomembno je, da se pri tako težko dostopnih materah na zaščito otroka usmeri perspektiva vseh sodelujočih poklicev. Tako je tudi v romskih družinah, saj skrb za otroka vključuje vse tisto, kar velja za vse otroke, obenem pa morajo strokovne delavke upoštevati **strukturno prikrajšanost**, ki jo doživljajo odrasli Romi in Rominje ter **transgeneracijski prenos prikrajšanosti na otroke** (revščina, slaba izobrazba, nepismenost, izključenost iz tokov plačane zaposlitve, malo izkušenj spodbudnega sodelovanja s pavri in civili, večinski rasizem itd.). Da bi socialne in druge strokovne delavke delovale v skladu z etičnimi načeli, mora na otroka usmerjena perspektiva vsebovati tudi spretnosti strokovnih delavcev, ki jih Katalog javnih pooblastil (2007, 2018) ne omenja:

1. Medkulturne kompetence

Strokovne delavke morajo razviti in imeti spretnosti na področju medkulturnih kompetenc in večkulturnosti. Zaželeno je, da vse strokovne de-

lavke, ki delajo z romskimi družinami, poznajo vsaj nekaj romskih besed, ki jih uporabljajo družine in ki se lahko od družine do družine razlikujejo (*dober dan; dobro večer; lahko noč ali lachi rat; Romani družina ali homani porodica; čhavoro ali čavho;*²⁴ *mro murš;*²⁵ *mor dada ali mroudai;*²⁶ *mri mama;*²⁷ *mro kher;*²⁸ *maurel la;*²⁹ *zadovolni som*³⁰). S tem izkaže naravnost k večkulturnosti. Najbolj koristi komunikacija, v kateri se uporabljajo preproste besede, ki so ljudem razumljive. Med Romi je pomembno poiskati tiste posameznike, ki bodo strokovnim delavcem v oporo in bodo z njihovo pomočjo pridobili zaupanje ostalih Rominj in Romov ter dovoljenje za vstop v družino.

V Sloveniji bi bilo treba izobraziti strokovne delavke in delavce s posebno afiniteto do dela z Rominjami in Romi ter se truditi, da bi se v pomagajočih poklicih zaposlilo čim več Romov. Katalog javnih pooblastil, ki jih uporabljajo centri za socialno delo (2007, 2018), morajo vsebovati tudi naloge, utemeljene na protidiskriminacijski in etnično občutljivi praksi, zato ga je treba dopolniti. Nekatere strokovne delavke Rome danes kličejo »cigani«, kar je del institucionalnega in osebnega rasizma.

Na socialnem in izobraževalnem področju še prevladuje prepričanje, da je treba »vse stranke obravnavati enako«. Navidezna »enaka obravnava« brez medkulturnih kompetenc, ki ne upošteva specifičnih potreb posameznic in posameznikov, je rasistična.

24 Prevod: *otrok*.

25 Prevod: *moj mož*.

26 Prevod: *moj oče*.

27 Prevod: *moja mama*.

28 Prevod: *moj dom*.

29 Prevod: *Tepe jo*.

30 Prevod: *Zadovoljna sem*.

2. Delo v skupnosti

Delo v skupnosti je srčika socialnega dela, a je potisnjeno na obrobje. Med delo v skupnosti prištevamo tudi delo patronažnih služb in pedagoškega osebja z izobraževalnimi projekti. V skupnosti lahko na eni strani potekajo različni projekti (socialni projekti, učenje odraslih za nekatere osnovne spretnosti, ki varujejo otroka; učenje starševstva; organizirano opismenjevanje vseh ljudi ipd.). V nekatera romska naselja, kamor je avtobus zjutraj prišel po otroke, da bi jih odpeljal v šolo, je voznik avtobusa pripeljal na začetek naselja in hupal. Otroci, ki niso bili zbudjeni in dovolj hitri, da bi prišli na avtobus, so ostali doma. Delo v skupnosti bi pomenilo, da bi med šolskim letom strokovna delavka vsako jutro zbudila po barakah vse otroke, da bi jih avtobus odpeljal v šolo. Morda bi bilo prvo leto osnovnošolskega šolanja dovolj, da bi se ustalila nova socialna norma. Na drugi strani je posebej pomembno, da center za socialno delo, pa tudi šolske svetovalne službe in zdravstveni delavci (patronažna služba, ginekološke ambulante) razvijajo dejavno in kontinuirano sodelovanje z ljudmi, ki živijo v romskih naseljih tako, da jih obiskujejo v družinah in imajo z njimi sodelovalen in zaupni odnos, da vedo, kako se godi otrokom in drugim družinskim članom.

»... ko ti mama razlaga, kje po Sloveniji ima še otroke ... Koliko je otrok, za katere nihče ne ve ...« (Socialna delavka, 2019)

Potrebujemo socialne in zdravstvene registre ogroženih otrok, pri katerih obstaja sum spolne zlorabe, nasilja v družini, zanemarjanja zdravstvenih potreb otroka in zanemarjanja na splošno (posebej za romske otroke je treba vedeti, v katerem naselju živijo in s kom ter ali ima odrasli uradni status skrbnika).

»Včasih ne vemo, kje so otroci; partnerja gresta narazen in otrok ostane pri sorodnikih enega ali drugega. S staršem, ki je odšel v drugo romsko naselje, otroci večinoma nimajo stika. Nikomur ni jasno, kdo skrbi za otroke, otroci živijo v skupnosti.« (Socialna delavka, 2019)

Strokovne delavke, ki so v romskih naseljih uspešne, pogosto tesno sodelujejo s pomembnimi članicami in člani v romski skupnosti, ti jim odpirajo vrata v romske družine in pomagajo, da se ustvari zaupanje. Zato morajo civili in gadže ugotoviti, kdo so ključne osebe v skupnosti, ki jim Romi zaupajo; ko bodo pridobili njihovo zaupanje, bodo lažje razkrivali škodljive socialne norme in jih spreminjali.

Delo v skupnosti je terensko delo, ki strokovni delavki pomaga, da boljše razume strukturne in osebne stiske romske družine in njenih posameznih članov. V terenskih situacijah, ki so običajne in blizu vsakdanjemu življenju ljudi, spoznamo nekatere izvore stisk, ljudi boljše razumemo in smo lažje njihovi zagovorniki.

»CSD ne vstopa v naselje!« (Socialna delavka, 2019)

3. V pomembnih situacijah zagotoviti prevajalca

Zagotavljanje prevoda je potreba, ki velja tako za socialno, pedagoško in še zlasti za zdravstveno osebje. Velikokrat so otroci potisnjeni v vlogo prevajalca, a v mnogih situacijah, je to za otroke pretežka, stresna in celo travmatična izkušnja (v primeru nasilja nad mamo; težke bolezni očeta, policijske intervencije ipd.). Ko gre za situacijo, v kateri družina potrebuje prevajalca, bi morale strokovne delavke narediti vse, da ga priskrbijo, saj med individualne potrebe ljudi sodi tudi potreba po primerni informiranosti. Babica iz porodnišnice je leta 2017 povedala: »Ko je Romkinja, ki ni znala slovensko, začela rojevati, ni razumela, ko smo ji rekli, da naj »pritisne« ali da naj »počaka«, zato je bila njena nožnica zelo raztrgana«.

4. Zaščita ogroženega otroka

Strokovne delavke na centrih za socialno delo morajo narediti vse, da otroka, ki je ogrožen, umaknejo iz ogrožajočega okolja in prekinajo transgeneracijsko nasilje nad otroki. Pri tem uporabljajo protokol ogroženosti

otroka in so posebej pozorne na različne dejavnike tveganja, kot so na primer: revščina, bivanje v baraki, pomanjkanje pitne vode in ogrevanja. Strokovne delavke, ki opravijo oceno ogroženosti otroka, morajo biti posebej pozorne na družine, kjer je oče nasilen do matere ali ima več žena. V takšnih primerih obstaja velika ogroženost tudi za otroke, zlasti za otroke ženskega spola. Socialne delavke in drugi zaposleni v socialnem varstvu naj bi sledili »največji koristi otroka«, le-to pa je mogoče definirati le, če imajo strokovne delavke tudi medkulturne kompetence. Pomenljivo je, da je Odbor za otrokove pravice pri Združenih narodih (2013: 5) v poročilu za Slovenijo izrazil zaskrbljenost zaradi pomanjkanja postopkov in meril pri določanju otrokovih največjih koristi.

Iz pripovedi Rominj in Romov smo se naučili, da so strokovne delavke premalo dejavne pri:

- zagotavljanju rejniških okolij v urbanih centrih, v družinah z izkušnjo večkulturnosti in v tistih, ki imajo medkulturne kompetence;
- pri urejanju skrbništva pri tistih posameznicah in družinah, kjer je otrok varen in ki za otroka dejavno skrbi, da otrok ni zdravstveno in socialno ogrožen, da je na varnem in da v ljubečem okolju napreduje;
- pri uporabi instituta skrbništva za poseben primer; ko gre za matere, ki so nepismene ali mladoletne, ko je ogrožen otrokov gmotni ali zdravstveni položaj;
- odvzemih starševske pravice staršem, ki otroka zanemarjajo.

Odvzem otroka je ena najtežjih odločitev, pri kateri se socialne delavke srečujejo z največjimi nasprotovanji ljudi in včasih celotne skupnosti. Zato strokovne delavke težko prevzamejo odgovornost za odvzem otroka, ki je ogrožen, čeprav jih k temu zavezujejo etični kodeksi. V takšnih primerih je zelo pomembno, da različne organizacije in stroke delujejo sodelovalno in podporno in ne prenašajo odgovornosti za odvzem ena na drugo (v nekem primeru so strokovne delavke iz centra za socialno delo Romom dejale, da so zaposlene iz nevladne organizacije odgovorne za odvzeme otrok, ki so se zgodili).

»Moji otroci«, tisti, s katerimi delam, so vsi primerni za odvzem, ker živijo v neprimernih razmerah ...« (Socialna delavka, 2019)

Socialne in druge strokovne delavke lahko pogosteje uporabljajo določilo o škodljivosti okolja. Strokovni delavec CSD na zaprosilo policiji izroči mnenje o škodljivosti okolja, v katerem se nahaja mladoletnik. Škodljivo okolje je definirano kot okolje:

- v katerem mladoletnik biva brez soglasja staršev pri osebi, ki ne razpolaga s sodbo, odločbo ali drugim pravnim aktom, na podlagi katerega se mladoletnik sme nahajati pri njem;
- v katerem mladoletnik živi v odnosu podobnem zunajzakonski skupnosti s polnoletno ali mladoletno osebo brez soglasja staršev oz. skrbnika enega ali morebiti obeh mladoletnikov in hkrati prevzema vloge, ki niso primerne njegovim starosti in zrelosti;
- v katerem je velika verjetnost škodljivih navad, razvad, zlorabe alkohola ali drog, navajanja in omogočanja storitev kaznivih dejanj ali prekrškov;
- kjer je velika verjetnost zanositve mladoletnice;
- kjer se dopušča opuščanje obiskovanja šolanja, v katerem mladoletnik nima dostopa do zdravnika (Usmeritve in priporočila za delo strokovnih delavcev CSD v primerih begov mladoletnic in mladoletnikov v škodljiva okolja, 2017).

5. Dejavno spodbujanje socialnega vključevanja, šolanja in izobraževanja

Strokovne delavke na centrih za socialno delo naj bi skupaj s pedagoškim osebjem v vrtcih in šolah dejavno spodbujale vključevanje otrok v vrtce, predšolske dejavnosti in v šole. Strokovno osebje vrtcev in šol bi moralo imeti več stikov s starši, ki so nepismeni, in jih spodbujati, da se naučijo pisati in brati. To je še zlasti pomembno za ženske, ki so pogosteje nepismene kot moški. Nihče ne bi smel ostati nepismen in noben otrok ne bi smel ostati brez vseh razredov osnovne šole. Socialne in druge strokovne delavke na centrih za socialno delo in v šolah se morajo dejavno zavzemati

za to, da romski otroci ne bodo več prepogosto kategorizirani kot otroci z različnimi primanjkljaji in intelektualnimi ovirami ter zato usmerjeni v paralelno izobraževanje.

Ko gre za socialno vključevanje, nimamo ene same formule dobre prakse. V nekem primeru je socialni delavec mami, ki je mislila, da je tudi vrtec obvezen, zamolčal, da ni tako. Otrok je v vrtcu verjetno pridobil nove spretnosti, ki so mu pomagale, da je bil v šoli uspešnejši. Ena od najpomembnejših komponent so pripravljene in empatične strokovne delavke. Nobene metode ni, ki bi bila pomembnejša od te dimenzije.

6. Krepitev odpornosti otrok in mater³¹

Odpornost je človekova sposobnost, da se prilagodi na določeno količino stresa in travme. Odporni otroci so tisti, za katere presodimo, da jim gre bolje, kot bi to pričakovali glede na težke okoliščine, v katerih živijo. Odpornost ni naravna značilnost posameznika, temveč je pridobljena sposobnost, ki jo je treba spodbujati in negovati, da jo človek ohrani. (Zaviršek, 2016)

7. Medstrokovno sodelovanje in izobraževanje

Ker je dobra praksa odvisna od posameznih strokovnih delavk, je pomembno, da se medstrokovno in medinstitucionalno detektira tiste socialne, izobraževalne, zdravstvene, policijske in pravosodne strokovne delavke, ki so med Romi sprejete in priljubljene. Postati morajo mentorice in mentorji novih strokovnjakov in strokovnjakinj.

8. Intersekcijska perspektiva za oceno ogroženosti otroka

Intersekcija je pri obravnavi ogroženih otrok izjemnega pomena, saj omogoči razumevanje, kako se socialne kategorije, kot so razred, spol, starost,

³¹ Podrobno opisano v prejšnjih poglavjih.

etničnost, barva kože, hendikep, spolna orientacija in spolni izraz v matrici družbenih razmerij moči med seboj prepletajo in ustvarjajo nove oblike strukturnih in osebnih neenakosti, ki vplivajo na otrokovo ogroženost.

Socialna kategorija »ogroženega otroka« je povezana z različnimi oblikami zatiranja, ki jih doživlja otrok: na primer z ekonomsko prikrajšanostjo (razredna neenakost otrok iz revnih kontekstov), prikrajšanostjo zaradi etničnega ozadja in barve kože, prikrajšanostjo glede na spol (pogostejša viktimizacija deklic za razliko od dečkov in večja verjetnost spolnih zlorab deklic) in prikrajšanostjo glede na telesne, senzorne, kognitivne posebnosti in druge izkušnje bolezni (hendikepirani otroci imajo bistveno večjo verjetnost, da bodo ogroženi zaradi nasilja in zanemarjanja kot nehendikepirani otroci). Součinkovanje specifičnih socialnih okoliščin lahko pogloblja neenakosti in razmerja moči. Intersekcija omogoča, da strokovnjakinje ustrezno prepoznavajo in ocenijo ogroženost otroka, saj lahko prepletenost določenih socialnih okoliščin ogroženost otroka poveča ali zmanjša.

Deklica, ki jo je oče spolno zlorabil, njena družina pa nima zadostnih virov za preživetje, je dvojno ogrožena. Deček, ki doživlja spolne zlorabe in je dolgotrajno bolan ter senzorno oviran, je večkratno ogrožen ne samo zaradi okoliščin prikrajšanosti in zlorab, temveč tudi z vidika prepoznavanja in preprečevanja nasilja, saj se med zelo bolnimi otroki zloraba redko prepozna (spremenjeno obnašanje otroka se pripiše poslabšanju bolezni). Deklica, ki doživlja fizično nasilje s strani očeta in živi v revni družini ter je obenem tarča vrstniškega nasilja zaradi etnične pripadnosti in ekonomske prikrajšanosti, je večkratno ogrožena. Če matrico neenakosti zanemarimo in upoštevamo zgolj eno socialno okoliščino, ko delujemo na področju zaščite otrok, prihaja do napačnih interpretacij in pomanjkljivega prepoznavanja in preprečevanja nasilja ter nudenja podpore.

Pri romskem otroku, ki je dolgotrajno bolan in oviran, je potencialna ogroženost za to, da bo socialno izključen (ker nima dobrega vozička, ni dostopnih servisov blizu romskega naselja, živi tam, kjer se z vozičkom ne more sam premikati po okolici) in da bo doživljal nasilje v domačem okolju in med neromskimi vrstniki, bistveno večja, kot pri otroku, ki živi v

ekonomsko dobro stoječi družini z ljubečimi starši in podpornim okoljem. Slednji lahko oviro in otrokovo bolezen kompenzirajo s cenjenim družbenim položajem družine in ekonomsko blaginjo (kupijo boljše medicinske pripomočke, ki otroku omogočajo večje vključevanje v običajno življenje; dobi nadstandardno zdravstveno oskrbo; dodatne učne ure in plačljivo podporo pri učenju). Intersekcija pomeni, da ob oceni ogroženosti otroka upoštevamo raznolikost otrok in raznolika socialna okolja, saj otrok kot generična kategorija ne obstaja. Intersekcija omogoča prepoznavanje povezav med hendikepom in otrokovim ekonomskim okoljem, nasiljem in socialnimi okoliščinami, ki so lahko vzroki za hendikep (Zaviršek, 2000).

Intersekcija zahteva tudi epistemološko fleksibilnost, saj so opisane kategorije obenem resnične in konstruirane, namišljene in proizvod družbenih dogovorov, ki ustvarjajo realnost in so same konstrukt socialnih norm, ki jih je treba vedno znova dekonstruirati. Vzemimo na primer kategorijo »otrok s posebnimi potrebami«. Zaradi spremenjenih socialnih norm živi običajno življenje tudi tisti otroci, ki bi pred desetletji živetarili v eni od socialnovarstvenih institucij; obenem je vse več otrok kategoriziranih kot »otrok s posebnimi potrebami« zaradi socialnih norm, ki jih določa izobraževani sistem, storilnost in individualizem. Kategorizacija otrok glede na njihove kognitivne in socialne sposobnosti lahko izraža dejansko potrebo otroka in je obenem lahko tudi napačna in škodljiva.

10. Zagovorništvo kot etična praksa

Zagovorništvo je pristransko delovanje v korist otroka, saj ima ta v odnosu do odraslih in institucij najmanj moči; romski otroci je imajo manj kot večinski. Zagovornik lahko otroka zagovarja v odnosu do družinskih članov, če se dogaja zloraba v družini. Zagovornik zagovarja otroka tudi v odnosu do institucij, kot so vrtec, šola, socialnovarstvene institucije, zdravstvene, verske, policijske in sodne ustanove, v tem primeru praviloma tesno v sodelovanju z nezlorablajočim(i) članom(i) družine. Zagovorništvo *vis a vis* institucij je v Sloveniji malo znano in ponekod med strokovnjaki in institucijami razumljivo nezaželeno. Otrok se srečuje z zagovornikom določeno

obdobje (vsaj nekaj mesecev, leto ali več let), saj se otroka ne sme izpostavljati prekinitvam, nenadnim premestitvam v tuja okolja, k tujim odraslim; slabo je ločevanje bratov in sester ali pa izpostavljanje otroka odločitvi, da se izreka, pri katerem odraslem želi živeti v primeru ločitve. Takšne prakse so, čeprav jih nekateri zmotno poimenujejo »zagovorništvo otrok«, zgolj napačna lokalna pretvorba koncepta zagovorništva in je v nasprotju z uveljavljenimi mednarodnimi standardi na tem področju (Zaviršek, 2008). Med temeljne naloge zagovornic in zagovornikov spadajo vse naloge, ki veljajo za vse otroke in specifične, ki veljajo predvsem za romske otroke:

- vzpostavitev zaupnega odnosa (negovanje, pričanje, protestiranje, prevajanje, podpiranje);
- etnografsko razumevanje situacije (intersekcijsko razumevanje okoliščin, v katerih otrok živi);
- ocena ukrepanja (kaj otrok potrebuje, koga, koliko);
- podpora družinskim članom, ki ne zlorabljajo, in ocena potreb otroka in/ali družine (ekonomske, odnosne, socialne potrebe);
- vzpostavitev mreže nezlorablajočih odraslih, ki naj otroka podprejo;
- zagovorništvo na sodišču, policiji, pri zdravniku, v šoli, v zavodu, na centru za socialno delo in v drugih socialnovarstvenih ustanovah;
- zagovorništvo zaradi predsodkov, ki jih imajo do romskih otrok civili in gadže, in občutljivost strokovne delavke na prikrito nasilje in vsakdanji rasizem, ki se spregledujeta in racionalizirata (nekateri vrtci in šole še vedno učijo otroke že omenjeno pesem z verzi: »Prišel je Ciganček, črn kakor vranček, majhen kakor škrat, gibčen kakor gad; Ni imel nič suknje, a v klobuku luknje bil je čisto bos, kakor v grmu kos ...« itd.);
- zagovorništvo, ki upošteva razlike med spoloma z zavedanjem, da deklice v patriarhalnih okoljih doživljajo več diskriminacij, nasilja in spolnega nasilja kot dečki in jih je zato treba opolnomočiti, da se postavijo zase in poiščejo pomoč odraslega.

Ko gre za nasilje nad otroki je pomembno, da:

- strokovna delavka odkrito govori o nasilju in spolnih zlorabah otrok – to je oblika preventivnega dela v skupnosti (delavnice v vrtcih in šolah);

- strokovna delavka sporoča, da mora otrok in odraščajoči nemudoma sporočiti odraslemu, ki mu zaupa, če je doživel »slab dotik« (primerno je govoriti o »dobrih« in »slabih« dotikih; imeti plakate o spolnih zlorabah; organizirati delavnice);
- strokovna delavka krepi otrokovo samozavest s tem, da mu sporoča, da je sposoben, vreden, pameten, in da mu verjame;
- strokovna delavka se nauči uporabljati otrokom primerne besede, da otroka ne prestraši in da jih otrok razume (sposobnost svetovalnega pogovora; uporaba forenzičnega intervjuja);
- o kompleksni intervenciji in podpori se odloča medstrokovno in timsko;
- strokovna delavka sporoča, da otroku verjame, da je kompetenten, da »ni neumen« in ni kriv ter da se nasilneža ni mogel ubraniti;
- sporoča, da ni prav, kar se je zgodilo, in da za zlorabo ni odgovoren otrok ampak odrasli;
- sporoča, da lahko oseba strokovni delavki oz. delavcu povsem zaupa (ker velja dolžnost prijave suma nasilja, mora strokovna delavka sum nasilja otroka takoj prijaviti; pri odrasli osebi pa strokovna delavka upošteva željo odraslega, če niso ogroženi otroci);
- sporoča, da je okrevanje proces, v katerem oseba doživlja različna stanja in občutke: šok, zanikanje, racionalizacijo, jezo, krivdo, žalost in žalovanje (krog okrevanja), in da je okrevanje mogoče;
- strokovna delavka si ne zapira oči pred prepoznavanjem spolnih zlorab med hendikepiranimi in dolgotrajno bolnimi otroki;
- strokovna delavka išče osebe, ki bi žrtev spremljale med okrevanjem; ustvarja krog podpore med bližnjimi osebami otroka in zunaj kroga najbližjih;
- strokovna delavka oz. delavec jasno sporoča, da za okrevanje ni potrebno, da žrtev storilcu odpusti, in da ima človek pravico, da nikoli ne odpusti zla, ki mu je bilo storjeno;
- če gre za otroka, mlajšega od 15 let, se strokovne delavke in prostovoljke osredotočijo na otrokove talente, ugotovijo, kaj so otrokovi hobiji, sposobnosti, interesi in želje, in mu omogočijo, da jih razvija (namesto

mučnega in pogosto neučinkovitega »pogovarjanja«, za podporo otroku uporabljajo šport, igranje, tekmovanje in vse, kar ima otrok rad, spodbujajo otrokov občutek sposobnosti in samozaupanja);

- strokovne delavke in prostovoljke iščejo otroku podperne osebe tudi zunaj sorodstvenih mrež in se ne prepustijo familialistični ideologiji, ki poudarja biološke vezi pred vsemi drugimi, v škodo otroka; lahko postanejo mentorice oz. mentorji odgovornim odraslim, ki so pripravljeni podpreti otroka v daljšem obdobju (prostovoljke v skupnosti in različnih projektih; zastopniki in zastopnice otrok; skrbniki in skrbnice, zagovornice in zagovorniki ipd.);
- otroka in mladostnika strokovne delavke in delavci ne izločijo iz značnega okolja, če je to varno in naredijo vse, da se ohranita kontinuiteta in pripadnost;
- strokovne delavke otroka ne namestijo zgolj v na prvi pogled varno okolje (rejniško družino, zavod, stanovanjsko skupino, krizni center), temveč mu zagotovijo, da ostane povezan z njemu znanim in varnim okoljem, da čim prej odide iz socialnovarstvene namestitve in da ima v vseh namestitvah zaupno osebo, ki je pozorna na morebitne zlorabe in kršitve najboljšega interesa otroka;
- otroka, ki je bil zlorabljen, se ne ločuje od bratov in sester, če jih ima;
- strokovna delavka in prostovoljka otroku ali mlademu pomagata poiskati terapevtsko skupino ali skupino za samopomoč, v kateri so vrstniki in vrstnice s podobnimi izkušnjami;
- tudi starši, katerih otroci so bili zlorabljeni in ki otrokom verjamejo, se počutijo viktimizirane, zato jih strokovnjakinje in strokovnjaki obravnavajo kot sekundarne žrtve in jim zagotavljajo pomoč.

Tudi romski otroci imajo pravico:

- da jih **poslušamo**;
- da jim **verjamemo**;
- da jim **zagotovimo** stabilnost, kontinuiteto in dolgotrajno podporo v skupnosti;
- da **niso stigmatizirani** glede na socialne, ekonomske, etnične, kogni-

tivne in telesne okoliščine ali glede na okoliščine, v katerih živijo starši oz. skrbniki;

- da lahko razvijejo **varno navezanost** do tretje osebe, ki lahko postane primarni skrbnik, če je otrok ločen od primarnih skrbnikov;
- da jih zaščitimo pred **škodljivimi »kulturnimi praksami« in socialnimi normami** (pedagoško kaznovanje, otroške poroke, nosečnosti otrok, krvno maščevanje, genitalne mutilacije in obrezovanje).

Zaščita otroka je del etične prakse vsakega strokovnjaka in strokovnjakinje v pomagajočih poklicih. Pri praktičnem delu z romskimi družinami je treba upoštevati večkulturne raznolikosti in zagotoviti, da dobijo vsi otroci enako kakovostno intervencijo in podporo, ko jo potrebujejo.

8

MEDNARODNI DOKUMENTI IN PRIPOROČILA ZA DELO NA PODROČJU ROMSKIH DRUŽIN

Evropska komisija je ob nastanku Evropske platforme za vključevanje Romov leta 2009 (*European Platform for Roma Inclusion*) opredelila deset skupnih ciljev za reševanje slabega položaja Romov na ravni Evropske unije:

1. konstruktivne, pragmatične in nediskriminirajoče politike;
2. eksplicitno reševanje situacije, a ne na ekskluziven način;
3. večkulturni pristop;
4. delovanje za vključevanje Romov v večinsko družbo;
5. zavedanje dimenzije neenakosti med spoloma;
6. prenos dokazljivo učinkovitih politik v prakso;
7. uporaba inštrumentov Evropske unije;
8. vključevanje regionalnih in lokalnih avtoritet k reševanju slabega položaja Romov in Rominj;
9. vključevanje civilne družbe;
10. dejavno sodelovanje Romov in Rominj (*Roma Health Report*, 2014).

Na tematiko romskih porok so leta 2010 opozorile same Rominje z apelom »*Ban on early marriages, let the girls grow*« (»Prepovejmo zgodnje poroke, pustimo deklicam odrasti«). Leta 2011 je bil ustanovljen ad hoc odbor strokovnjakov Sveta Evrope za Rome (*Ad hoc Committee of Experts on Roma and Traveller Issues – CAHROM*), ki se je začel dejavno ukvarjati s tematiko.³² Odbor je leta 2013 obravnaval tudi povezavo med zgodnjimi porokami in

³² CAHROM, 12. 3. 2018; <https://rm.coe.int/cahrom-information-document-en-12-03-18/1680792d9c>; Council of Europe, CAHROM; <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/cahrom> (10. 9. 2019).

trgovanjem z ljudmi ter skupaj s Phenjalipe – Mednarodno mrežo romskih žensk³³ naredil poročilo s pozivom »*Making early marriage in Roma communities a global concern*« (»Zgodnje poroke v romskih skupnostih so globalni problem).³⁴ Pobudo za obravnavanje tematike je na enem od srečanjih dala Romunija, kjer živi največja romska skupnost v Evropi, z željo, da se tematika razširi tudi na vprašanje enakosti med spoloma.³⁵ V razpravah so sodelovale Rominje, med njimi tudi dve romski antropologinji in aktivistki, Delia Grigore in Nora Costache. Jasno stališče udeleženih je bilo, da je poroke otrok in prisilne poroke, ne glede kontekst posamezne družine in etnične skupnosti, treba ukiniti. Udeleženi so predlagali uporabo pojma poroka otroka (angl. *child marriage*) namesto pojma zgodnja poroka, ker se z njim poudari, da je otrok žrtev zgodnje poroke. Resolucija 1468 (2005)³⁶ o prisilnih porokah poudarja, da se te pojavljajo povečini v migrantskih skupnostih, in prakso označili za škodljivo otrokovemu fizičnemu in psihičnemu razvoju, dobremu počutju in blaginji. Ker pogosto ovira šolanje, škoduje otrokovemu intelektualnemu in socialnemu razvoju. Otrokovo življenje se zoži na družinsko življenje. Resolucija predlaga državam članicam Sveta Evrope, da ratificirajo Konvencijo o soglasju k poroki, minimalni starosti za poroko in registracijo poroke (*Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriage*) iz leta 1962 in Konvencijo o eliminaciji vseh oblik diskriminacij proti ženskam in dodatek (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and the amendment and protocol thereto*) iz leta 1979, ki jo je ratificirala tudi Slovenija.

Resolucija države poziva, da zakonsko kot najnižjo starostno mejo za poroko določijo 18 let in uvedejo nujno registriranje porok z matičarjem in pred-

³³ International Roma Women Network; <https://www.facebook.com/phenjalipe/> (10. 9. 2019).

³⁴ CAHRM, *Making early marriage in Roma communities a global concern*, 2013; <https://cs.coe.int/team20/cahrom/7th%20cahrom%20plenary%20meeting/item%2004%20-%20ertf%20and%20phenjalipe%20joint%20paper%20making%20early%20marriage%20in%20roma%20communities%20a%20global%20concern.pdf>.

³⁵ Perić, Ivana, Romkinje koje mijenjaju stvari. Romski portal. 19. 3. 2018; <http://www.romskiportal.com/2018/03/19/romkinje-koje-mijenjaju-stvari/>.

³⁶ Resolution 1468 (2005) on Forced Marriages and Child Marriages. Svet Evrope; <http://www.refworld.org/docid/43f5d5184.html> (14. 9. 2019).

hodnim pogovorom. Matičar ima ob sumu na prisilno poroko možnost to preveriti. Poroke, ki so prisilne, je treba razveljaviti, nato pa določiti največ enoletno obdobje, da se razišče, če gre za prisilno poroko. Prisilno poroko je treba predstaviti kot posilstvo in vsa dejanja, povezana z njo, obravnavati kot kriminalna. Povzročitelji kaznivega dejanja so vsi, ki pri tem sodelujejo. V poročilu CAHROM (2015) je kot ključna lastnost prisilnih porok navedena manjkajoča svobodna privolitev osebe. Poročilo tudi poudarja, da zgodnje poroke niso posebnost Romov, temveč se pojavljajo v številnih skupnostih, zato moramo paziti, da s tematiko ne stigmatiziramo romskih skupnosti. Tematska skupina, ki so jo sestavljali predstavniki iz Romunije, Poljske, Velike Britanije, Moldavije, Italije in Nizozemske, je poudarila:

1. pomanjkanje konceptualne jasnosti v strokovni terminologiji (govorimo o porokah otrok, o zgodnjih porokah in o prisilnih porokah);
2. čim več držav bi moralo ratificirati Istanbulsko konvencijo o preprečevanju nasilja nad ženskami (Konvencije Sveta Evrope o preprečevanju nasilja nad ženskami in nasilja v družini ter o boju proti njima, ki jo je Slovenija ratificirala leta 2012);
3. ratificirani instrumenti morajo biti preneseni v nacionalne zakonodaje in politike;
4. problematike porok otrok in prisilnih porok ne obravnava skoraj nobena nacionalna strategija in ne področje izobraževanja;
5. izogibati bi se morali etnizaciji problematike otroških porok, kot da gre zgolj za romske, in s tem stigmatizaciji Romov;
6. zelo malo je zanesljivih, uradnih podatkov (tako kvalitativnih kot kvantitativnih) v zvezi z otroškimi in prisilnimi porokami, kar dokazuje, da se državne institucije premalo posvečajo identifikaciji, spremljanju in preprečevanju škodljive prakse;
7. primanjkuje medresorskega sodelovanja med vladnimi in nevladnimi ustanovami (CAHROM, 2015: 49).

Učinkovit model za preprečevanje porok otrok naj bi med drugim vseboval meddisciplinarno in transdisciplinarno ter medsektorsko povezovanje; osebne zgodbe uspešnih Romov in Rominj, ki bi predstavljale vzor

Neromom in romski skupnosti; perspektive žensk in otrok, da bi se njihove zgodbe slišale (ibid.). Poročilo CAHROM tudi poudarja, da je treba indikatorje prisilne poroke spremljati povsod, ne samo v eni etnični skupini, in sicer v primerih, ko pride do:

- zgodnjega opuščanja šolanja in odsotnosti otroka od pouka;
- prijave o pogrešanosti žrtve ali sorojenca;
- prijave o družinskem nasilju;
- poskusa samomora (npr. predoziranja z mamilami);
- zapuščanja delovnega mesta vedno v spremstvu določene osebe;
- ko se otrok po počitnicah ne vrne več v šolo ali ko se mlada oseba po načrtovanem dopustu ne vrne nazaj;
- ko so bile prisilne poroke že praksa v družini.

Številni strokovnjaki menijo, da je glavni razlog za zgodnjo poroko kompleksna kombinacija revščine, marginalizacije, slabo razumljena tradicija skupnosti in pomanjkanje izbir romske skupnosti (CAHROM, 2015: 52). Udeleženci so poudarili, da nobeno versko besedilo ne spodbuja te prakse. Pri ravnanju z žrtvami zgodnje in prisilne poroke bi morali:

- žrtve jemati resno;
- nuditi pomoč hitro in na samem;
- spoštovati njihove želje in jih v resnici zagotavljati;
- vzpostaviti pogoje za varen pogovor (skrivna številka, skrivne varne hiše ipd.).

Strokovnjaki bi se morali izogibati, da bi:

- žrtve odvrnili ali podcenjevali njihove skrbi;
- stopali v stik z ostalimi člani družine oz. skupnosti;
- delili informacije brez privolitve;
- poskušali probleme reševati s pomočjo mediacije (CAHROM, 2015: 53).

Različne države urejajo vprašanje zgodnjih porok in zaščite deklic različno. Naštejmo nekaj spodbudnih iniciativ. V Romuniji se je razširila praksa

večjega števila romskih šolskih in zdravstvenih mediatorjev. V Nacionalni strategiji za promocijo in zaščito otrokovih pravic (2014–2020) so zgodnje poroke omenjene, saj je v državi 28 odstotkov romskih deklic in deklet poročenih v starosti od 15 do 19 let. A Nacionalna strategija ne predvideva načinov reševanja problema, medtem ko vladne odločitve iz leta 2011 zajemajo metodologijo preprečevanja prisilnih porok in posledično spolnih zlorab ter zahtevo po interdisciplinarnem delu. Kazenski zakonik, ki je v veljavi od leta 2014, je usklajen z direktivami EU in kaznuje osebo, ki spolno zlorabi mladoletnika.

Italija, Slovenija in Hrvaška so ratificirale Istanbulske konvencije. V Italiji deluje na tem področju Varuh otrokovih pravic; ostaja tudi brezplačna pravna pomoč za ženske, žrtve nasilja. Sprejeli so Dekret o preprečevanju in boju proti trgovanju z ljudmi.

V Moldaviji je vprašanje enakosti med spoloma vključeno v nacionalni akcijski plan za Rome. Na Nizozemskem mlade Rominke varuje kazenska zakonodaja, ki prepoveduje vse oblike zlorab. Poseben poudarek namenjajo osnovnošolskemu izobraževanju. Če je otrok dlje časa odsoten, je šola obvezna starše naznaniti zaradi zanemarjanja starševskih dolžnosti.

Na Poljskem je nacionalni program enake obravnave za obdobje med letoma 2013 in 2016 načrtoval posebna izobraževanja za policiste za boljše ravnanje z Romi, uvedli pa so tudi sistem večjega števila šolskih asistentov. Poljska naj bi v zakonodajo na temo enakosti spolov vključila »večkratno diskriminacijo« in obravnavala tudi teme, ki se vežejo na opolnomočenje romskih žensk, njihovo participacijo ipd. Stavek, »če je poroka v največjo korist nove družine« naj bi zamenjal stavek: »če je poroka v največjo korist otroka«, ko gre za dekle, staro 16 let, in starejšo. Leta 2010 so sprejeli zakon o enakovrednem obravnavanju ne glede na spol in nacionalno pripadnost. Sodišče je obravnavalo tri primere prisilnih porok v letih 2006 in 2007.

V Združenem kraljestvu imajo enoto za prisilne poroke (angl. *Forced Marriage Unit*), ki je povezana z nacionalnim klicnim centrom za pomoč v stiski in je leta 2014 svetovala na temo prisilnih porok v 1267 primerih. Leta 2012 so prisilne poroke postale kaznivo dejanje, leta 2014 pa je zakonodaja

začela prepovedovati tudi vsakršna dejanja prisiljevanja v poroko. Eden od problemov je, da je veliko porok dogovorjenih v tujini (družine deklico odpeljejo v tujino in jo tam poročijo). Podatki nacionalne organizacije za zaščito otrok pred krutim ravnanjem (NSPCC) kažejo, da se je v zadnjih letih število klicalk, ki so iskale pomoč zaradi strahu pred prisilno poroko, povečalo. Za učinkovito delo so v enoti za prisilne poroke začeli zaposlovati tudi Rominje.

Norveška je leta 2018 sprejela spremembo zakona, ki narekuje, da je starost 18 let pogoj za poroko tudi v smislu, da se spodbuja informirano odločitev dveh ljudi za poroko.

Mednarodne organizacije se trudijo zmanjšati število mladoletnih porok z različnimi mednarodnimi kampanjami (*Girls Not Brides!*³⁷; *Equality Now – protect women and girls from female genital mutilation!*; *Dosta!*; avstralska organizacija *Free Walk* ipd.). V organizaciji Terni Bori, ki jo koordinira Italija, in je sestavljena povečini iz različnih organizacij romskih žensk, imajo projekt z naslovom »Poroči se, ko si na to pripravljena«. V projektu sodelujejo Italija, Bolgarija, Avstrija, Romunija, Nemčija, Bosna in Hercegovina in Hrvaška z namenom, da spodbudijo Evropski parlament, da sprejme nujne ukrepe glede preprečevanja zgodnjih porok in smernice ravnanja, ko do njih pride.

Avstralska fundacija *Free Walk* se ukvarja s problemom sodobnega suženjstva, ki vključuje tudi prakse, kot so odplačevanje dolgov staršev, prisilne poroke, prodaja ali izkoriščanje otrok, trgovina z ljudmi in prisilno delo. Ocenjujejo, da je v absolutnih številkah največ zaslužnenih ljudi v Indiji (13,95 milijona), na Kitajskem (2,95 milijona) in v Pakistanu (2,1 milijona). Slovenija se med 162 državami uvršča na 67. mesto, saj naj bi bilo zaslužnenih med 7000 in 7800 ljudi. V globalni kampanji *Girls not brides*, ki zajema vse svetovne regije (v ZDA se na primer povečuje število poročenih deklic) ocenjujejo, da živi po svetu okoli 12 milijonov deklet, ki so mlajše od 18 let in so poročene.

³⁷ *Girls Not Brides!* <https://www.girlsnotbrides.org/about-girls-not-brides/> (14. 9. 2019).

V Sloveniji Kazenski zakonik Republike Slovenije v členu 173 opredeljuje spolni napad na osebo, mlajšo od 15 let: »Kdor spolno občuje ali stori kakšno drugo spolno dejanje z osebo drugega ali istega spola, ki še ni stara petnajst let, pri čemer obstaja očitno nesorazmerje med zrelostjo storilca in žrtve, se kaznuje z zapornom od enega do osmih let.« V členu 132a opredeli tudi prisilno sklenitev zakonske zveze ali vzpostavitev podobne skupnosti: »Kdor s silo ali grožnjo, da bo uporabil silo, ali z zlorabo podrejenega ali odvisnega položaja drugega prisili v sklenitev zakonske zveze ali v vzpostavitev podobne skupnosti, ki je v skladu z zakonom v določenih pravnih posledicah izenačena z zakonsko zvezo, se kaznuje z zapornom do treh let. Kdor stori dejanje iz prejšnjega odstavka proti mladoletni osebi ali slabotni osebi, se kaznuje z zapornom do petih let.«

Organizacija Združenih Narodov načrtuje, da bo do leta 2030 prepovedala poroke otrok po vsem svetu.

Romska deklica 16 let, 11. 3. 2019, Ljubljana

³⁸ Kazenski Zakonik (KZ-1), Uradni list RS 50/12 in naprej; <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5050> (14. 9. 2019).

PRIHODNOST ROMANI FAMILIJA

Čeprav je za Slovenijo značilen liberalen način družinskega življenja, to ne pomeni, da so družinske prakse enako prijazne do vseh otrok, da so otroci v vseh družinah enako spoštovani in da so strokovne delavke in delavci v pomagajočih poklicih enako zavzeti za vse družine in otroke. V priročniku ugotavljamo prav nasprotno: **nekatero socialne norme v odnosu do otrok so za otrokovo življenje škodljive, enako pa so škodljive tudi hierarhije med otroki, saj se zdi, da je življenje romskih otrok z vidika načrtovanja uspešnih socialnih, izobraževalnih in zdravstvenih politik in z vidika praktičnega dela zaposlenih v različnih poklicih manj vredno kot življenje otrok civilov in parov.** Samo leta 2015 je na oddelku Splošne bolnišnice Novo mesto rodilo vsaj pet deklic, mlajših od 15 let, leta 2014 pa so bili uradno štiri primeri otrok, ki so jih poročili z enajstimi leti (Markelj, 2015).

Čeprav so socialne in druge strokovne delavke pri nas zelo osredotočene na družino, pogosto spregledajo, da gre v njej različnim članom različno dobro in da je mogoče načine podpore otrokom načrtovati tudi zunaj biološko-krvnih vezi in tako nadomestiti funkcije družinskih članov, če so ti nedorasli starševski skrbi ali celo zlorablajoči in nasilni. Otrokovo odporost lahko podpirajo in razvijajo tudi drugi ljudje, če smo jih pripravljene najti in vključiti v procese podpore. Kljub temu da živimo v večetnični in večkulturni družbi, se zdi, da je podpora osredotočena predvsem na večinske otroke, izpustijo pa se manjšinski.

Čeprav so etični kodeksi v različnih strokah pomembno vodilo, da bi enako obravnavo dobili ljudje ne glede na starost, spol, etničnost in druge socialne okoliščine, se s posploševanjem potreb otrok »enaka obravnava za vse« izpusti in ne prepozna kompleksnosti posameznikovih ekonomskih, socialnih in osebnih potreb in pravic. Zato morajo strokovnjaki in strokovnjakinje, ki delajo v različnih strokah, razviti spretnosti, s katerimi bodo z otroki ravnali kot z enakimi in hkrati različnimi, da bi s tem zmanjšali njihovo ranljivost in sledili etičnemu načelu »**na otroka usmerjene perspektive**«. Za takšno delo potrebujejo **medkulturne kompetence**, poznati morajo **skupnost**, v kateri družine živijo, in s člani skupnosti razviti zaupen odnos.

V priročniku ugotavljamo, da so romske družine v sistemu pomoči izpuščene in spregledane in da se, če so ogroženi otroci ali se izvaja nasilje nad romskimi ženskami, med strokovnimi delavci pojavi predsodkovnost v obliki etnizacije, kulturalizacije in patologizacije, primere teh navajamo v priročniku. Nasilje opredeljujemo široko, vanj smo zajeli tudi opustitev izobraževanja, brezbržnost do nepismenosti ter nekatere vrste reproduktivnega obnašanja žensk in moških. Nasilje smo spremljali znotraj romskih družin in skupnosti in med večinskim prebivalstvom do romskih družin in skupnosti. Ugotovili smo, da so večinski otroci deležni praviloma boljše oskrbe strokovnih služb in strokovnjakov in imajo več ekonomskih virov v primerjavi z manjšinskimi otroci, ki ostajajo nevidni, imajo slabši dostop do socialnih, izobraževalnih in zdravstvenih služb, malo kontinuirane podpore in komajda vire preživetja.

Prepričani smo, da bodo osebne zgodbe in praktični napotki za delo in etično ravnanje kmalu prinesli več etične prakse pomagajočih poklicev tudi za romske družine. *Bastale oven Romani familiji*³⁹!

Deklica, 11 let, 11. 3. 2019, Ljubljana.

³⁹ Prevod: Srečno bodite, romske družine.

LITERATURA

- Ahmetaj, Jasmina & Gregorčič, Marta (2013). *Dekle z bonboni*. Maribor in Ljubljana: Frekvenca in Založba /*cf.
- Balibar, Étienne (2004). *We, the people of Europe? Reflection on transnational citizenship*. Princeton, N.Y.: Princeton University Press.
- Baranja, Melisa (2017). Položaj slovenskih romskih mater v romski skupnosti in zunaj nje. *Socialno delo*, 56/2, str. 99–110.
- Bowlby, John (1988). *A secure base. Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. London: Routledge.
- CAHRM (2015). *Thematic Report on Child/Early and Forced Marriages within Roma Communities in the context of the promotion of gender equality*. Svet Evrope. <https://rm.coe.int/1680651475> (20. 8. 2019).
- Center for Reproductive Rights (2003). *Body and Soul. Forced Sterilization and Other Assaults on Roma Reproductive Freedom in Slovakia*. <https://reproductiverights.org/document/body-and-soul-forced-sterilization-and-other-assaults-on-roma-reproductive-freedom> (7. 9. 2019).
- Connel, Robert (1999). *Der gemachte Mann. Konstruktion und Krise von Männlichkeiten*. Opladen: Leske & Budrich.
- Djoković, Natalija (2011). *Etnizirana obravnava romskih otrok v osnovni šoli*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Đogić, Katja (2011). *Romske ženske in njihovo zdravje*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- European Roma Rights Centre (2009). *Czech Prime Minister Apologizes to Victims of Coersive Sterilisation*. 23. 11. 2009. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=3056> (26. 8. 2019).
- Evictions Unlimited (2019). European Roma and Travellers Forum, ERTF. 3. 9. 2019. <https://www.ertf.org/> (14. 9. 2019).
- Hočevar, Barbara & Rajšek, Bojan (2015). Romske poroke niso del tradicije, temveč zloraba. *Delo*, 14. 1. 2015. <https://www.delo.si/novice/slovenija/romske-poroke-niso-del-tradicije-temvec-zloraba.html> (28. 8. 2019).

- Hrženjak, Majda, Zorn, Jelka, Urh, Špela, Sobočan, Ana, Videmšek, Petra, Zaviršek, Darja (2008). *Romi v Ljubljani - različnost perspektiv*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Humljan Urh, Špela (2014a). Everyone is blaming us! Conceptualising current anti-Roma racism in Europe and its necessary implications for anti-racist social work. *Critical and Radical Social Work*, 2(1), str. 59–76.
- Humljan Urh, Špela (2014b). Kulturni vidiki hendikepa Romov. *Socialno delo*, 53/3–5, str. 183–198.
- Inštitut RS za socialno varstvo. (2014). *Prisilne poroke romskih deklic*.
<http://www.irssv.si/index.php/category-list-potreben-za-bt-slider/650-prisilne-poroke-romskihdeklic> (28. 8. 2019).
- Izsák, Rita (2004). »Gypsy Rooms« and Other Discriminatory Treatment Against Romani Women in Hungarian Hospitals. <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2063> (26. 8. 2019).
- Járóka, Livia (2006). *Poročilo o položaju romskih žensk v Evropski uniji*. (2006).
http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2006-0148+0+DOC+XML+V0//SL#_part1_def3 (26. 8. 2019).
- Južnič, Stane (1980). *Socialna in politična antropologija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Lipovec Čebon, Uršula (2016). *Kulturne kompetence in zdravstvena oskrba*. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje. <https://www.nijz.si/sl/publikacije/kulturne-kompetence-in-zdravstvena-oskrba-prirocnik-za-razvijanje-kulturnih-kompetenc>.
- Kajtazović, Romana (2015). V dobrem in slabem. *Mladina*, 31. 7. 2015. <https://www.mladina.si/168417/v-dobrem-in-slabem/> (26. 8. 2019).
- Kobal Tomc, Barbara, Kovač, Nadja, Lebar, Lea & Narat, Tamara (2014). *Prisilne poroke romskih deklic*. <http://www.irssv.si/upload2/Prisilne%20poroke%20romskih%20deklic.pdf> (26. 8. 2019).
- Kobal, Jana (2010). Poroka romske šolarke. *24ur Novice*. 30. 11. 2010.
<https://www.24ur.com/novice/slovenija/preverjeno-poroka-romske-solarke.html> (26. 8. 2019).
- Krebelj, Jana (2015). Za prisilne poroke romskih deklic ni opravičila. *Primorske novice*, 16. 2. 2015.
<http://www.primorske.si/novice/slovenija/za-prisilne-poroke-romskih-deklic-ni-opravicila->
- Krumova, Teodora (2015). *Zgodnje poroke – kultura ali zloraba?*
<http://www.lu-kocevje.si/wp-content/uploads/2016/01/EM-Research-Analysis-Report-Sl.pdf>.
- Konc, Iztok (2018). Učinkovita kontracepcija z manj stranskimi učinki. *RTV Slovenija*, 1. program.
<https://radioprvi.rtvlo.si/2018/02/kontracepcijske-tabletke/>.
- Kojić, Tili (2011). Ginekologinja prof. Bojana Pinter o novi obliki kontracepcije – vaginalnem obročku. *Spletni portal Viva*, 7. 3. 2011. <https://www.viva.si/Ginekologija-in-porodni%C5%Altvo/6796/Ginekologinja-prof-Bojana-Pinter-o-novi-obliki-kontracepcije-vaginalnem-obro%C4%8Dku>.

- Košak, Alenka (2009). *Nasprotja in konflikti med primarno socializacijo Romov in procesom šolanja*. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_kosak-alenka.pdf.
- Markelj, Lidija (2015). Mlade romske mamice – zatiskamo si oči, ko imajo otroci otroke. *Dolenjski list*, št. 5, 5. 2. 2015. Spletna različica, *Dolenjskilist.si*, 20. 5. 2015. https://www.lokalno.si/2015/05/20/134756/aktualno/DL_Mlade_romske_mamice__zatiskamo_si_oci__ko_imajo_otroci_otroke/ (14. 9. 2019).
- Ministrstvo za zdravje. (2009). *Poročilo o 2. nacionalni konferenci »Zdravje romskih žensk«*. http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/sprohar/zdravje_romskih_zensk_porcilo_o_konferenci.doc.
- Odbor Združenih narodov za otrokove pravice (2013). Sklepne ugotovitve o združenem tretjem in četrtem rednem poročilu Republike Slovenije, ki jih je odbor sprejel na svojem triinšestdesetem zasedanju (27. maj–14. junij 2013). [http://www.sredisce-zipom.si/scripts/download.php?file=/data/upload/Priporocila_Sloveniji_Odbora_za_otrokove_pravice_OZN_2013_v_SLO\(1\).doc](http://www.sredisce-zipom.si/scripts/download.php?file=/data/upload/Priporocila_Sloveniji_Odbora_za_otrokove_pravice_OZN_2013_v_SLO(1).doc).
- Sluzalek, Bettina (2001). *Die Geschichte der Verfolgung der Sinti und Roma. V: Roma Theater Pralipe, Z 2001. Die Tinte unter meiner Haut*. Düsseldorf: Kwik Color GmbH. Str. 7–17.
- Smith, Roger (2010). *Universal Child?* Hampshire: Palgrave Macmillan.
- NGO Report to the implementation of the Convention on the Rights of the Child and its Optional protocols in Slovenia* (2013). Slovene NGO Coalition ZIPOM. http://www.sredisce-zipom.si/data/upload/Slovenian_NGO_report_2013____final.docx (9. 9. 2019).
- Rommelspacher, Birgit (1995). *Dominanzkultur. Texte zu Fremdheit und Macht*. Berlin: Orlanda.
- Roma Health Report* (2014). Health status of the Roma population: Data collection in the Member States of the European Union. Poročilo Evropske Unije. https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/social_determinants/docs/2014_roma_healthreport_en.pdf.
- Radešič, Laura (2019). *Reproduktivno zdravje Rominj v Mestni občini Ljubljana*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Spreizer Janko, Alenka, Šumi, Irena (2011). That which soils the nation's body: Discriminatory discourse of Slovenian academics on the Romany, foreigners and women. *Anthropological Notebooks*, 17(3), 101–121.
- Stanković, Dragana (2016). Zgodnje poroke niso delo romske kulture, so pa kruta resničnost. *Dnevnik*, 30. 11. 2016. <https://www.dnevnik.si/1042755628> (28. 8. 2019).
- Stojiljković, Gordana (2015). Prodali so me kot kravo, zdaj pa z menoj ravnajo kot s psom. *Siol.net*. <https://siol.net/novice/slovenija/prodali-so-me-kot-kravo-zdaj-pa-z-menoj-ravnajo-kot-s-psom-283296#> (28. 8. 2019).

- Stropnik, Nada (2014). *Vlaganje v otroke – izhod iz kroga prikrajšanosti*. Nacionalno poročilo – Slovenija. Mreža neodvisnih strokovnjakov EU za področje socialne vključenosti.
- Šumi, Irena, Josipovič, Damir (2008). Avtohtonost in Romi: k ponovnemu premisleku načel manjšinske politike v Sloveniji. *Dve domovini*, 28(28), str. 93–110.
- Šumi, Irena (2012). Unable to heal: Debate on the national self in post-socialist Slovenia. V: R. Hudson & G. Bowman (ur.), *After Yugoslavia: Identities and politics within the successor states*. New York: Palgrave Macmillan. Str. 153–181.
- Toš, Marjan (2015). Porrajmos, pozabljeni holokavst. *Sobotna priloga*. 23. 1. 2015. <https://www.delo.si/sobotna/porrajmos-pozabljeni-holokavst.html>.
- Urh, Špela (2010). Etnična (ne)občutljivost v izobraževanju za socialno delo. *Socialno delo*, 49(2–3), str. 73–84.
- Usmeritve in priporočila za delo strokovnih delavcev CSD v primerih begov mladoletnic in mladoletnikov v škodljiva okolja* (2017). Skupnost CSD.
- Votavová, Jitka (2018). Illegally sterilized Romani women from Slovakia and the Czech Republic launch online petition as part of their fight for justice. *Romea News*. 24. 1. 2018. <http://www.romea.cz/en/news/world/illegally-sterilized-romani-women-from-slovakia-and-the-czech-republic-launch-online-petition-as-part-of-their-fight-for>.
- Vmesno alternativno poročilo o uresničevanju Konvencije o otrokovih pravicah* (2016). Mreže nevladnih organizacij s področja otrokovih pravic – sedišča ZIPOM. http://www.sredisce-zipom.si/data/upload/ZIPOM_vmesno_alternativno_porocilo.pdf.
- Wippermann, Wolfgang (2015). *Niemand ist ein Zigeuner. Zur Ächtung eines europäischen Vorurteils*. Hamburg: Edition Körber-Stiftung.
- Zaviršek, Darja (2000). *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: /*cf.
- Zaviršek, Darja (2001). Lost in public care : the ethnic rights of the ethnic minority children. V: Dominelli, Lena, Soydan, Haluk, Lorenz, Walter (ur.). *Beyond racial divides: ethnicities in social work practice*. Aldershot: Ashgate, str. 171–188.
- Zaviršek, Darja (2008). Zagovorništvo otrok in zagovorniška drža. V: Jenkole, Martina (ur.), *Zagovornik – glas otroka: zbornik prispevkov za izobraževanje zagovornikov: pilotski projekt 2007–2009*. Ljubljana: Varuh človekovih pravic, str. 69–73.
- Zaviršek, Darja (2010). Etnizacija in patologizacija Romov in romskih skupnosti: socialno-antropološki in socialnodelavni teoretski koncepti. *Socialno delo*, 49(2–3), 85–97.
- Zaviršek, Darja (2012). *Notranje in meddržavne posvojitve*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, Darja (2016). Doktrina in metode socialnega dela na področju podpore žrtvam spolnih zlorab v katoliški cerkvi. *Socialno delo*, 55(1–2), str. 7–25.
- Zaviršek, Darja (2018a). *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: /cf*.

- Zaviršek, Darja (2018b). Vpliv revščine, prekarnosti in zdravja na spretnosti odraslih: intersekcij-ska perspektiva. V: Petra Javrh, *Spretnosti odraslih*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije. Str. 101–116.
- Zorn, Jelka (2005). Ethnic citizenship in the Slovenian state. *Citizenship Studies*, 9 (2), str. 135–152.
- Zorn, Jelka (2009). A case for Slovene nationalism: Initial citizenship rules and the erasure. *Nations and Nationalism*, 15 (29), str. 280–298.